

Kapocs

2016/3. XV. évfolyam 70. szám

A Család-, Ifjúság-, és Népesedéspolitikai Intézet folyóirata

**Pszichiátriai betegek
a munkaerőpiacon**

Újjáalakuló családok

**Párválasztás,
családalapítás**

A szülőség kihívásai

**Családi
csődvédelem,
adósságkezelés**

Ifjúsági programok

Pszichiátriai betegek diagnosztizáltak sajátos stigmatizáltsága – Munkaerő-piaci példák

Magyarországon és Európában is alacsony a fogyatékkal élők foglalkoztatási aktivitása. A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak munkaerő-piaci helyzete a fogyatékkal élők csoportján belül is kedvezőtlen, mely részben stigmatizáltságuk és alacsony iskolai végzettségük következménye. Kvantitatív adatok felhasználásával bemutattam, hogy a „betegségük” diagnosztizálását követően viszonylag hamar kiesnek a munkaerő-piacról, míg kvalitatív adatok segítségével a diagnózist követő elhelyezkedési lehetőségeket ismertettem.

Kulcsszavak: pszichiátriai betegek diagnosztizáltak, stigma elméletek, életút-elemzés, munkaerő-piaci kirekesztődés és rehabilitáció

Ma már a közbeszéd tárgya lett, hogy a fogyatékkal élők munkaerő-piaci részvétele Magyarországon és Európa számos országában is alacsony (OECD 2012). A fogyatékkal élők munkaerő-piacról való kimaradásának számos negatív következménye van az egyénre és a közösségre is. Magának a fogyatékkal élőknek alacsonyabb lesz a bevétele, társadalmi státusa, megkopnak társas kapcsolatai, a mindennapjai strukturálatlanok lesznek (Jahoda, 1981), és ennek következtében megbillen az identitása, csökken teljesítőképessége, önbecsülése. Ez számos terhet ró közvetlen környezetére, azaz az érintett családjára, vele egy háztartásban élőre, valamint tágabb értelemben a különböző juttatásokat, szolgáltatásokat (egészségügyi, szociális) finanszírozó állami költségvetésre nézve is. Éppen ezért többféle módon próbálják Európa-szerte növelni a fogyatékkal élők foglalkoztatását, több-kevesebb sikerrel (lásd OECD, 2012).

A pszichiátriai betegek diagnosztizáltakkal, mentális betegséggel élőkkel¹ kapcsolatos szakirodalmak szerint az alacsony foglalkoztatási ráta egyik oka az érintettek stigmatizáltsága, kirekesztése.

A mentális sérültek stigmatizáltsága akkor válik „hivatalossá”, visszavonhatatlanná, amikor pszichiátriai betegek diagnosztizáltakká válnak. A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak esetében az egészség fogalma a normalitáshoz kapcsolódik. A Foucault hivatkozik Durkheimre, aki szerint a normálishoz kell viszonyítani, és ilyen formán az elmebetegség mindenképpen eltérő, és ebben gyökerezik kórossága (Foucault, 2000). Kit tekint egy adott társadalom vagy közösség normálisnak? A pszichiátriai be-

tegségek tartalma és köre folyamatosan bővül a XIX. század óta, egyre több tünetről, tünetegyüttesről mondja a közvélemény és a pszichiátriai szakma is (Kovács, 2004a), hogy betegség, amit gyógyítani, kezelni szükséges. Kit tekintünk normálisnak és egészségesnek? Hol húzódik a határ a szomorúság és a depresszió között, az excentrikusság és a skizofrénia között? (Kovács, 2004b) A zavart, bizonytalan állapotok mögött sok esetben kritikus élethelyzetek, konfliktusok, veszteségek (vagy ezek sorozata és kumulálódása) állnak, aminek megoldása nem ezek rendezése, hanem valamilyen pszichiátriai kezelés, legegyszerűbb esetben nyugtatók vagy altatók felírása a háziorvos által. Kovács (2004b) összefoglalja a pszichiátrizálás magyarázatára született elméleteket, úgymint a pszichiaterek, a gyógyszergyárak anyagi érdekelttségét, illetve az általános medikalizálást, azonban kiemeli a társadalmi okokat. „Ma a társadalom a tőle szenvedők beteggé minősítésével saját áldozatait vádolja betegséggel, így kibújik a felelősség alól: a beteggé minősítéssel valójában a szenvedőt teszi felelőssé, az ő szervezetét, agyi, biokémiai vagy pszichológiai mechanizmusait okolja problémáiért, ezáltal felmenti a társadalmat a felelősség alól” (Kovács, 2004b, 523). Kovács szerint ezen problémák patologizálása tehát nem csak hibás megoldás, hanem stigmatizáló és ennek hatására a diagnosztizált személy önidentitásának is megváltozik, azaz betegként fog tekinteni magát.

Írásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a pszichiátriai betegek diagnosztizáltak a diagnózis hatására kiesnek-e a munkaerő-piacról, ha igen, vissza akarnak-e térni oda, illetve, hogy a stigmatizáltság meghatá-

rozsa-e a visszatérésüket. A következőkben kvantitatív² és kvalitatív eszközök segítségével megvizsgálom a pszichiátriai betegek diagnosztizáltak munkaerő-piaci karrierjét és bemutatok két munka rehabilitációs lehetőséget.

Nemzetközi és magyar makroadatok a mentális sérültek foglalkoztatásáról

A mentális sérültek helyzete más típusú fogyatékkal együtt előkéhez képest kedvezőtlenebb a nemzetközi szakirodalom szerint, ezzel indokolható, hogy az OECD egy átfogó kutatást végzett kilenc országban³. Eredményeik szerint a súlyosabbnak mondható pszichiátriai diagnózissal rendelkezők körében 6-7-szer magasabb a munkanélküliség, mint a „normálisak” körében, és 2-3-szor magasabb, mint az enyhébb tünetegyüttesel járó pszichiátriai diagnózissal élők körében (OECD, 2012, 39). A tanulmány szerzői a kialakult helyzetet kritikusnak találják, egyrészt a mentális betegek foglalkoztatási szintjére, másrészt a munkahelyi tényezők káros mentális hatására vonatkozóan. Ezért sürgetik a mentális betegek munkaerő-piaci rehabilitációját, illetve a munkahelyi stressz prevencióját, a munkakörülmények és a munka minőségének javítását. A mentális betegek munkaerő-piaci helyzetének javításának kulcsát azonban az érintett csoport stigmatizáltságának csökkentésében látják (OECD, 2012., 40.).

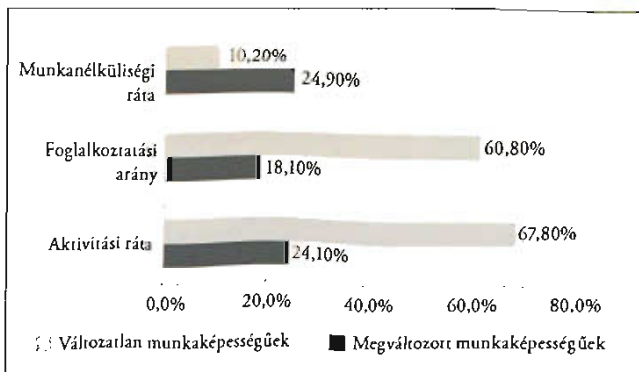
Magyarországi adatok a mentális sérültek foglalkoztatottságára vonatkozóan több forrásból nyerhetők. A Eurostat által készített Labour Force Survey⁴ 2012-es „Transition from work to retirement” ad hoc moduljában részt vett Magyarország is. „2011-ben a 15–64 évesek 21,5%-a, összességében 1 millió 439 ezer fő számolt be tartósan, legalább hat hónapig fennálló egészségi problémáról, betegségről. [...] A testi, érzékszervi, értelmi, illetve egyéb korlátozottságról szóló kérdésre adott válaszban 13,6%, mintegy 910 ezer fő – 419 ezer férfi és 491 ezer nő – számolt be érintettségéről.” (KSH, 2011., 3.) Az adatokból kiderül, hogy a pszichiátriai betegségek közé sorolható krónikus szorongás, depresszió, migrénes fejfájás Magyarországon tipikusan női (73,2%) betegség (KSH, 2011., 3.), a vizsgált populációban az egyéb idegrendszeri, lelki, mentális megbetegedések a 8. leggyakrabban előforduló betegségcsoportot jelentik. Megváltozott munkaképességűnek tekintették azokat a válaszadókat, akik úgy érzik, hogy „munkaerő-piaci jelenlétét egészségi állapotuk valamilyen mértékben hátrányosan befolyásolja” (KSH, 2011., 6.).

Ennek megfelelően alakul megélhetési forrásuk is, megkérdezéskor kevesebb, mint egyötödük (139 ezer fő) dolgozott, és ebből 51 ezren egyéb juttatásban is részesültek, többségük (628 ezer fő) a társadalombiztosítási és szociális ellátórendszerekből származott, míg „113 ezer fős

sokaságának megélhetési forrása nem ismeretes” (KSH, 2011., 11.). Az egyes betegségtípusokról az derül ki, hogy bizonyos betegségtípusok megléte esetén magasabb, míg más betegségek esetén jóval alacsonyabb a foglalkoztatási ráta. Tipikusan a mozgásszervi problémák kisebb mértékű akadályt jelentenek a munkavállalásban (41,9-uk dolgozik), míg az idegrendszeri eredetű problémák jelentős akadályokat jelentenek (mindössze 5,8%-uk dolgozik).

1. ábra

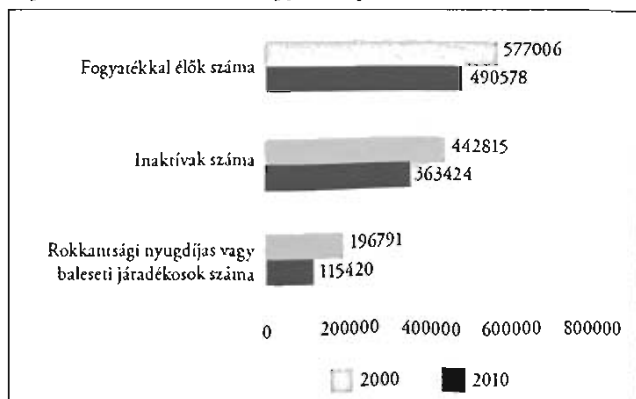
Megváltozott és változatlan munkaképességűek munkaerő-piaci mutatói. (forrás: KSH, 2011., 7.).

A 2010-es népszámlálás szerint Magyarországon 490 578 fő él valamilyen fogyatékossgal és az 5. leggyakoribb fogyatékos a mentális sérülés (46 265 fő; 9,4%; 2000-ben nem szerepelt a mentális sérülés külön kategóriaként)⁵. A gazdasági aktivitásra vonatkozó felmérésből eredményeit a következő táblázatban ismertetem.

2. ábra

Fogyatékkal élők gazdasági aktivitása 2000-es és 2010-es népszámlálási adatok alapján (saját számítás)

A fogyatékkal élők 13,3%-a, a mentális sérüléssel élők 10,3%-a foglalkoztatott, és ennél alacsonyabb foglalkoztatást értelmi fogyatékosok (9,0%), autisták (5,9%) és a beszéd fogyatékosok (5,2%) körében található. Ezzel párhuzamosan igen magas az inaktív kereső mentális sérültek aránya (75% 34689 fő), és körükben a legmagasabb a rokkantsági nyugdíjas vagy baleseti járadékos (15999 fő,

a mentális sérültek 34%-a). Az inaktívak aránya a mozgássérültek (83%), a gyengénlátók, alig látók (80%), a nagyothallók (78%) és a siketvakok (78%) körében magasabb. (saját számítások http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag adatai alapján)

Neményi és társai 2010-ben és 2013-ban folytattak kutatást védett tulajdonságokkal (nők, romák, fogyatékos és LMBT emberek), rendelkező csoportok diszkriminációjának jellegzetességeiről. Az 1000 fős mintában a 200 fő fogyatékkal élő, és ebben az almintában szerepeltek pszichés és mentális sérüléssel élők is. Eredményeik szerint „A fogyatékosok munkaerő-piaci pozíciója tükrözi leginkább a társadalmi többség befogadó hozzáállásának hiányát, akadályozza leginkább a fogyatékos személyek társadalmi integrációját. A megkérdezettek 59 százaléka a kérdés idején nem állt munkaviszonyban. Akik dolgoztak, többségükben részben vagy egészben megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató munkahelyen találtak munkát” (Neményi et al, 2013., 52.).

A Harangozó Judit és Gombos Gábor vezetésével a Tárki által készített kérdőíves kutatásban 200 skizofréniában szenvedő beteget kérdeztek meg mindennapi életükről, illetve a tartalmas élet kialakításának feltételeiről. A kutatásban a foglalkoztatás is megjelenik, miszerint a megkérdezettek 52%-át érte hátrány betegsége miatt, és ezen csoport 64%-át a munkavállalás területén érte hátrányos megkülönböztetés (Harangozó - Gombos – Szabó, 2002).

Összességében az általam hivatkozott szakirodalmak alapján tehát megállapítható, hogy legfeljebb minden 5. fogyatékkal élő dolgozik, ami alapján foglalkoztatási szintjük alacsonynak mondható. A mentális sérültek munkaerő-piaci helyzete nem kedvező sem külföldön, sem Magyarországon, ráadásul a munkakörülményeikre a társas értelemben vett kirekesztettség jellemző, és több esetben beszámolnak munkahelyi negatív diszkriminációról is.

Pszichiátriai betegek diagnosztizáltak sajátos stigma elméletei

A pszichiátriai diagnózissal élők munkaerő-piaci megjelenését „betegségük” sajátos természetéből fakadóan több tényező befolyásolja. A pszichiátriai diagnózissal élők esetében a munkaerő-piaci programok korlátozott eredményessége a munkaerő-piac többi szereplője (munkáltató, munkatárs) miatt is betudható. A „betegtől” való vélt vagy valós félelem, az iránta tanúsított bizalmatlanság, és az e mögött megbúvó stigma lehet az egyik oka annak, hogy még inkább kiszorulnak a munkaerő-piacról.

Bár a fogyatékoságtudomány bírálja a szociológiát azért, mert a fogyatékkal élőkkel, kissé leegyszerűsített módon, mint stigmatizált kisebbséggel foglalkozik (Ded-

rich, 2014), cikkemben én mégis kénytelen vagyok követni ezt a hagyományt. Abból az előfeltevéseből indulok ki, hogy a mentális betegekről alkotott konstrukció Magyarországon döntően még mindig kirekesztő, annak ellenére, hogy bizonyos területeken egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az integrációt elősegítő változtatásokra (intézmények, honlapok akadálymentesítése, közmunkaprogram kiterjesztése). A pszichiátriai diagnózissal élők megítélése és munkaerő-piaci megjelenése, „betegségük” jellegzetességei miatt többféle stigma-deviancia elmélettel leírható.

A mentális betegekhez (különösen, akiknek orvosi papírja van erről) számos negatív sztereotípiát kapcsolódik, idegenként, féltelmesként tekintenek rájuk. Edwin Lemert vezette be a *másodlagos deviancia* fogalmát, amelyet gyakran alkalmaznak pszichiátriai betegek diagnosztizáltakkal kapcsolatban, és melynek lényege, hogy „az elsődlegesen deviánsok aránylag nagy és észrevétlen tömegéből azok lesznek nyilvánvalóan „másodlagosan” deviánsok, akiket a társadalom erre hivatott szakértői (pl. pszichiáterek) annak címkéznek, illetve minősítenek” (Kelemen – Csákiné, 2004., 80.). Pszichiátriai betegek diagnosztizáltakkal kapcsolatban azért gyakori ennek az elméletnek az alkalmazása, mert fellelhető benne a medikális és a társadalmi kettősség. Azaz a határozott, ám esetenként kevésbé pontos, orvosi diagnózisnak számos következménye van társas-társadalmi szinten és a betegek címkézett egyén szintjén is. Mindez megjelenhet úgy is, hogy egy olyas valakit, akit addig környezete nem feltétlenül tekintett deviánsnak, másnak, betegnek, ápolandónak és gyámoltandónak, annak következtében, hogy a pszichiáterek betegnek diagnosztizálnak, és egy kórképpel felruhazzák beteggé, abnormálissá, kiszámíthatatlanná válik. Az orvosi diagnózis általában olyan betegséget jelent ez esetben, mely gyógyíthatatlan és a kezelték életük végéig gyógyszeres terápiára szorulnak. Ezek mellékhatásai (nyálfolyás, kóros elhízás és aluszékonyság, merev tekintet, kommunikációs nehézségek stb.) tovább erősítik a pszichiátriai betegek diagnosztizált stigmatizációját és magatehetetlenné, önállótlaná teszik. A mentális problémák többségében fiatal felnőttkorban jelentkeznek, és részben a gyógyszeres kezelés következtében is sokan kiesnek az oktatásból, nem fejezik be tanulmányaikat, ami szinten rontja munkaerő-piaci helyzetüket. A másodlagos deviancia a pszichiátriai betegek diagnosztizáltak esetében elsődlegessé válik, és súlyos következmények von magá után.

A másodlagos deviancia az egyén szintjén önbeteljesítő jóslattá is válhat. A nemzetközi szakirodalom a *self-stigma* terminussal írja le a jelenséget, mely megbénítja a pszichiátriai diagnózissal rendelkezőt, aminek következtében önképe még tovább romlik, aminek folyamánya, hogy mentális állapota is még bizonytalanabb lesz. (önstigmatizáció).

A stigma kialakulásának és leképeződésének strukturális, makro szintű elemeit Corrigan és társai mutatták be. A szerzők szerint a mentális betegekkel kapcsolatos stigma elméletek általában az egyén szintjén jelennek meg, individuál-pszichológiai szemlélettel. Ez a mikro szintű megközelítés a stigmatizáló szemszögéből ragadja meg a problémát, mely a szakirodalomban jól dokumentált (a stigma felismerésétől az erre adott válaszreakció kialakításáig). A szerzők párhuzamba állítják a mentális betegek stigmatizálásának egyes elemeit a faji stigmatizáltsággal, melynek jogi és társadalmi aspektusainak makro szintű kutatásai már az 1950-es években megkezdődtek (Corrigan et. al., 2004., 481.). Corrigan és társai túllépnek ezen, és strukturális diszkrimináció elemeit kutatják, hogy megértsék a kirekesztés folyamatát.

Meglátásuk szerint a diszkrimináció az egyén és a kormányzati cselekvések, policy-k szintjén is megjelenik, olyan formában is, amikor kifejezetten nem ez a cél, de nem is akadályozzák meg (Corrigan et. al., 2004., 482.) magát a kirekesztést.

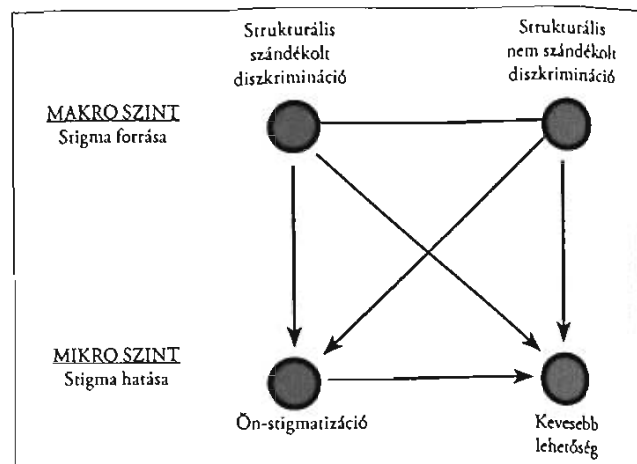
A mentális betegekkel kapcsolatosan azonosítottak szándékolt és nem szándékolt diszkriminációs formákat. A szándékolt strukturális diszkrimináció a törvényhozás szintjén és a médiában jelenik meg. A törvényi áttekintések vizsgálata során öt elemet határoztak meg, ahol megjelenik a diszkrimináció: politikai szavazás, választáskor a szavazóurnát nem mozdítják el számukra (nem viszik oda), nem lehetnek törvényszéki esküdtek⁶, tartós házasságkötésben és szülői gyakorlatban akadályozottság. Több médiafigyelés áttekintése során azt a következtetést vonták le, hogy a média általában előítéletes, a mentális beteget veszélyesnek és erőszakosnak írják le, vagy valamilyen negatív karaktert kapcsolnak hozzájuk (kiszámíthatatlan, aszociális). Ugyan hozzátesszik, hogy a médiaelemzések eredményeit fenntartásokkal kell kezelni, mert az irányított szavas megfigyelések (a kutatók által megadott kulcsszavak) nem feltétlenül fedik le a médiában megjelenő stigmatizáltságot, illetve a köznapi szóbeszéd nem feltétlenül egyezik meg a média szóhasználatával (Corrigan et. al., 2004., 484.).

A nem szándékolt stigmatizálásnak Corrigan és társai Link és Phelan (2001) példáit mutatják be. Az egyik példa a mentális betegek munkavégzéséhez kapcsolódó éves és élethosszig tartó állami szolgáltatásainak (lifetime and annual benefits) 1997-es szabályozása⁷. Ezt kiterjesztették a mentális betegekre és a daganatos betegekre is, azonban a törvény olyan formában lett átalakítva, hogy azokra a vállalatokra nem érvényes, ahol 50 főt vagy kevesebbet foglalkoztatnak, így az érintett csoport mindössze 1%-ának emelkedett meg az ellátása. Így ugyan szabályozási szinten támogatták a mentális betegeket, de valójában neutrális maradt, mert a törvény a mentális betegek többségére nem alkalmazható.

Összegezve tehát a szociál-kognitív elméletek kizárólag az egyéni kognitív tartalmakra és folyamatokra koncentrálnak (mikro szint), úgymint érzelmek, a stigmatizálthoz való viszony stb., a strukturális diszkrimináció inkább a makro szintű egységeket és kollektivitást reprezentálja (pl. biztosítási rendszer, jog). Ez alapján Corrigan és társai a stigma és a kirekesztés folyamatát két ábrával szemléltetik, az egyik a mikro szintű folyamatok kapcsolata, a másikon a makro-mikro szintű folyamatok kapcsolata jelenik meg. Itt az utóbbit mutatom be:

3. ábra

Makro-mikro szintű kapcsolatok a mentális betegek stigmatizációjában és kirekesztődésében (forrás Corrigan et. al., 2004., 488.)

A következőkben bemutatom az egyes stigmatípusok megjelenési formáit a mentális betegekkel kapcsolatosan a munkavállalás területén.

A stigmatizáció hatásai a munkaerőpiaci részvételre

III. 1. Kvantitatív adatokból származó ismeretek

A mentális betegek munkavállalásának és az ezt befolyásoló tényezők (iskolai végzettség, betegség kezdte) általános leíró jellegű bemutatásához a TÁRKI Zrt. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet megrendelésére készített kutatását használtam fel. Ennek az adatfelvételnek során két felvétel és két adatbázis készült, mely az objektív-szubjektív önbesorolás kettősségéből keletkező feszültséget kívánta feloldani. Az általános kvantitatív adatok esetében ugyanis a fogalom meghatározás nemcsak operacionalizálási, konceptualizálási kérdés, hanem adatfelvételi probléma is. A felvétel módja ugyanis eltérő abban az esetben, ha szubjektív egészségi állapotot, vagy a társadalom által egészségkárosodottnak vélt embereket vesz figyelembe. Az első esetben így önbevalláson alapuló, míg a második esetben többnyire orvosi vizsgálatokon

alapuló adatbázishoz lehet jutni. Azaz az egyik kutatásba azok kerültek be, akik rendelkeznek egészségkárosodásukat igazoló orvosszakértői véleménnyel⁸. Mivel a másodlagos stigmatizációt főképp a pszichiátriai diagnózis meglétéhez kötöm, ezért az általam ismertetett adatok is azokra a személyekre vonatkoznak, akiknek van ORSZI Bizottság által kiállított hivatalos papírjuk. Ennek megfelelően azt az adatfelvételi mintát használom, amelybe azok a megkérdezettek kerültek kiválasztásra, akiknek van „hivatalos” papírjuk arról, hogy megváltozott munkaképességűek⁹. Az adatfelvétel 2010-ben történt, „2045 kérdőív készült a 18–62 éves, magánháztartásban lakó népességből a szűrőszempontok szerint kiválasztott válszadók körében” (Gábos-Tátrai, 2011., 5.).

III.1.1 A mentális sérültek foglalkoztatását befolyásoló alapadatok

A teljes mintában tehát 2045 válszadó szerepel, közülük 576 főnek van ORSZI igazolása arról, hogy pszichiátriai diagnózis miatt változott meg a munkaképessége. A felvételi kérdőívben ők azok, akiknek saját bevallásuk szerint „sajátos érzelmi, idegi vagy pszichés állapotot, idegességet, mentális betegséget állapítottak meg”. (4 megfigyelés esetében nem volt válsz erre a kérdésre, természetesen ezektől a továbbiakban eltekintek.) A mintában tehát a válszadók 28,2 %-ának esetében állapítottak meg valamilyen mentális betegséget. A három vezető leggyakoribb egészségkárosodás: valamilyen mozgáskorlátozottság (65%), tartósan fennálló krónikus betegség (58%), és a mentális és pszichés problémák. A megváltozott munkaképességűeknek mindössze 15%-a dolgozott a kérdezéskor (307 fő), az inaktívák 86%-ának (1472 fő), jellemző jövedelemforrása a rokkantsági nyugdíj.

A mentális betegséggel élők 35%-a férfi, 65%-a nő. Legtöbben 35%-uk községekben, 32%-uk városban, 22%-uk megyeszékhelyen, és 10%-uk él Budapesten. A más egészségkárosodással élők közül kevesebben laknak megyeszékhelyen (14%) és Budapesten (10%), mint a mentális betegséggel élők. A dolgozó mentális betegek többsége városban (31%) vagy megyeszékhelyen (32%) lakik. Tehát főként a községekben lakó mentális betegek diagnosztizáltak (92%-uk nem dolgozik) maradnak ki a munkaerő-piacról.

A mintába került mentális vagy idegrendszeri problémákkal élők többsége középkorú (átlagéletkoruk 51 év), vagy idősebb korosztályból került ki; több mint felük 1956 előtt született (ez a medián értéke is). A kérdezés időpontjában a dolgozók átlagosan 50 évesek, míg a nem dolgozók 52 évesek. A munkavégzés és az életkor kapcsolata szignifikáns, inkább a fiatalabb középkorúak dolgoznak, és ezzel párhuzamosan az 55 évesnél idősebbek 92%-a nem

dolgozik. Azonban külön figyelmet érdemel, hogy a 30 évesnél fiatalabbak 2/3-a nem dolgozik, ami a jövőre vetítve akár tartós inaktivitást is jelenthet.

A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak esetében (is) meghatározó momentum a „betegség” kezdete, mely általában fiatal felnőttkorra jellemző. A mentális zavarokkal élők átlagosan 35 éves korukban szembesülnek problémáikkal.

A munkaerő-piaci elhelyezkedést szintén jelentősen befolyásolja az iskolai végzettség. A mentális vagy idegrendszeri sérülésekkel leszállékoltak iskolai végzettsége alacsony, 38%-uk legfeljebb a 8 általános iskolai osztályt végezte el, 34%-uknak van szakmunkás végzettsége, 16%-uknak szakközépiskolai vagy gimnáziumi érettségije, 5%-uknak érettségit követő, felsőfokra nem akkreditált szakképesítésük, és szintén 5%-uknak valamilyen felsőfokú végzettsége.

A mentálisan sérült válszadók jellemzően több más sérültséggel, vagy betegséggel is élnek, 4 olyan válszadó van (0,7%), aki nem szenved valamilyen más betegség miatt, legtöbbször (19%) 4 más sérüléssel él együtt. Ebből következően tíz mentális vagy idegrendszeri sérüléssel élő emberből 9 gyógyszeres kezelés alatt áll, aminek mellékhatásai akár negatívan is befolyásolhatják a munkavállalást vagy a munkahelyi kapcsolatokat.

A „leszállékolás” mértéke¹⁰ nagyban meghatározza a munkavállalást (célszervezeti dotációs érdekek, maximálisan dolgozható óraszám) és az igényelhető segélyeket, támogatásokat is. A mentális vagy idegrendszeri problémákkal élők 5%-ánál a munkaképesség csökkenésének/ egészségkárosodásnak (legalább 40% illetve 32%-os mértéke eléri azt a szintet, hogy segélyt/juttatást igényelhet. A mentális betegek közül 3%-nak olyan kismértékű az egészségkárosodása, hogy még segélyt sem igényelhet. A mintába kerültek 25%-a enyhe fokú károsodással él (azaz 50%-ban csökkent a munkaképességük, illetve egészségkárosodásuk). Ezek azok a leszállékolási mértékek, melyek nehezítik a munkavállalást, ha bevallja a munkakereső, ugyanis ezekben az esetekben a dotáció igénylése nem éri meg, mert sok adminisztrációval jár, viszont teljes állásban nem foglalkoztatható, bérszámfejtése, adóbevallása bonyolultabb. A mentális sérültek 51%-a II. csoportos rokkantként van „leszállékolva” (80%-os egészség illetve munkaképesség csökkenés).

A mintába bekerült mentális vagy idegrendszeri problémákkal élők 88%-a (504 fő) inaktív státusban van, mindössze 13%-uk dolgozik. Elsődleges bevételi forrásként a rokkantsági nyugdíjat, vagy járadékot 73%-uk, és egyéb nyugdíjat 4%-uk jelölt meg. Egyéb más juttatást (anyasági, munkanélküliségi) a mentális sérüléssel élők 5%-a igényel.

1. táblázat

Meghatározó megélhetési forrás (forrás: TÁMOP 5.4.1-08/1-2009-002 sz. kiemelt projekt - saját számítás)

Miből él Ön jelenleg?	fő	%
Dolgozik (alkalmi, rendszeres munka is)	72	12,5
Rokkantsnyugdíjat, rokkantjáradékot kap	421	73,1
Nyugdíjat (öregségi, özvegyi) kap	24	4,2
Egyéb segélyeket kap	17	3,0
Eltartja a házasrása, szülei stb.	14	2,4
Egyéb válasz	12	2,1
Munkanélküliséghez kapcsolódó ellátást kap (közmunka is)	10	1,7
Gyermekneveléshez kapcsolódó juttatást kap (pl. tgyás, gyed)	1	0,2
Alkalmi üzletekből, vagyomból, lakáskiadásból stb.	1	0,2
Összes érvényes válasz	572	99,3
Hiányzik	4	0,7
Összesen	576	100,0

A rendszeres munkaviszonnyal nem rendelkezőkről (500 fő) elmondható, hogy túlnyomó többségüknek (82%-uknak) a kérdést megelőző 12 hónapban sem volt munkaviszonyból származó jövedelme.

A következő alfejezetben megvizsgálom, hogyan alakult a mintába került mentális sérültek munkaerő-piaci karrierje, hány évet tanultak, dolgoztak, milyen ellátásokban részesültek. Bemutatom az adatfelvétel idején foglalkoztatott alminta munkahelyi jellemzőit, majd a nem foglalkoztatottak munkakereséssel kapcsolatos percepcióit is.

III. 1. 2. Karrier utak a mentális betegséggel élők körében

A pszichiátriai diagnózissal élők munkaerő-piaci státusa korántsem lineáris, az aktív-inaktív státusok váltogatják egymást, ami nem feltétlenül a mentális sérüléssel élők specifikuma. Azonban a gyakori inaktivitást többnyire a nyugdíjkorhatárt megelőzően bekövetkező nyugdíjazás váltja fel. Nyilvánvalóan az egyes emberek életében az életutak eltérően alakulnak, mégis megkísérlem tipikusnak mondható munkaerő-piaci karrierutak felvázolását.

A felvétel során egy kérdéscsoport vonatkozott a 15 éves kor utáni aktivitásra¹¹. A vizsgált kérdéseknek - munkában, inaktívként eltöltött idő - akkor van értelmük, ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadó hány éves most, azaz hogyan alakult a karrierje. A következő táblázatban az egyes státusokban eltelt átlagos évet, és a jelenhez viszonyítva az adott státusban töltött idő arányát tüntetem fel.

Tehát a mentális sérültek közül 64% (366 fő) tanult 15 éves kora után, átlagosan 3,4 évet, ami az azóta eltelt idő 10,5%-át jelenti.

2. táblázat

15 éves kora óta eltöltött idő az egyes munkaerő-piaci státusokban (forrás: TÁMOP 5.4.1-08/1-2009-002 sz. kiemelt projekt - saját számítás)

15 éves kor óta adott státusban eltöltött idő aránya				
	válaszolók, fő	válaszolók, %	átlagos idő, év	átlagos idő, %
Tanulás	366	63,5	3,4	10,5
Fizetett munka	534	92,7	21,2	55,6
Munkanélküli	236	41,0	3,2	9,0
Rokkantsnyugdíjas, rokkantjáradékos	520	90,3	10,1	29,0
Szülési/gyetekgondozási szabadság, GYES	257	44,6	5,0	13,7
Egyéb inaktív	106	18,4	5,8	18,6

A mentális vagy idegrendszeri sérülésekkel élők 93%-ának valaha volt, vagy a kérdés időpontjában éppen van fizetett munkája, tehát csak 7%-uk nem dolgozott sosem. Átlagosan 21 évet dolgoztak, ami azt jelenti, hogy „fel-nőtt” életük felét munkával töltötték.

Az átlagos 51 éves válaszadó tehát 18 éves koráig tanult¹², majd 38 éves koráig dolgozott. Gyermekük gondozása miatt átlagosan 5 évig volt otthon a mentális sérültek 45%-a. Azok, akik rokkantsnyugdíjasok (a válaszadók 90%-a) átlagosan 10 éve vannak ebben a munkaerő-piaci státusban. Így az átlagos válaszadó 48 évesen megy nyugdíjba, ha ezt kiegészítjük a gyessel és egyéb inaktív státusokkal hozzávetőlegesen megkapjuk az átlagéletkort, azaz az 51 évet.

Az életutat úgy érdemes vizsgálni, hogy figyelembe vesszük, hogy a mentális sérültek 28%-ának 31-40 éves kora közötti időszakról, átlagosan 35 éves koruktól, datálható a diagnosztizált betegség kezdete. Ami azt jelenti, hogy egy teljesen lineáris karrier esetében a „betegség” kezdetéhez képest az átlagos válaszadó hamar, mintegy 5 éven belül elveszíti állását.

Az életutak felvázolásához, az adatok értelmezéséhez szükségesek voltak számomra az életútinterjúkból származó információk, melyeket részben a következő fejezetben ismertetek.

Tipikusnak mondható karrier utak klaszteranalízis segítségével (K-means Cluster eljárás) azonosítok. Ehhez a mentális vagy idegrendszeri sérülés miatt megváltozott munkaképességűek egyes életszakaszainak átlagos időtartamát vizsgálom, és ennek alapján alakítom ki az egyes csoportokat. Az említett kérdéscsoporton kívül az elem-

3. táblázat

A klaszterközpontok alapján interpretálható karrier utak a következőképpen alakultak (forrás: TÁMOP 5.4.1-08/1-2009-002 sz. kiemelt projekt saját számítás):

	Interpretálható klaszterek			
	Fiatalkorban kezdődő problémák, gyors kirekesztődés	Fiatalkorban kezdődő problémák, lassabb kirekesztődés	Középkorban kezdődő problémák, gyors kirekesztődés	Középkorban kezdődő problémák, lassú kirekesztődés
Fizetett munkával 15 éves kora óta mennyi időt töltött? (év)	7	23	16	30
Rokkantsági nyugdíjasként, rokkantjuttatás-ként 15 éves kora óta mennyi időt töltött? (év)	10	9	13	6
Egyéb inaktívként 15 éves kora óta mennyi időt töltött? (év)	2	0	2	1
Szülési/gyermekgondozási szabadságon, gyesen 15 éves kora óta mennyi időt töltött? (év)	2	2	3	2
Munkanélküliségként 15 éves kora óta mennyi időt töltött? (év)	1	1	2	1
Jelenlegi életkor (év)	37,85	53,37	53,11	56,50
Hány évesen szembesült problémájával? (év)	24,58	23,12	38,94	47,73
Esetszám	116 fő	202 fő	86 fő	176 fő

zésbe felhasználtam a „betegség” kezdetének dátumát is, mert tapasztalatom szerint ez, és az ezzel járó kezelések jelentősen kihatnak karrierútra.

(A klaszterközpontok ebben az esetben „átlagos éveker” jelentettek, ennek segítségével lehetett a klasztereket értelmezni, és az életutakat felvázolni.) Ennek során optimális – összességében nagy magyarázó erővel bíró, ám még markánsan interpretálható számú – tipikus karrier utakat kerestem a klaszterstruktúrák által. Klaszterképző változónak a karrier út egyes állomásait képző hat változón kívül a jelenlegi, és a problémával való szembesüléskori életkort emeltem be¹³. A hat karierváltozó közül végül öt került be a modellbe, mert a tanulással eltöltött idő nem szignifikáns, ugyanis minden csoportban 2 év volt. (Az anyasági támogatás szignifikanciája sem 0, hanem 0,12.)

Az így kapott kariertípusokat tömörítő klasztereket tartalmazó változót keresztábrák elemzéssel szocio-demográfiai jellemzőiket is bemutatom.

1. Fiatalkorban kezdődő problémák, gyors kirekesztődés (116 fő): ebbe a csoportba főként a középkor legelején járók tartoznak, akik átlagosan 13 éve (24-25 évesen) szembesültek problémáikkal. Lineáris életutat feltételezve 15 éves koruk után 17 éves korukig tanultak, majd aktív-inaktív szakaszok váltották egymást (dolgoztak, vagy munkanélküliek, esetleg gyese) 12 éven át, azaz 29 éves korukig, majd rokkantsági nyugdíjasok lettek. Mindez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a probléma kezdete után 5 évvel megszűnt aktív munkaerő-piaci státusuk, és átlagosan 37-38 éves koruk ellenére 10 éve nyugdíjasok.

Inkább városi férfiak tartoznak ebbe a csoportba, akiknek jellemzően igen alacsony az iskolai végzettségük, 50%-uk maximum a 8 általános iskolai osztályt járta ki. A négy csoport közül ebben a csoportban a legmagasabb a gondnokoltak aránya, 15%. Feltehetően köztük sokan sérüléssel születtek, ennek megfelelően munkaképesség-csökkenés mértéke szintén ebben a csoportban a legmagasabb, ennek ellenére 13%-uk (15 fő) dolgozik.

2. Fiatalkorban kezdődő problémák, lassabb kirekesztődés (202 fő): A legnépesebb csoportot jellemzően középkorúak alkotják, akik fiatal felnőttkorukban (23 éves koruk körül) szembesültek problémáikkal. Lineáris életút szerint 17 éves korukig tanultak, majd főképp dolgoztak (átlagosan 23 évet), illetve átlagosan 3 évet egyéb aktív munkaerő-piaci státusban töltöttek. Mindez azt jelenti, hogy karrierjük nem, vagy legalábbis nem véglegesen tölt meg, amikor szembesültek problémáikkal.

Jelenleg 9 éve nyugdíjasok, tehát 43 éves korukig dolgoztak, vagy aktívak voltak. Ez jóval alacsonyabb nyugdíjazási életkor, mint az „egészségesek” körében jellemző, azonban a többi mentális sérült csoporthoz képest igen késői nyugdíjazást jelent. Jellemzően budapestiek, köztük találni a legtöbb diplomást (a diplomások fele ebbe a klaszterbe tartozik), de a legtöbb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezőt is. Közülük is 10% gondnokolt, és 13%-uk dolgozik.

3. Középkorban kezdődő problémák, gyors kirekesztődés (86 fő): Ebben a csoportba jellemzően olyan nők tartoznak, akik 38-40 évesen szembesültek problémáikkal, és a szo-

kásos lineáris életutat követve, szinte azonnal inaktívvá váltak. 15 éves koruk után átlagosan 2 év tanulás következett, majd munka és gyereknevelés.

Körükben legmagasabb a segélyen töltött évek száma (4 év), feltehetően „befefáradtak” a státusváltakozásokba, nem tudtak visszailleszkedni, vagy eleve beilleszkedni a munkaerő-piacra. Jellemzően megyeszékhelyen élnek, felülreprezentáltak körükben a nők, akik közül 1 szorul gondnokságra. Főképp középfokú végzettségük van, valamilyen szakképesítéssel. Ebben a csoportban dolgoznak jelenleg a legkisebb arányban (10%), középsúlyos (70%-os munkaképesség-csökkenés illetve 60%-os egészségkárosodás) mértékű „leszázalékolásuk”, ami azt jelenti, hogy a ledolgozott évek után közepesen magas rokkantsági nyugdíjat kaphatnak.

4. Középkorban kezdődő problémák, lassú kirekesztődés (176 fő): A második legnépesebb csoportba azok tartoznak, akik átlagosan 47-48 éves korukban szembesültek problémáikkal. Ekkor már 30 évet dolgoztak, munkaerő-piaci karrierjük szokásosnak mondható egészen a „betegség” kezdetéig. A munkahelyen töltött éveket megtörte az anyaság, esetleg 1-2 inaktív év. Azonban sokkal elképzelhetőbb, hogy a munkanélküliséggel kezdődött inaktív évek fordultak rokkantlétbe, vagy éppenséggel a betegség kezdete után átmenetileg valamilyen segélyen éltek a rokkantosságig. Mindenesetre ez a legidősebb csoport, akik a legkevesebb időt töltötték rokkantként.

Körükben a legmagasabb a nők (72%) és a jelenleg dolgozók aránya (14%), „leszázalékolásuk” mértéke hasonló az előző csoportéhoz. Jellemzően budapestiek, már 10%-uk gondnokság alatt áll. Iskolai végzettségük erősen szóródik, itt a második legmagasabb a maximum 8 osztályt végzettek aránya, de majdnem 5% a diplomások aránya is.

III. 1. 3. Munkaerő-piacon inaktív mentális sérültek - Munkakeresés akadályozó tényezői

Az önstigmatizáció egy elemének is felfogható a *munkakeresésben való akadályozottság*. A megkérdezéskor inaktív státusban élő mentális sérültek 83%-a (415 fő) érzi úgy, hogy testi vagy pszichés problémája korlátozza a munkavállalásban és mindössze 17% (87 fő) illetve 24%-a (292 fő) érzi úgy, hogy ez nem akadály. Mindössze 31%-uk gondolja úgy, hogy más, jelenleg nem elérhető körülmények között, egyáltalán el tudja képzelni, hogy dolgozzon. A Szintén úgy érzik, hogy a munkakeresésben hátráltatja problémájuk, és ennek megfelelően a kérdezés előtti elmúlt 2 évben a mentális sérültek 80% (400 fő) nem is keresett munkát.

Természetesen más munkakeresést nehezítő tényezők is akadályozzák a munkavállalást. A megkérdezettek közül

legtöbbször általános munkaerő-piaci nehézségeket említettek. Majdnem minden második válaszadó (47%) az általános munkalehetőségek hiányát említette meg, majdnem ugyanennyien (44%) jelölték meg, hogy nem ismernek szükségleteiknek megfelelő munkahelyet. A mentális sérültek 40%-a tart attól, hogy jelenlegi jövedelmeit, támogatásait részben vagy egészben elveszítené, ha munkába állna. A támogató társas közeg hiányát (családi, baráti) 18%-uk, míg a nem megfelelő képzettségi szintet 22%-uk, és a közlekedési lehetőség hiányát 21%-uk jelölte meg akadályként.

A felmérés időpontjában a nem dolgozó mentális sérüléssel élők 15%-a (73 fő) keres aktívan munkát, és 7% (50 fő) regisztrált munkanélküli. Jellemzően (37%) a munkaügyi központon keresztül keres munkát, vagy hirdetésekre jelentkezik (37%).

III. 1. 4. Munkaerő-piacon aktív mentális sérültek - munkahely jellemzői

A rendszeres munkavállaló mentális sérüléssel élők majdnem fele (47%, 32 fő) betanított vagy segédmunkás, míg 21%-uk (14 fő) szakmunkás vagy technikus, tehát több mint 2/3-ukra jellemző, hogy főként alacsonyán kvalifikált munkát végeznek. A mentális sérüléssel élők között a harmadik leggyakoribb munkavégzés az egyéni vállalkozás (15% 10 fő), értelmiségi, szellemi, szolgáltató, vezető munkakörben dolgozók aránya igen alacsony, összesen 14% (11 fő).

A felmérésben válaszoló mentális sérüléssel élők főképp (32%, 22 fő) kis- és középvállalatoknál (10 főt vagy annál kevesebbet foglalkoztat), és középvállalatoknál (25-100 főt foglalkoztat) dolgoznak (39% 24 fő). A 11-24 főt foglalkoztató cégeknél a mentális sérüléssel élők 7%-a (4 fő), míg a 100 főnél többet foglalkoztató cégnél a mentális sérültek 18%-a (11 fő) dolgozik. Ugyan ezek az adatok nem utalnak a közvetlen munkatársakra, vagy munkahelyi légkörre, mégis elmondható, hogy talán a „betegség” természetéből kifolyólag a mentális sérüléssel élők inkább kisebb, családiasabb munkahelyeken dolgoznak.

A mentális vagy idegrendszeri sérüléssel élő munkavállalók 63%-a (43 fő) magáncégnél, 25%-a (17 fő) állami intézményben áll munkaviszonyban. A civil/nonprofit szervezetek a mintába került mentális sérüléssel élők 7%-át (5 fő) foglalkoztatja.

A mentális vagy idegrendszeri sérüléssel élők körében a munkavállalás nyitottságára utal, hogy 56%-uk (38 fő) nem bentlakásos intézmény keretein belül vagy foglalkozási rehabilitációhoz kapcsolódó akkreditált vállalatnál (28%, 19 fő) keres pénzt. Itt érdemes megjegyezni, hogy a mintába nem kerültek be a bentlakásos intézetek lakói.

Ezzel szemben a vállalatok közösségi, társas zártságára utal, hogy az aktív mentális vagy idegrendszeri sérültek

43%-a dolgozik olyan helyen, ahol munkatársai között nincs más megváltozott munkaképességű, és harmaduk olyan munkahelyen, ahol kisebb-nagyobb részben megváltozott munkaképességűek dolgoznak (31% illetve 34%). A kizárólag zárt munkahelyek viszont a munkavállalók 21-22%-ánál jellemzőek.

4. táblázat

Munkahely jellemzői – munkatársak (forrás: TÁMOP 5.4.1-08/1-2009-002 sz. kiemelt projekt - saját számítás)

Milyen mértékben megváltozott munkaképességűek az Ön munkatársai?	fő	%
Mind megváltozott munkaképességű emberek	15	22%
Nagyobb részben megváltozott munkaképességű emberek	4	6%
Kis részben megváltozott munkaképességű emberek	17	25%
Senki sem megváltozott munkaképességű	29	43%
Nem tudja	3	4%
Összes érvényes válasz	68	100%

A munkavállalás térbeli nyitottságára utal, hogy a mentális sérüléssel élők 84%-a (56 fő) - ahogy a nem megváltozott munkaképességűeknél is szokásos - a munkahelyén dolgozik, tehát eljár otthonról. Otthoni munkavégzésről a válaszadók 7%-a számolt be. Átlagosan egy héten 29 órát dolgoznak (általában a megváltozott munkaképességűek az ORSZI/OOSZI határozatuk szerint heti maximum 30 órát dolgozhatnak). Összességében tehát a mentális sérültek körében inkább jellemző a csökkentett munkaórás foglalkoztatás, ami a beosztással is összefügg, ugyanis az egyéni vállalkozás volt gyakoribb, ami viszont rugalmasabb munkaidőt tesz lehetővé.

A munkaviszony biztonságát igazolhatja, hogy a legtöbben (78%) a kérdés előtti 12 hónapban is kaptak jövedelmet az adott munkahelytől, valamint 57%-uknak (38 fő) van határozatlan idejű munkaszerződése. Továbbá nincs munkaszerződése minden 5. mentális sérüléssel élő válaszadónak (15 fő), és határozott idejű szerződése van 18%-uknak (14 fő). Ebből követhető, hogy a lekérdezést követő 6 hónapban munkahelyének elvesztését szinte kizártnak tartja a válaszadók közel fele (a mentális sérültek 46%-a), kisebb mértékben 35-37%-a számol ezzel, míg reális veszélynek tartja ezt 9-7%.

A munkabérről vonatkozóan a dolgozó mentális sérültek 30%-a (21 fő) nem válaszolt, akik válaszoltak, ők átlagosan 53712 Ft-ot keresnek. (A KSH adatai szerint 102.000 Ft a havi bruttó átlagkereset http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_aves/i_qli022.html). A mentális sérültek esetében a válaszadók bére az átlagfize-

tések alatt található, valamivel több, mint az átlagos rokkantsági járadék összege; 36%-uk (17 fő) 40 ezer forintnál kevesebbet, 44%-uk 41-70 ezer forint között, és mindössze 6%-uk fizetése van 100 ezer forint felett.

Összességében megállapítható, hogy a mentális egészségkárosodottak körében jóval magasabb az inaktívak és jóval alacsonyabb a foglalkoztatottak aránya, mint a teljes népességben belül. A mintába került mentális betegek 13%-a dolgozik, munkahelyük jellemzői vegyesek. Területileg és szektorálisan inkább nyitottnak, félig-nyitottnak mondhatóak, míg közösségi társas szempontból inkább zártnak. A mentális sérüléssel élők körében nincs kifejezetten „jól kereső”, viszont harmaduk alulfizetett.

III. 2. Kvalitatív adatokból származó ismeretek

A munkaerő-piacról való kiszorulás folyamata, illetve a visszatérési próbálkozások akadályai (feltáró jellegű kutatás) nem, vagy nehezen megragadhatóak a kérdőíves módszerekkel, inkább az érintettekkel készült interjúk adhatnak választ ezekre a problémafelvetésekre. Kutatásaim során életút interjúkat készítettem pszichiátriai betegek diagnosztizáltakkal, majd az életút elmesélésének végén tettem fel a munkaerő-piaci vonatkozású kérdéseimet. Terjedelmi korlátok miatt csak a munkaerő-piaci karrierre vonatkozó idézeteket mutatom be két interjúból. Az egyik esetben egy egyesületnél (korábbi szociális foglalkoztató) dolgozó fiatal lányt, míg a másik esetben egy éppen nem dolgozó középkorú nőt.

III.2.1. Egyesületnél dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált karrierútja

Az egyik interjúalanyom az interjú készítésekor (2014) egy szociális foglalkoztatóban dolgozott. Ez térben nyitott (Budapesten található, önálló épület, nem kötődik egészségügyi vagy szociális intézményhez) azonban a munkakörülmények itt is védetteknek minősíthetőek (az irányító személyzetén kívül csak megváltozott munkaképességűek dolgoznak itt), az elvégzett munka pedig nem szigorúan a nyílt piaci viszonyoknak megfelelő (állami dotációval kiegészített bérek). Interjúalanyom egy 34 éves nő, aki halmozottan fogyatékos, mégis életében a törést az jelentette, amikor 30 évesen felállították számára a pszichiátriai diagnózist.

„Gyerekkortól kezdődtek a problémák, jártunk orvostól orvosra, nem derült ki a problémám, jártunk pszichiátrián, viselkedési gondok voltak velem, voltam benn kórházban másfél hónapot. [...] kiderült a betegségem, teljesen zárkózott lettem, egészen megváltozott. Általános iskolában nagyon

nyitott barátkozó, nagyon emberbarát voltam, meg teljes mértékben bizalommal voltam, ez megváltozott, zárkózott lettem, nem merek nyitni, régebben gyerekkoromba főleg fiúbarátaim voltak, most meg nem, más lett. [...] (szociális foglalkoztatóban dolgozó pszichiátriai betegnek diagnosztizált)

Interjúalanyom másik sérülése enyhe értelmi fogyatékoság, ami már általános iskolai beiskolázásánál kiderült, „kisegítő” iskolában végezte el a 8 általánost, majd péknek tanult. Szülei, testvére ösztönözték, támogatták tanulmányaiban, annak ellenére, hogy a pályaválasztási tanácsadó kertésznek ajánlotta – ami tipikus értelmi fogyatékos szakma – szülei beleegyeztek, hogy olyan szakmát tanuljon, amit Ő maga választott. Később az érettségi vizsgát is letette.

Interjúalanyomnak vannak a pszichiátriai betegség diagnosztizálása előtti időszakból nyílt munkaerő-piaci munkatapasztalatai is. A szakmunkásvizsga után rögtön sikerült élelmiszer boltokban elhelyezkednie.

„Voltak rövidebb munkahelyeim, a P. boltban dolgoztam két és fél hónapot, de nem jött össze, nem bírtam, kiléptem. A PM boltban voltam még, onnan kirúgtak, nem voltak sikereim a munkahelyeken, akkor bekerültem az O.-ba, ott az élelmezésen megmaradtam. Aztán az élelmezés megszűnt és takarítói állásba kerültünk át, olyan volt a vezető, hogy teljesen kiborultam, és a vérnyomásommal problémák lettek, felment 210-re. Annyira szekás volt a vezetőm, hogy kikészített, és kiléptem. (szociális foglalkoztatóban dolgozó pszichiátriai betegnek diagnosztizált)

„Utána munkahelyeim is voltak. Dolgoztam az O.ban, még amikor nem mutatták ki a betegséget, ott dolgoztam több mint hat évet, de megszűnt az élelmezés, ahol én voltam. Konyhai dolgozó voltam, mosogattam, betegeknek vittük fel a kaját, diétát kiszolgáltuk, aztán volt olyan, ahol főzni kellett volna, az nem sikerült az az állás, ott felmondtak, akkor bekerültem a Plázába, takarító állásba, 12 órás munkarendbe, éjszakára. Aztán ott jelentkeztek a betegségeimnek a tünetei, hogy hangokat hallottam, éreztem, hogy mindenki ellenem van és akkor teljesen vitába kerültem a társaimmal, meg a főnökeimmel. Megint volt verekedéstől kezdve minden, aztán kirúgtak.” (szociális foglalkoztatóban dolgozó pszichiátriai betegnek diagnosztizált)

Interjúalanyom munkaerő-piaci karrierje, ahogy ő maga is mondta, nem sikeres, általában egyszerű betanított munkát végzett, és egyetlen olyan állása volt, amit hosszabb ideig meg tudott tartani, és ahol alakultak ki olyan barátságok, melyek az interjúkészítéskor is még aktív kapcsolatok voltak. A Plázában kezdődő tünetek súlyosbodását öngyilkossági kísérletek és hosszabb kórházi tartózkodások követték, és a szülők nem engedték ki többé figyelmük alól, és ezzel a munkaerő-piaci karrier is megakadt. A pszichiátere tanácsára kereste fel a kerületben működő közösségi ellátást végző nappali klubot, melyet a kerülettel szerződésben álló alapítvány üzemeltet.

„És az elején nem voltam jó állapotban. Nagyon sokáig aludtam 11-ig, 12-ig, nem bírtam fenn lenni, néztem a falat, nem érdekelt semmi, sűrűn volt hangulatváltozásom, gyógyszerektől nagyon folyt a nyálam. Minden, ami rossz, azon végigmentem. Aztán D.vel (az alapítvány szociális munkása – szerk.) próbálkoztunk, hogy valami munkát megpróbáljak, hogy kevesebbet aludjak, mert egész nap aludtam volna, ha lehetett volna, nem érdekelt semmi, és akkor megpróbáltuk ezt a munkahelyet a foglalkoztatóban, 2008-ban találkoztam D.-vel, mert bejelentkeztem a K. klubházba.” (szociális foglalkoztatóban dolgozó pszichiátriai betegnek diagnosztizált)

Az alapítvány szociális munkásának hatására kezdett el újra dolgozni interjúalanyom. Az alapítvány szerint is az önálló életvitel elősegítése, a betegszerep elfogadásának és megélésének elkerülésében jelentős szerepe van a foglalkoztatásnak. A szociális munkás interjúalanyom családját is gondozásba vette, meggyőzte szüleit, hogy elengedhetik otthonról, minden nap közösen beállították az órát, hogy reggel felébredjen stb.

A munkaerő-piaci rehabilitáció tehát nem jöhetett volna létre a támogató családi közeg, a nappali intézményi ellátás és a szociális foglalkoztató nélkül. Azonban úgy tűnik a szociális foglalkoztatóban lévő munka iránt igen nagy a kereslet, alacsony a fluktuáció, mert interjúalanyomnak két évet kellett várnia ahhoz, hogy ott dolgozhasson.

Végülis sikerült leszázalékolni. Elsősorban rehabilitációs ellátásban részesültem, munkaügyi központba kellett járni, együttműködni, és ott voltam, kellett járni mentorhoz, tanfolyamra próbáltuk, de nem javasoltak, egy pszichológus megvizsgált, és mondta, hogy nem vagyok rá képes. És akkor a D.-vel jelentkezünk ide a foglalkoztatóba. És mindig változtak az igények, Két évet vártam rá, hogy ide bekerüljek, ide bekerültem, ez végülis a 3. évem, de hogy ez meddig lesz, nem tudni, megint változások vannak, most fél évre kötötték a szerződést, eddig egy évre kötötték, most fél évre lesz. (szociális foglalkoztatóban dolgozó pszichiátriai betegnek diagnosztizált)

Mivel a rehabilitációs eljárásban részt vevő orvos nem javasolta interjúalanyomnak az át- vagy továbbképzést, ezért állami támogatással a munkaerő-piaci rehabilitációnak szinte egyetlen útja lehetséges: a védett, félig-védett foglalkoztatás, amit a szociális foglalkoztató, vagy a célszer-

vezet jelent. Előbbire volt lehetősége interjúalanyomnak, mert lakóhelyéhez viszonylag közel üzemel egy foglalkoztató. A foglalkoztató honlapjáról is kiderül, hogy a foglalkoztatás „50 fős létszámmal, 4, 6 és 7 órás időintervallumban folyik két nyomda- és papíripari előkészítő műhelyünkben, valamint a varrodánkban”. Ez interjúalanyomnak megfelel, bár kérdéses, hogy ezzel a munkatapasztalattal és egészségi állapottal el tud-e helyezkedni, ha bezár a foglalkoztató.

„Nem sikerült, ügyetlen voltam, pénztárgépet nem tudtam kezelni, nem ment nekem, nem mentek nekem az üzleti dolgok, ügyetlen voltam hozzá. Lassú vagyok, ami a korábbi gyógyszereknek a hatása is, meg a mostani injekciónak is vannak mellékhatásai, izommerevség.” (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

Nagyon feszült, fél az ember, hogy mi lesz, megadják, nem adják meg, gond lesz. A munkahelyen az a szabály, hogy csak akkor dolgozhatok itt, ha le vagyok százalékolva, amúgy nem. Én meg aktív munkahelyen nem tudok elhelyezkedni, és akkor nekem a kör bezárult. Én csak itt tudok dolgozni. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

Igen, csak érted, az olyan rossz, hogy nekünk nincs esélyünk más munkahelyre. Tehát nekünk nehezebb, mint egy egészséges embernek, nekik is nehéz már, de nekik nagyobb az esélye találni. Foglalkoztatókat nézegettem, és olyan munkákat csinálnak, amit én nem tudok ellátni. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

Azonban ez a szociális foglalkoztató bizonyos gyakorlatában diszkriminálja a pszichiátriai betegek diagnosztizáltakat, de nem kifejezetten kirekesztő - azaz foglalkoztatnak mentális sérüléssel élőket, de más helyiségbe rakják őket, külön a „normálisaktól”. Ennek megfelelően alakulnak kapcsolataik is, interjúalanyomnak lett egy szintén pszichiátriai diagnózissal élő barátnője, akivel a munkahelyen kívül is találkoznak. A más sérüléssel élő, más helyiségben dolgozókkal pedig köszönőviszonyban van.

Azért kapok fizetést, meg rendes munkahelyen vagyok, munkakörileg is. Társaságban vagyok, nem is csak az fizetés itt a lényeg, hanem hogy társaságban vagyok, és elfoglálnak. Magabiztosságot ad, eddig én mindig feleslegesnek éreztem magamat, amikor nem dolgoztam. Azért is voltak az öngyilkossági kísérletek, mert úgy éreztem, hogy könnyebb lesz a szüleimnek, tesómnak, ha én nem leszek, sok ilyen érzésem volt. Amióta dolgozok, nem mentek úgy a munkák, de egyre kezdek ügyesebb lenni, kapok más munkákat már. Sok mindent eleinte nem tudtam megcsinálni, eleinte ez feszélyezett,

most már nem annyira. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

A mi csoportunk az kimondottan pszichiátriai csoport, körülbelül 12-en vagyunk, néha 13-an, a másik két csoport, azok sokkal többen vannak, a másik csoport ott 35-en vannak, a másik csoportba meg a Zs. néni körülbelül 40-50-en vannak. Azt én nem bírnám, ilyen nagy csoportot. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

Bátrabb lettem, most már sokat változtam, M. (korábbi munkavezető – szerk.) nagyon sokat segített abban, hogy újra nyissak, biztatott, megváltoztatott. Nem tudtam nemet mondani régebben, most már tudok. Ő tanított meg bent kávét főzni, meg ilyesmi, amit otthon nem engedtek, meg ilyesmi. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

A munkalehetőség a szociális foglalkoztatóban fejleszti interjúalanyom munkaképességét, közösségi-társas életét aktivizálja, önálló életvitelre serkenti és legfőképpen egészségi és mentális állapotát is javítja. Tehát ez a közösségileg, piac szempontjából is védett, félig-védett munkalehetőség is jelentős változásokat eredményezett interjúalanyom életében.

A munkaképességi kötelező felülvizsgálaton lett volna lehetősége „visszavonulni”, de inkább a munkát választotta.

Mikor legutoljára voltam, akkor kérdezték, hogy szeretem-e ezt a munkahelyet, mert ha nem, akkor úgy csinálják meg a dolgokat. Most ezt nem értettem, hogy azért kérdezik, hogy eldöntésék, hogy akarok-e dolgozni vagy nem, nem tudtam eldönteni. De végülis azt mondták, hogy akkor hagynak dolgozni, én szeretek itt lenni. Végülis 54%-ot állapítottak meg. (szociális foglalkoztatásban dolgozó pszichiátriai betegek diagnosztizált)

Mindez utal arra is, hogy az NRSZH vizsgálatok ugyan formálisan egyre inkább szabályozottak (lásd III. fejezet), mégis a bizottság tagjai hajlandóak ettől rugalmasan eltérni.

III.2.2. Inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizált karrier útja

Ebben az alfejezetben megszólaltatok egy inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizáltakat, aki részt vesz egy magán munkaközvetítő iroda által szervezett egyéni rehabilitációs tevékenységben. Ez olyan speciális szolgáltatás, mely nem jelenik meg sem az állami foglalkozási szolgálatok képzéseiben, sem a célszervezeti névleg „fejlesztő-felkészítő” foglalkoztatásban, sem a félig védett szociális foglalkoztatók keretein belül.

Interjúalanyom egy 50-es években járó nő, aki „megbetegése” előtt többé-kevésbé sikeres volt a munkaerő-piacon, hosszú ideig meg tudott maradni a munkahelyein, továbbképezte magát mindig az aktuális munkaköröknek megfelelően, de a munkatársakkal, főnökökkel voltak konfliktusai, problémái. A „betegsége” előtt időszakról két munkahelyet említett, az első munkahelyét édesapja segítségével szerezte meg.

„Postaforgalmi technikumot végeztem, a Posta központi járműtelepén bérszámolóként dolgoztam és ott is kikezdtek, mert magasabb iskolai végzettségem volt, mint a csoportvezetőnk. [...] A második munkahelyem H. vállalatnál is a pénzügyi osztályon dolgoztam, mert szüless után ott volt hely. Elvégeztem egy tanfolyamot, azaz nem végeztem el, mert a külker technikumot és számvitelt végeztem el. Ott is, tényleg biztos, hogy az árnyékos oldalra születtem, mások akkor jöttek-mentek, amikor akartak, én meg a saját szabadságom sem tudtam kivenni vizsga előtt. Amikor lettettem nehezen a vizsgámat ötösré, akkor mondták, hogy remélik, hogy tovább tanulok. De akkor terhes lettem a második gyermekemmel. Nem sikerült elvégezni, és akkor megszületett a harmadik gyerekem is akkor próbáltam együtt elvégezni a középfokú tanfolyamot, hogy meglegyen a külker is, hogy magasabb bért kapjak, erre ott is hol azt mondták, hogy kell a munkakörhöz, hol nem kell a munkakörhöz.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

A munkaerő-piaci karrierje megtört a gyermekvállalás időszakában, ezt nehezebben tolerálták munkáltatói. Később magánéleti problémák és a munkahelyi követelmények összeegyeztetése is nehézségeket okozott interjúalanyom számára, ráadásul a rendszerváltáskor felszámolták a vállalatot, ahol dolgozott, megszűnt a munkahelye, és ezeket együttesen már nem tudta feldolgozni.

„Szerettem ott lenni, csak akkor már a magánéletem elég zűrös volt, elég nagy teher volt dolgozni 9-9 és félórát dolgoztam, és akkor már kamionos volt a férjem [...]. Minden teljesen rám hárult, és egyedül neveltem a három gyereket 17 éven keresztül, és a végén már egyre jobban robbantam le. Az élet hozta magával, hogy ennyire kiborultam a sorból. [...] Még a rendszerváltáskor. Volt egy vállalat (H. vállalat –szerk.), amit felbontottak és akkor borultam ki. És onnan eljöttem, és rá fél évre jött a betegségem és három évig kórházból ki, kórházba be, és akkor nem kaptam semmi fizetést sem és akkor, aztán utána alig tudtam elhelyezkedni három év után.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

Interjúalanyom állapota is romlott, bekerült a pszichiatríai ellátórendszerbe, végigjárta a pszichiatríai diagnózissal élők esetében megszokott egészségügyi intézményeket (pszichiatríai gondozó, kórház).

„Aztán fél éven belül teljesen elájultam, elvittek a zárt osztályra. Azt hitték öngyilkos leszek, mert azt mondtam, aki nem dolgozik, az ne is egyék, lefogtam harminc kilóra, magam emésztettem.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

A kórházi kezelés, vagy a mentális állapotjavulás visszavonta az életerőt interjúalanyomnak, aki ugyan kényszeres cselekvéssel, de életben tartotta magát, sőt céljai is lettek.

„Jó orvosaim voltak, rendesek és teljesen én magam is akartam és meggyógyultam, úgy gyógyultam, meg hogy fölhoztam magam egy olyan szintre, hogy el tudtam menni dolgozni, és teljes emberként hely tudtam állni. --- Akartam, kötöttem és kötöttem és akartam meggyógyulni minden drom. Mert ez nem megy úgy, hogy várjunk az orvosra és csak az orvostól várjuk el, hogy segít rajtunk, mert visszaesünk, visszazuhanunk, mert az embernek magának is akarni kell. [...] Sokan azért estek vissza, mert olyan jól érezték magukat a kórházban, egy burokban érezték magukat, és visszaestek, mert visszamenekültek az élt elől.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

A három éves egészségügyi forgójátról kikerülve egy ismerősön keresztül sikerült állást találnia, a 68%-os leszázalékolás és a diagnózis felállítása ellenére is. 9 évet dolgozott a nyílt munkaerő-piacon egy művelődési házban. A „betegség” kezdetekor leszázalékolták, aminek következtében jóval alacsonyabb fizetést kapott.

„Hat órában először kötetlenül, de olyan átlagórában, és utána 8 órában is, mert visszaminősítettek 50 %-ra, és volt, amikor 8 órában, volt amikor 16-14 órában, mert elvállaltam plusz munkát mert, hogy kiegészítsem valahogy, mert akkor még nekem is főiskolás lányom volt, kellett a pénz.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

Kezdetben ruhatáros volt, majd magasabb státusú irodai munkákat kapott.

„Nem tudom, szóval kiszolgáltató vagyok. Nekem egy szerencsém volt, hogy a főnököm bízott bennem és 9 évig szépen megvoltunk mind a két főnökömmel. Igen az volt a baj, hogy nekem mindenki a főnököm volt. Adminisztrátor-kézbesítő, szóval mindent csináltam gépeltem, meg titkárnői feladat is volt, az igazgató titkárságra beraktak. Ha szabadságon volt a titkárnő, szóval beugró voltam. Megálltam mindenhol a helyem és ennek ellenére viszont kihasználtak, és nem fizettek meg.” (inaktív pszichiatríai betegnek diagnosztizált)

Betegségét nem titkolta, és nem titkolhatta el, annak ellenére, hogy a kötelező orvosi felülvizsgálat állapotjavulást

állapított meg. Emellett a fokozott gyógyszeres kezelés mellékhatásaival kellett együtt élnie, és egy ebből származó konfliktus miatt felmondott.

„Tehát injekciót kaptam 9 évig és mindig hasmenésem volt, és így jártam be a bankba, az önkormányzatnak is ki kellett alakítanom az utat, hogy legyen egy-két hely, lényeg az, hogy bejött hozzám, hogy el kell menni azonnal a Fiumei útra, én mondtam jó majd holnap. És ennyi volt az egész és föl volt háborodva, hogy nem tudok elmenni, de nagyon jól tudta, hogy mi van, és úgy csinált, mint aki nem tud róla és bemőszerolt a gazdasági vezetőnél. Ezt én így nem csinálom végig, egy másik munkahelyet keresek.” (inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizáltak)

Mivel ezután sokáig nem talált munkahelyet, megpróbálta kijárni magának az öregségi nyugdíjat, amit nem kapott meg, majd a helyi családsegítőhöz fordult, akik javasolták számára a magán munkaközvetítő irodát. Az iroda által szervezett tréningek elmondása alapján nagyon jó hatással voltak rá.

„Igen, én olyan felszabadult voltam, mint diákkoromban utoljára, szóval nem volt bennem olyan szorongás, hogy édes istenem bolondként néznek rám az emberek, hogy én egy dilis vagyok, egészséges szemmel néztek rám, hiszen mindenki sorstársam volt, és éreztem, hogy bennem több az erő, mint bármelyikbe. (inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizáltak)

A felmondás és az interjú között három év telt el. Azóta elvégzett egy számítógép-kezelői tanfolyamot, amit a magán munkaközvetítő iroda javasolt számára, és ezt a tudását felhasználva dolgozott egy telemarketinges cégnél. Egy újságban talált álláshirdetésre jelentkezett.

„Nem volt kifogás a munkám ellen, csak azoknak a követelményeknek egy rokkant ember nem tud úgy eleget tenni. Például kétszer 10 perces szünet, ami arra nem volt elég, hogy egy kávét megigyon az ember, és azért általában az ilyen pszichiátriai betegek nem alusszák ki a rendes időt.” (inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizáltak)

Interjúalanyom állapota nem indokolja, hogy olyan mértékben rokkantosítsák, hogy kizárólag a nyugdíjból meg tudjon élni, az öregségi nyugdíjhoz pedig fiatal, ezért szeretne munkát vállalni. A magán munkaközvetítő irodához küldték, ahol valóban olyan ellátást kapott, amit keresett, és jól tett mentális állapotának. Álláskeresésben beiskolázással segítették, bár az interjú készítésekor éppen nem dolgozott. Interjúalanyom ismeri saját képességeit, és korlátait is, úgy tűnt, mint aki nem egy gyógyíthatatlan, a közösségi életben felvállalhatatlan beteg emberre tekint

magára, hanem mint egy speciális adottságokkal együtt élő emberre.

„Az embernek együtt kell ezzel élni és akarni kell, normális emberként élni.” (inaktív pszichiátriai betegek diagnosztizáltak)

Összegzés

Az országosan reprezentatív adatbázis szerint a mentális vagy idegrendszeri sérülés a harmadik leggyakoribb indok a megváltozott munkaképességű státus megállapításakor. Az ezzel a problémával élők munkaerő-piaci helyzete nem kedvező, harmaduk közösségileg zárt körülmények között, alacsony bérért dolgozik. Életútjukat megvizsgálva, a „betegség” kezdete után (65%-uk esetében, a négy beazonosítható klasztercsoport közül ez három esetében jellemző) viszonylag hamar 0-5 éven belül rokkantsági nyugdíjasokká válnak, és mindössze 35%-uk karrierjét nem törli meg a „betegség”.

A kvantitatív és a kvalitatív adatok alapján az egyes stigmatípusok azonosíthatóak. A másodlagos stigma fellelhető a „betegség” diagnosztizálását követő viszonylag gyors munkaerő-piaci kiesésben is. Az orvosi diagnózishoz kapcsolható az önstigmatizáció megjelenése fiatal interjúalanyom esetében és a kvantitatív adatok elemzésénél a munkakeresést akadályozó tényezőkben. A Corrigan és társai által felvázolt makro szintű nem szándékolt kirekesztés szintén beazonosítható. Ilyen nem szándékolt intézkedés a pénzügyi ellátások olyan struktúrája, mely sok esetben gátolja a munkakeresést, ahogy az a kvantitatív adatok válaszaiból kiderül. Ebből a sémából a szándékolt makro szintű kirekesztésnek talán a közösségileg zárt munkahelyek megfeleltethetőek, mely mindkét típusú adatforrásnál megjelenik. A mikro szintű stigmatizáció szintén megjeleníthető, bár jóval plasztikusabban jelenik meg az életútinterjúkból idézett részletekben. Mindennek következménye valóban az egyéni lehetőségek korlátozottsága, mely megjelenik a pszichiátriai betegek diagnosztizáltak munkaerő-piaci helyzetében is.

A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak többsége inaktív státusban van, és részben ennek hatására a társadalom margójára kerülhetnek, elszegényedhetnek, társas kapcsolataik részben leépülhetnek. A kirekesztettséget, stigmatizáltságot Becker (1974) szerint a társadalom „közállapotainak” ismeretével lehet megérteni és értelmezni. Ez a kirekesztő, stigmatizáló „közállapot” jelenik meg a betegstátus, a gyakori rokkantosítás és a félig-zárt, zárt foglalkoztatás intézményeinek működtetőiben és a közösségben, melyek ezek működnek és fennmaradnak. Ezek az intézményi és kognitív mechanizmusok úgy tűnik rögzültek Magyarországon, mert ahelyett, hogy a „normális” fogalmát kiszélesítenénk, újabb és újabb határokat hú-

zunk, hiszen ma már magzati korban elkezdődik a „betegség”, „mátság” szűrése, és egyre gyakrabban kapnak mentális, viselkedésbeli, idegrendszeri „problémák” miatt kezeléseket, diagnózisokat gyerekek is.

Irodalomjegyzék

- Becker H. S.: (1963, 1974) A kívülállók. Tanulmányok a deviancia szociológiai problémaköréből. In Andorka R. – Buda B. – Cseh-Szombathy L. (szerk.): *A devianciá viselkedés szociológiája*. Gondolat, Budapest, 1974., 80-113.
- Corrigan Patrick W, Markowitz Fred E., Watson Amy C.: Structural levels of mental illness stigma and discrimination. *Schizophrenia Bulletin*, Oxford University Press, Vol.30, No.3, 2004., 481-491.
letöltés: <https://commons-dev.lib.niu.edu/xmlui/bitstream/handle/10843/13354/Markowitz%20-StructuralLevelsMental%20IllnessStigma.pdf?sequence=1>
utolsó letöltés: 2015.09.14.
- Dedrich, Marcus: (2014) Különbségek, súrlódások és egyezések a gyógypedagógia és a fogyatékos tudomány között. In *Fogyatékos és társadalom* 5-6. szám. Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar 5-9.
- Foucault, M.: *Elmebetegség és pszichológia*. Corvina Kiadó, Budapest, 2000.
- Gábor, András – Tátrai, Annamária: *Az egészségkárosodott népesség helyzete Magyarországon*. TÁRKI Zrt., Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011.
- Gombos, Gábor – Harangozó, Judit – Szabó, Lajos: Szkitótréniában szenvedő emberek véleménye helyzetükről, kezelésükről, gondozásukról. In *Pszichiatría Hungarica*. Budapest, 2. szám, 2002., 450.
- Jahoda, Marie: Work, employment, and unemployment. Values, theories, and approaches in social research. In *American Psychologist*, 36, 1981., 184-191.
- Kelemen, Gábor – Csákiné, Király Livia: *Pszichiátriai és szenvedélybetegék szociális ellátása: segédanyag a szociális szakvizsgához*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2004.
- dr. Kovács, József: A pszichiátriai betegségfogalom filozófiai kérdései. In *Valóság Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*, 2004a., 1-15.
letöltés: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=252&clap=1>
utolsó letöltés: 2015.09.14.
- dr. Kovács, József: Pszichiátria és medikalizáció. A pszichiátrizálás okai. In *LAM* 14(7): 2004b., 520-524.
letöltés: http://www.elitmed.hu/ilam/medikalizacio/pszichiatria_es_medikalizacio_a_pszichiatrizalasi_okai-1953/
utolsó letöltés: 2015.09.14.
- KSH (2011) Megváltozott munkaképességűek a munkaerő-piacon. 2011.
- Neményi, Mária et al.: *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogudatosság növekedésének elemzése 2010-2013 között – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*. Egyenlő Bánásmód Hatóság, Budapest, 2013.
- OECD (2012) *Sick on the Job? Myths and Realities about Mental Health and Work, Mental Health and Work*. OECD Publishing.
Letöltés: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264124523-en>

Jegyzetek

- ¹ Tanulmányomban ugyan pontatlanul, de a pszichiátriai betegek diagnosztizált és a mentális sérült kifejezéseket szinonimaként használok. Erre azért van szükség, mert az általam felhasznált kvantitatív adatbázisban az utóbbi kifejezést alkalmazzák, és a megértést zavarná, ha a tanulmány egyes részein más kifejezést használnék.
- ² Ezúton is köszönöm dr. Földvári Mónikának, hogy kutatási célból rendelkezésemre bocsátotta a TÁMOP 5.4.1-08/1-2009-002 sz. kiemelt projekt V. kutatási pillér, az akadályozott/megváltozott munkaképességűek körében végzett pilot kutatás adatbázisát.
- ³ A kutatásban részt vevő országok: Ausztrália, Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc, Egyesült Királyság

⁴ Az adatfelvétel olyan 15-64 éves népesség körében történt, akik rendszeresen fennálló egészségi problémával, betegséggel, illetve egyéb (szellemi, érzelmi stb.) korlátozottsággal élnek.

⁵ 2010-es népszámlálás a leggyakoribb csoportjai a fogyatékkal élőknek: mozgássérült 47,3%, gyengénlátó, aliglátó 15,0%, nagyothalomban élő 12,8%, súlyos belsérvi fogyatékos 9,5%.

⁶ A tanulmány az Amerikai Egyesült Államok törvényeit tekintve a magyar szabályozástól.

⁷ Magyarországon ez talán az éves betegszabadságnak és a nyugdíjnyújtásnak feleltethető meg.

⁸ A területi rétegezést az Országos Nyugdíjfolyósító Intézet 2008. évi adatai alapján végezték, amihez a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjban részesülők és a megváltozott munkaképességűek számainak összegét használták. A mintába azok kerültek be, akik igennel válaszoltak a szűrőkérdésre. („Rendelkezik Ön orvosszakértői bizottság által meghatározott munkaképesség-csökkenést vagy egészségkárosodást megállapító határozattal?”). Az adatfelvétel azonos időben (2010. évi vége), és lehetőség szerint, azonos mintavételi-felkeresési elvvel (véletlen séta, illetve ajánlások és szűrőkérdőív) készülték, de chiaro településekre kerültek a mintába (kivéve a nagyobb városok).

⁹ A megváltozott munkaképességű személy fogalma, az érintettek foglalkoztatásának szabályozását lásd 2011. évi CXCV. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról. A megváltozott munkaképességű epiztemológiai és konkrét kérdéseiről lásd Kálmán Zs. – Kőnczi Gy. (2001): *A Tajtékosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris vagy Gere L. (2009): *Állami támogatások és célszervezetek az ezredforduló rendszerének tanulságai, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar*, <http://mek.niif.hu/09600/09635/09635.pdf>

¹⁰ 2008-ban megváltozott az orvosszakértői bizottság eljárása és a „kategorizációs” rendszer is. 2008 előtt a munkaképesség csökkenés, 2008 után az egészségkárosodás mértékét határozták meg. Ezek megkülönböztethetők egymásnak, külön-külön nem tüntetnek fel őket, csak az állapotösszevonat kategóriáikat. 49%-66%-ig enyhe fokú; 50-79% között illetve 67%-nál III.csoport rokkant; 80%-68% között I/II csoport rokkant.

¹¹ 15 éves kora után mennyi időt töltött tanulással/ fizetett munkával, rokkantnyugdíjasként/rokkant járadékosként, egyéb inaktívként, szociális/gyermekgondozási szabadságon/gyesen, munkanélküliként.

¹² A lifelong-learning tendencia miatt megvizsgáltam, hogy az életkor mely részében fejezték be a választadók tanulmányukat. A képzés jelentős részét az életszakasz elején befejezik, ennek hossza egyelőre az iskolai végzettségről függ. A szakmunkásképző bizonyítványt általában 19 éves korukban, míg a felsőfokú képzést 25 éves korukban szerzik meg. Az OKJ-s képzésben viszont szinte minden életszakaszban van résztvevő 18-50 éves kor között. Az életút-képzésre vonatkozó rész tehát szokásosan alakul az életszakasz első felére tehető.

¹³ Mivel azonos skálán voltak mérve a változók, standardizált alakban bevonhattam input változóként.

Újjáalakuló családok – változó szerepek, minták, újféle társadalmi érték(t)rend

Az egyéni, (pár)kapcsolati értékrendek globálisan megfigyelhető változása hatással van a családok életére – a családok növekvő számú felbomlása, újabb családformák kialakulása hatással van a társadalmi értékrend változására. E kölcsönösség veti fel az újabb családszerkezetekben felnövő nemzedékek családkép-formálódásának vizsgálatát, hogy e pluralitás kihívásaira kidolgozhatók legyenek a megfelelő interdiszciplináris válaszok úgy a mentálhigiéné, mint a társadalompolitika számára. A dolgozat sorra veszi a felbomlott családok további alakulásának főbb állomásait, érinti az ezek nyomán felmerülő szerepformálódásokat, javaslatokat tesz a kihívásokra.

Problémafelvetés

A címben jelzett téma apropóját a közelmúlt két fontos szakmai tanácskozása adta. A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet áprilisi konferenciáján a családok szétesésének okairól, következményeiről tartottak friss kutatásokon alapuló előadásokat egyetemi tanárok, kutatók. Elhangzott néhány mellbevágó adat, megállapítás, amelyekről bár egyre többet hallani manapság, így, együtt szerepelve súlyosabbnak hatnak:

- a házasságok fele válással végződik
- a válásoknak több mint a felében érintettek gyerekek
- egyre többen választják házasság helyett az együttélésen alapuló kapcsolatot
- egyre több gyerek születik élettársi kapcsolatból
- a legveszélyeztetettebb családforma az egyszülős család
- a legkevésbé eredményes tanulók az élettársi kapcsolaton alapuló mozaikcsaládokból származnak.¹

Az 2015. őszi Budapesti Demográfiai Fórumon Vincenzo Paglia bíboros, a Pápai Családi Tanács elnöke pedig azt mondta, az apa-anya-gyermek közösségén és a szülők házasságán alapuló családszerkezetet a legbiztonságosabb a gyerekek számára. Ugyanennek a testületnek a képviselőjében Carlos Simón Vazquez arra is felhívta a figyelmet, hogy a házasság felbomlása után kialakuló alternatív családformák egyrészt bizonytalan körülményeket teremtenek a gyerekek számára, másrészt az új családszerkezeteknek, pl. a mozaikcsaládoknak sok bonyodalommal kell megküzdeniük.

A két konferencia más-más kiindulási pontról ugyan, de hasonló témát boncolgat, s a konklúziót mindkét esetben valahogy úgy fogalmazhatnánk meg: a társadalom magja, a család² átalakulóban van, a házasság intézménye kezdi elveszíteni megtartó erejét, ami kihat a gyermekvál-

alási kedvre is és a családszerkezetek pluralizációjára, s így végső soron egyfajta társadalmi átrendeződést eredményez, követve egy jól megfigyelhető globális értékrend-változást. A hazai és nemzetközi családkutatási eredmények tehát felvetik a hagyományos családmodell princípiumának újragondolását. Ezért amikor a házasság és családok jelentőségét hangsúlyozzuk, fontos lenne láttatni azokat a jelenségeket is – akár preventív, akár „rehabilitációs” célból – amelyek a családok felbomlása után befolyásolják az újrakezdést.

Az utóbbi évtizedekben számtalan tanulmány foglalkozott a házasságok növekvő számú felbomlásának okai-
val, a női-férfi szerepek kiegyensúlyozottságának lehetőségeivel, illetve nem egy szakirodalom érhető el a válás utáni családsegítésről, menrálhigiénéről, s egyre több az újabb családfogalmakról. Azonban, mint Spéder Zsolt rámutat: szinte alig tudunk valamit arról, hogyan élnek meg az érintett gyermekek a család „újraformálódását”, hogy a gyermekek jövőbeli életlehetőségeire milyen hatással van az, ha édesanyjuknak (vagy édesapjuknak) új partnere lesz. Keveset tudunk arról, hogy az új „jövevény” szülői szerepet játszik-e el – hiszen az édesszülővel való partneri viszony ebbe az irányba tereli –, vagy egy neutrálisabb, „háztartástagi” szerepet vállal magára. E partneri konszolidációk hatását a szociológia alig-alig elemezte (Spéder, 2014., 338.) Mindezekkel összefüggésben szükségesnek tűnik egyfajta holisztikus szemléletmód kialakítása, amely megkísérli feltérképezni az újjáalakuló családok életét szervező tényezőket és folyamatokat, a felnövekvő nemzedék előtt álló újfajta szerepmintákat és azok életképességét, s az ezekre ható globális értékrend-változás számbavételével javaslatokat megfogalmazni azok számára, akik életüket nem a tradicionális családmodellben élnek. A szemléletmód-váltáshoz a nemzetközi példákhoz hasonlóan ha-

zánkban is elengedhetetlen olyan nagy volumenű, reprezentatív, longitudinális családkutatás, amely lehetővé teszi a betekintést mind a hagyományos, mind az újabb típusú családszerkezetekbe, azok működésébe, nehézségeibe, fejlődéstörténetük jellemző állomásaiba, s ennek révén fókuszált módon lennének kidolgozhatók mind a preventív, mind a rehabilitációs módszerek a családok támogatására úgy család-, szociál- és társadalmpolitikai, mint mentálhigiénés szinteken.³

E dolgozat az említett szélesebb fókuszú látásmód kialakításának egyik kezdeti lépéseként demográfiai, szociológiai vizsgálatokat alapul véve áttekinti az átalakuló családok viszonyait, rávilágít a főbb családpaszichológiai folyamatokra, nem utolsósorban kérdéseket vet föl, s remélhetőleg továbbgondolásra késztet.

Családok a válás után

A válást követően, az egyik szülő különköltözésével új családszerkezet alakul ki, az egyszülős. A 2011-es népszámlálás több mint félmillió ilyen családról adott hírt, amely közül 465 ezerre tehető az anya-gyermek típusú formáció (Vörös – Kovács, 2013., 1213–1227.). Ez tekintélyes szám, és rögtön felveti a kérdést: a sok-sok gyerek, akit ez a helyzet érint, miként lesz képes elsajátítani a kiegyensúlyozott, működőképes család alapításához szükséges mintákat? Hogyan akadályozható meg, hogy mintegy spirálként gyűrűzzön generációról generációra ez a trend, amelyben esetlegessé válik a családtagok közötti bizalom, bizonytalanná a kötődés, kiszámíthatatlanná az érzelmi stabilitás. Honnan fogja megtanulni az apa vagy anya szerves jelenléte nélkül felnövő nemzedék a férfi-nő, apa-anya viszonyok életszerű működését, annak összes konfliktusával, természetszerű fejlődésbeli jellemzőivel, amelyekkel megküzdeni meg lehet, sőt szükséges is, csak egyszerűbbnek tűnik elsőre – s az utóbbi évtizedekben egyre elfogadottabb is –, hogy feladjuk s újat kezdünk.

A kérdés nem új keletű, a válások számának növekedésével egyre többet és többet foglalkoznak az egyszülős családok helyzetével. Legutóbb Nagy Anna foglalta össze ezzel kapcsolatos tapasztalatait, ismereteit az *Egyedülálló szülők könyve* c. átfogó munkájában. A kiadvány részletesen körbejárja ennek a családformának minden aspektusát, végigveszi azokat a körülményeket, tényezőket, amelyek befolyásolják kezdetektől fogva az egyedül maradt szülő és gyermeke(i) mindennapjait, tanácsokat ad az érzelmi stabilitás kialakítására, a kapcsolatok újraszervezésére, eligazít az igénybe vehető támogatásokkal kapcsolatban stb. Lelkileg is igyekszik támaszt nyújtani együttérző hangvételével. Szerzője tudja, míg az egyedülálló szülő lélekben nem épül fel a családi traumából, addig gyermeke felé sem képes közvetíteni a megfelelő mintát. Ha viszont a regenerálódás sikerül, a gyerek különösebb

törés nélkül nőhet fel, néhány tekintetben még plusz tapasztalatokat is szerevezve, amelyek a felnőtt életében rugalmasságot, fejlettebb empátiakészséget hozhatnak számára.

Fontos ez a látásmód – amely a fogalomhasználatot is reformálni kívánja a degradálónak ható „csonka család” kifejezés egyszülősre cserélésével –, mert arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a család felbomlásával valami visszavonhatatlanul megváltozott, de vannak alternatívák, amelyek mentén biztonságos életkörülmények alakíthatók ki, és elindulhat az újraépítkezés, továbbá pozitív attitűddel meg lehet találni azt a személyre és helyzetre szabott nevelési hozzáállást, mely révén a gyerekek bizalommal alakíthatják ki majdan saját kapcsolataikat és családképüket.

Az egyedülálló szülők ugyanakkor nem ítéltetnek párkapcsolati magányra, előbb-utóbb újra felmerül a természetes igény a társra. Hogy milyen esélyekkel indul a válás után a párkeresésben az a férfi vagy nő, aki egyben szülő is, külön értekezést igényelne, ezzel itt nem foglalkozunk. Elég gondolkodnivalót hagy az az egyébként szerencsésnek mondható eset is, amikor sikerül megint párra lelteni. Ekkor merülnek fel ugyanis azok a teljesen új helyzetek, problémák, amelyek többségére nem nagyon lehet felkészülni (legalábbis egyelőre nincsenek rá kiforrott stratégiák), tekintve, hogy olyan szereplők kerülnek éles „játékhelyzetbe”, akiknek nem volt alkalmuk a „próba-folyamatra”, egymás megismerésére a különböző situációkban, különböző díszletek között. Talán merészség a színházi fogalomtárat használni, de kétségtelen, hogy a válás után újjászerveződő család egyes tagjainak hasonlóan össze kell szokniuk egy új dramaturgia szerint, mint egy friss darab szereplőinek, meg kell érteniük a rájuk szabott vagy képzelt szerepeiket, azok közül megélni azokat, amelyek valójában szükségesek a saját, egyedi családi felállásukban, hogy ne színjáték, s még kevésbé játszmák sorozata legyen életük.

Miről van szó? A legáltalánosabb helyzet szerint (ti. hogy túlnyomó többségben az édesanyával marad válás után a gyerek) az egyedül maradt anya idővel párkapcsolatot létesít, amelynek természetes folyománya az összeköltözés. Persze már az is, hogy idáig eljut a pár, sok-sok kérdést vet fel: mikor avatja be a szülő a gyereket az új kapcsolatba, egyáltalán volt-e elég idő mindkettjük számára a válási sokk feldolgozására, nyitottak-e már az új kapcsolat befogadására, egymás megismerésére elegendő időt szántak-e az új társsal az összeköltözés előtt, felmerültek-e pótszülői elvárások az új taggal kapcsolatban már a kapcsolat elején stb. Lehetne sorolni, mennyi részletkérdés befolyásolja, hogy az új család szerveződése megfelelően elő van-e készítve, hogy az összecsiszolódást ne akadályozzák olyan tényezők, amelyeknek a családi fejlődéstörténet adott szakaszában már nincsen helyük.

Az összeköltözéssel egyszülősből mozaikcsalád létesül. Magyarországon a 2011-es népszámlálás 149 ezer mozaik-

családot számlált, amelyből 66 ezer pótapás típusú, vagyis az anya-gyermek egyszülős családból alakult az új partner érkezésével. 300 ezer gyereket érintett az adarfelvételek ez a családszerkezet (Vörös–Kovács, 2013., 1213–1227.).

Egyik pillanatról a másikra átrendeződnek a megszkott viszonyok, a hierarchia, a szerepek, az egész addigi megszokott élet, amely nem mellesleg már szintén egy megváltozott életmód az eredeti, a nukleáris családéhoz képest. Ez a folyamat pár év alatt lejátszódhat a válástól az új család alapításáig. Sok, szülei válását megélt gyerek akár 4-5 esztendő leforgása alatt megtapasztalja, milyen a saját édes szüleivel az élet, aztán milyen az egyikük nélkül való mindennapok, majd milyen az, amikor egy számára idegen felnőtt foglalja el – valamilyen szempontból – a hiányzó szülő helyét, valamint az addig csak vele foglalkozó szülője figyelmét.

És ez még mindig csak egy leegyszerűsített eset, nincs szó arról, hogy esetleg előzőleg az új kapcsolatot kereső szülő mennyire avatta be gyermekét az alakuló kapcsolataiba, hány potenciális új „családtagot” kellett megismernie a gyereknek, mire eldölt, kivel fog majd egy fedél alatt élni is. Ezek nem mellékes szempontok a fentebb felvetett, családi minták elsajátításával kapcsolatos kérdés megválaszolásához.

Az igazi „összjáték” pedig csak ezután kezdődik. Nem véletlenül kapta képletes nevét ez a családforma: a több helyről jövő, más-más időpontban becsatlakozó tagok (attól függően, hogy az egyszülős család csak egy felnőttel vagy annak gyermekeivel is bővül-e, hogy a becsatlakozó gyerekek szintén állandó tagjai lesznek-e a családnak, vagy esetleg csak időnként érkeznek látogatóba; új rokonok, külön élő szülők stb.) mozaikrészekként rendeződnek kompozícióba, s hordozzák magukon a mozaikképekre jellemző töredezettséget, mint annak szimbólumár, hogy bár közösen alkotnak működő egységet, egészében véve mégsem szervesen összetartozó részek kerültek egymás mellé.

Persze a „működő egység” sem olyan magától értehető. Ahhoz, hogy valóban jó együttműködés alakuljon ki az új családtagok között, ahhoz több feltételnek is teljesülnie kell, mindenekelőtt – a felnőtt pár elöljárásával – önmaguk definiálásának az új rendszerben. Ahogy a *Mozaikcsaládok* c. könyv szerzői megállapítják: az újjászerveződő családok nehézségeik leküzdése céljából gyakran a teljes család illúzióját akarják kelteni, tabuként kezelve másféleségüket. Hagyományos családi szerepeket akarnak magukra és egymásra erőltetni, tagadva a realitásokat, s ezzel megakadályozva a nyílt és hatékony konfliktuskezelést (Verena Krähenbühl és mtsai, 2007). Az első és legfontosabb lépés az új család alakulásában és összezsírozódásában az lenne, hogy tagjai kimondják: nem vagyunk hagyományos család, és nem akarunk annak látszani sem.

A környezet – rokonok, barátok, iskola- és munkatársak – hasonló, empatikus hozzáállása legalább ennyire számít.

Jean-Paul és Anne Sauzède-Lagarde francia szerzőpáros 2007-es tanulmányában (Jean-Paul és Anne Sauzède-Lagarde, 2008) a család meghatározásán gondolkodva eljut odáig, hogy szakítani kell a korábbi, vérségi kötelékeken alapuló értelmezés elsődlegességével. Az egyszülős, az örökbe fogadó, a nevelőszülős, az azonos nemű párok alkotta családok és nem utolsósorban a mozaikcsaládok egyre nagyobb száma miatt egy jóval tágabb, ha úgy tesszük nyitottabb (befogadóbb, elfogadóbb) terminusra érdemes ráhangolódni, ahol ugyan megtalálható a szülő-gyermek kapcsolat, de már nem feltétele a mindkét szülővel való származási összetartozás, s amelynek további ismérvei:

- a családi rendszer együtt élő elemei közti kölcsönös cselekvő viszony;
- a rendszeren belül meglévő kialakított és megnevezett hierarchikus helyek;
- a valamennyi családtagnak kijutó, másikkal szembeni szerep, funkció megléte, s a mód, ahogy ezt betöltik.

Szerepek, minták, elvárások és határok

Amikor arra keressük a választ, hogy a családszerkezeti változásokat megélt gyerekek milyen mintákkal felvértezve látnak hozzá majdan saját párkapcsolatuk, családi életük kialakításába, szem előtt kell tartanunk a felnövekedésük során megtapasztalt funkcionális sokszínűséget. Azt például, hogy kötődési, bizalmi készségüket befolyásolja a szülei különköltözésén (és esetleges további költözéseken) túl az egyik szülővel – esetenként szimbiotikus viszonyban – töltött hosszabb-rövidebb idő, mely során előfordulhat, hogy a különköltöző szülő helyét, szerepét próbálja betölteni, akár belső, vélt-félreértelmezett szereptudatból, akár a vele maradt szülője nem tudatos, érzelmi hiányait kielégíteni vágyó magatartása miatt. Majd egy új partner feltűnésével (bármelyik szülője mellett) ki kell alakítania a hozzá való viszonyulást, amellyel párhuzamosan a másik szülővel való lojalitását is meg kell őriznie. Ez amolyan „húzd meg-ereszd meg” kapcsolat kialakulását eredményezi, hiszen a gyereket mindkét szülőjéhez eltérhetetlen szálak fűzik, hogy kötődhetne varázsütésszerűen ahhoz, aki az ő gyermeki felfogásában egyiküknek a „vetélytársa”? A későbbi, kapcsolatokba vetett bizalom kialakulását az is befolyásolja, hogy a szülők új párkapcsolata mennyire tartós, mennyire hat rá a volt házastárssal fennálló – nem ritkán ellenséges – viszony. Ezek mind üzenetet hordoznak a fejlődő személyiség számára arról, hogy mennyire érdemes elköteleződni valaki irányába, vállalni a felmerülő nehézségekkel való megküzdést, dolgozni az érzelmi-lelki egyensúlyért. Szülője új társában megismeri

életének azt a szereplőjét, akihez ugyan biológiai szálak nem fűzik, mégis szülőjéhez hasonlóan mintákat képvisel számára a gondoskodás, az egymásra figyelés, a segítség, a munkavégzés, a pénzgazdálkodás, a kapcsolódás, a szeretetmegnyilvánulás stb. módjai és minősége terén. Nagyon valószínű, hogy mindezekről eltérő sémákkal találkozunk otthonában (sőt akár szülője és új párja között is) és különélő szülőjénél, de ha még tovább megyünk, a vérségi és szerzett nagyszülők életmódjában is.

A mozaikcsaládban a különféle szerepek megosztottak, több, a családhoz tartozó felnőtt közvetíti azokat, olykor ellentmondásosan, sőt, ha konfliktusos a viszony a volt házastárssal, akár az ő általa képviselt értékek negligálásával is szembeüthet a gyerek. Így jóval nehezebb az ilyen összetett családban növekedő fiatalok számára eligazodni a viszonyok, értékrendek, prioritások bonyolult rendszer(telenség)ében, ezzel együtt kialakítani és megszilárdítani önazonosságukat.

A családterápiával foglalkozó francia szerzőpár arra is felhívja a figyelmet, hogy kulcsfontosságú a családon belüli határvonalak, intimitási zónák léte és fenntartása, amelyekben belül a szerepek és a hierarchia tiszteltetésével mindenki képes a fejlődésre (Jean-Paul és Anne Sauzède-Lagarde 2008: 27). Fontos a családtagok pozíciójának tisztázása, hogy kijelölhető legyenek a személyes, rendszeren belüli jogok és felelősségek. Más pozícióban van a részcsaláddal érintkező új tag a gyerekekhez képest, mint az eredeti szülők, ebből következően jogai és felelősségei is máshogy alakulnak. Ugyanígy a gyerek számára is máshol húzódnak a határok a becsatlakozó felnőttel való kapcsolatában, annak érzelmi-fizikai terhelhetőségében. Ezeket a korlátokat nyilvánvalóan a gyerek korától, érettségétől függően a felnőttek dolgozhatják ki.

Az újjáalakuló családokban kulcsfontosságú szerepe van az elfogadóképességnek, kompromisszumkésztségnek, türelemnek, hogy csak a legalapvetőbbeket említsük. Ezek nélkül esély sincs arra, hogy a hétköznapi sűrűségben, de akár az ünnepek közös megélésében is felmerülő lelegelemből konfliktusforrások ne mérgesedjenek el. A mindennapi szervezés, a gyereknevelés vagy a család egzisztenciális körülményei miatt nap mint nap előfordulnak olyan helyzetek, amelyek egy nukleáris család tagjai közt is képesek ellentétet szülni, hát még egy olyan formációban, ahol a tagok egy része nem olyan rég ismerkedett meg egymással, netán kényszerként éli meg az együttléteket. Hosszan lehetne sorolni, mennyiféle forrása van a mozaikcsaládban a konfrontációnak, összetűzéseknek, amelyek jóval sérülékenyebbé teszik ezt a családformát.⁴ Ha a család bármelyik tagja olyan szerepvárásokat támaszt a másik irányába, amelyre az nincs felkészülve, vagy egyszerűen nem képes magának érezni, akkor akár mindennaposakká válhatnak a konfliktusok. Pl. az apa-gyermek részcsa-

ládába érkező nő sajátjaként szeretné nevelni párja gyermekét, elfogadóan, lelkesen. Ha a gyerek – bár nem utasítja ezt el élesen – nem tudja ugyanazon a hőfokon, vagy az elvárt módon viszonzni az érzéseket, azt csalódásként élheti meg az új családtag, s kellő türelem, megértés nélkül akár meg is akadhat az egymáshoz való közeledés. Az a helyzet sem ritka, hogy a korábban egyedülálló anya új párjában szülői társat is remél, aki segíti a gyereknevelésben, és akitől a megfelelő férfiminta átadását reméli. Azonban egyáltalán nem törvényszerű és nem is elvárható, hogy az új családtag hirtelen kvázi apaként is működjön a számára nemrég megismert gyerekekkel kapcsolatban, még akkor sem, ha neki magának is van már gyermeke.

Sok variációja van a szerepkonfliktusoknak a szerepvárások, megfelelési törekvések sokfélesége miatt. Nehéz lehet a család felbomlása után megbékélni a gondolattal, hogy mindaz a szocializációs folyamatból fakadó elvárás a személyes családképpel és jövőképpel kapcsolatosan, amely az ember önazonosságát is befolyásolja, hirtelen felborul, s abban a variációban soha többé nem tud megvalósulni. Nehéz lehet belenyugodni, hogy abban a formában, ahogy jónak, optimálisnak tűnik, nem lehet az ember biztonságot adó szülőbástyája gyerekeinek. Fejlődésüket, jövőjüket a család felbomlása után számtalan olyan tényező irányítja, amit nem lehet teljesen befolyásolni – családi mintáikat nem az édesapa-anya-testvér formáció alakítja, hanem olyan új szereplők, akik kevésbé szoros, olykor akár távolságtartó, csak részben befogadó-elfogadó kapcsolatmintázatokat közvetítenek. A válás traumájában, majd az újjászerveződő család sajátos problémái közepette aggodalomra adhat okot, honnan szereznek a gyerekek életképes és tartós párkapcsolathoz, családi élethez megfelelő, hiteles mintákat...

Értékrend, trend

A családszerkezetek pluralizációjával a felnövő nemzedékek családi mintái is változnak – izgalmas kérdés, hogy mindez hogyan függ össze azzal az értékrenddel, amelyet az újabb generációk képviselnek, továbbá a megváltozott körülmények ellenére lehet-e a család mint érték-hordozó-átadó rendszer vonatkozásában jövőbe tekintésünk bizakodó?

A fogyasztói társadalmak szemlélete, mely szerint ami elromlik, az lecserélhető, kár a javításába energiát ölni, olyannyira táptalajra talált, hogy párkapcsolataink megítélésére is rányomja bélyegét. Ráadásul a nők felsőoktatásban való részvételének túlsúlya, egyre szélesebb körű munkaerő-piaci jelenléte, s ezzel együtt a női karrierszándék mértékének növekedése éles konfliktusokat szül az egyébként tradicionális családi szerepekben gondolkodó párok között. A felmérésekkel igazolt, hangoztatott hagyományos értékrend és a valós életben megnyilvánuló, az egyéni életcélokat előtérbe helyező életszemlélet közöt-

ti inkonzisztencia valószínűsíthetően nagy mértékben vezetett a házasság és a pátkapcsolatok válságához (Spéder szerk., 2011).

Manapság egyre elfogadottabb a házasság nélküli együttélés, amely a statisztikák szerint jóval bomlékonyabb kapcsolattípus. Ez ráadásul az életársi kapcsolatban való gyermekvállalást (amely ugyanakkor általában véve csekélynek mondható) sem befolyásolja, mint erre a dolgozat elején utaltunk is. Vagyis, bár a gyermekvállalási kedv hazánkban kimutathatóan pozitív, mégis a termékeny populáció egyre később és a tervezetthez képest kevesebb gyermeket vállal, és egyre többször együttélésen alapuló kapcsolatba. Felmérések támasztják alá azt is, hogy a 90-es évek elejéhez képest alig húsz év alatt több mint duplájára nőtt a felnőtt férfiak-nők körében azoknak a véleményeknek a száma, melyek szerint a gyerekek számára irreleváns, hogy szüleik házasságban vagy életársi kapcsolatban élnek. A vizsgálatok szerint az életársi kapcsolatok elfogadottsága és terjedése összefüggésben van a posztmodern értékek és az individualizáció térnyerésével, vagyis az életársi kapcsolatok terjedésének és a házasságok instabilizálásának közös értékrendi oka és gyökere van. (Pongrácz, 2011., 25.). A válás viszonylag magas elfogadottsága már a 90-es évek elején is tapasztalható volt, szignifikáns változás csak a gyermek érdekének figyelembevételével, illetve figyelembe nem vételével kapcsolatban mutatható ki. A házasfelek közötti viszony elsődlegessége, a gyermek szempontjainak háttérbe szorítása kétségkívül a szülői individualizmus erősödésére utal. Nem törődve a gyermekkorban oly fontos biztonságérzet elvesztésével, az óhatatlanul fellépő lelki sérülésekkel, a „gyerekek is jobb lesz így” közhellyel nyugtatják meg lelkiismeretüket és döntenek a válás mellett (Spéder szerk., 2011., 47–49.).

Harcsa István A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban című tanulmányában, mely egy, a 80-as, 90-es évek végi és 2009/10-es évi életmód-időfelhasználás kutatás alapján készült, egyebek mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy bár negyedszázad elteltével a gyermekes családok körében nem változott számottevően a gyerekekre fordított időmennyiség, azonban a korábbihoz képest jellemzőbb, hogy a gyerekekkel végzett közös tevékenységben egyszerre csak az egyik szülő van jelen, míg a másik saját – nem feltétlenül munka jellegű – elfoglaltságot végez. Ennek magyarázata lehet az idő ésszerű kihasználásának vélt gondolat, mely szerint a gyerekekkel való foglalkozás mellett így külön-külön több idő jut az egyéb tevékenységekre. Ugyanakkor ez azt is magával vonja, hogy mind a család egésze, mind a pár egymással is kevesebb időt tölt közösen – ez pedig hatással lehet a kapcsolatok tartalmára, bensőségességére is. Elgondolkodtató, hogy a felmérések szerint a párok körében jelentősen csökkent a közös tevékenységre fordított idő, amivel párhuz-

mosan növekedett az egyedül végzett foglalatosság, s e mögött alapvetően az internetes levelezés előtérbe kerülése húzódik meg – írja a szerző (Harcsa, 2014). Ez egybevág azzal az ellentmondásos tendenciával, mely szerint manapság globális szinten jellemző az individualizálódás, vagyis az egyén előtérbe helyezése, ugyanakkor hatalmas méreteket ölt a virtuális térben való közösségi kapcsolat-építés, amely viszont pontosan a személyes, közvetlen jelenlét hiánya miatt sokszor felszínes, sekélyes.

Mindez nem a kapcsolatok tartóssága felé mutat, nem azt erősíti meg, hogy a párok fontosnak tartják az elköteleződést, az egymás iránti felelősségvállalást. Annak összefüggésében is érdekes mindez, hogy egyfajta ambivalencia jellemzi a válások megítélését: egyfelől egyre megengedőbb a társadalom, másfelől, ezzel egyidőben negatív, kedvezőtlen tendenciának is tartja (Spéder szerk., 2011).

Adott tehát az egyre én-központúbb társadalom (a növekvő virtuális közösségi lét ellenére), nehezen elköteleződő felnőttekkel, egyre bomlékonyabb párkapcsolatokkal, egyre változatosabb összetételű családokkal, amelyekben a felnövekvő fiatalok egyre nagyobb arányban a hagyományostól eltérő szerepekkel, mintákkal ismerkednek meg. Ráadásul hazánkban a válás után a gyerekek túlnyomó többsége a bírói ítélet alapján csak kéthetente hétvégén találkozik édesapjával, ennél fogva az édesapai minták átadása erősen korlátozott. Kutatások támasztják alá, hogy mennyivel előnyösebben lépnek az önálló életbe azok a gyerekek, akik szüleik válását követően közel arányos időt tölthetnek mindkét szülőjükkel, mint azok, akik javarészt csak kéthetente hétvégén találkoznak a különélő szülővel. Megfontolandó lenne a nyugati és skandináv mintákra nálunk is a közös szülői felügyeletet előnyben részesíteni a gyermekelhelyezési eljárások során.

A fentiekből következik, hogy nem elegendő a családi válsághelyzetek megoldásait az adott konfliktusos környezetben keresni, nem elegendő a válás vagy az újjáalakuló családok speciális problémáira fókuszálni, mert ezek vizsgálatában megkerülhetetlenek azok a hatások, ha úgy tetszik trendek, amelyek általában véve érik az egyéni és párkapcsolatokat, befolyásolva a későbbi családi mintázatokat.

Irányok

Azért a változó értékrend és változó családtípusok, szerepek nem kell, hogy feltétlenül csupa negatív hatással járjanak együtt. Lehetnek olyan pozitív hozadéka is, amelyek révén nő az egymás iránti tolerancia, könnyebbé válik az új helyzetekhez való alkalmazkodás, jellemzőbbé a rugalmasság, a kezdeményezőképeség stb. Stefani Glaschke német szerző könyvében egy reménykeltő kutatásra hívja fel a figyelmet: 2002-ben jelent meg annak a

vizsgálatnak az eredménye, amely a szülők válásának következményeit rögzítette az időközben már felnőtt gyerekek körében. Az eredmények a patchwork-család alapítása mellett szólnak. Ez a családforma ugyanis segít abban, hogy a válás következményeit, amennyire csak lehet, enyhítsék (Glaschke, 2013., 137.). Ugyanakkor nem szabad elfelejteni e pozitív pszichológiai hatás örömet „kiegyensúlyozandó” a dolgozat elején felvetett problémát, ami a mozaikcsaládokban növekedő gyerekek iskolai eredményességét illeti.

Az is lehet, hogy egy generációváltás pozitívan hatna a jövő nemzedék családi szerepeinek kialakulására. Mint Engler Ágnes kutató fogalmaz, „ha a fiatalok segítséget kapnának, megfordulhatna a folyamat, és ők már sikeres, tartós kapcsolatban élhetnének. Ha ők már együtt nevelnék a gyerekeiket, előttük már lenne példa. Így fordulhatna vissza a folyamat.” Az egyszülős családdá válásról szóló egyik tanulmányában kissé más megközelítésből tekint bizakodva Monostori Judit a párkapcsolatokban és családformákban tapasztalható tendenciákra: szerinte, ahogy terjed az újránházadosás vagy az új élettársi kapcsolat létesítésének intézménye, úgy válhat egyre kevésbé szelektív. Lehetségesnek tartja, hogy időben a többedik kapcsolatok felbomlásának esélye nem lesz olyan magas az első párkapcsolathoz képest, mint napjainkban (Monostori, 2015., 53.).

Így vagy úgy, legyen szó hagyományos, vagy újabb családstruktúráról, de mindenekelőtt a párkapcsolatokba vetett bizalom megerősítésére van szükség, a személyes boldogulástól távolabbra is – egymást pedig közelebről – tekintő szemléletmód kialakítására, leginkább egyéni szinten. Másrészt meg kell találni a privát célok elérésének azon a módjait, melyek nem akasztják meg a párok számára közösen elhatározott útjuk végigjárását, s ami révén a családi biztonságérzés is megszilárdulhat – ehhez többek között a foglalkoztatás- és családpolitika rugalmas együttműködése is indokolt.

Ismert tény, hogy az egyszülős családok a legveszélyeztetettebb társadalmi csoportok közé tartoznak, amit a különféle egzisztenciális, szociális támogatási formákkal enyhíteni lehet, ám legalább ennyire szükségszerű az egyéb, pl. munkáltatói (rugalmas munkaidő lehetőségével) és mentálhigiénés támogatásuk is. Utóbbiban nagy szerepük lehet a civil szervezeteknek, szakmai csoportoknak, amelyek a jelenlegi széles spektrumú európai uniós pályázatok révén lehetőséget kapnak – akár több segítő tudományterület integrálásával – modellprogramok kidolgozására, mind az egyszülős, mind az egyéb családformációk helyzetének javítása érdekében.

A családjog, bírói gyakorlat újragondolhatná a gyermekelhelyezési eljárások jelenlegi gyakorlatát, nagyobb teret adva a szülői szerepüket aktívan vállalni kívánó elvált apáknak, gyermekeik érdekében. Ennek ad nyomatékot az

Európa Tanács Közgyűlésének 2015 őszi elfogadott 2079. sz. határozata „Egyenlőség és közös szülői felelősség: az apák szerepe” címmel, mely egyebek mellett kimondja: „A Közgyűlés meggyőződése, hogy a közös szülői felelősség fejlődése segíti azon sztereotípiák legyőzését, amelyek eddig meghatározták a nő és a férfi szerepét a családban, és tükrözi a szociológiai fejlődést, amelyet félévszázada figyelnek meg a családi és privát élet szerveződésének témájában.”⁵

A családi életre nevelés, szülők akadémia, párkapcsolati edukáció pedig olyan létező lehetőségek, amelyek megfelelő struktúra hiányában kihasználatlanok. Megoldásra vár ez is, hogy az ismeretek, jó gyakorlatok eljussanak az érintettekhez.

De, mint a dolgozat elején szó esett róla: erősen indokolt az újabb családstruktúrák sajátos helyzetének – a hagyományos családok relációjában történő – megismerése is, egy átfogó, hosszú távú felmérés által, s ezzel együtt a rájuk jellemző problémák lehetséges megoldásainak kutatása, majd átadása a mentálhigiénén, pedagógián, családsegítésen stb. keresztül. A kapcsolatok minősége, a családi kohézió, a családon kívül élő családtagokkal fenn tartott kapcsolatok vizsgálata nélkül nagyon nehéz megítélni, hogy a különböző együttélési formák mennyiben takarnak eltérő párkapcsolati, szülő-gyermek kapcsolati mintákat, illetve hogy az azonosnak tűnő együttélési formák milyen eltérő tartalmakat fednek le (Harcza – Monostori, 2014., 107.). Monostori egy korábban hivatkozott dolgozatának megállapítását az egyéb családformák kutatásával kapcsolatban is figyelembe kell venni: az egyszülős családdá válás dinamikájának megértéséhez szükséges, hogy a vizsgálatot kiterjesszük az életpálya teljes egészére, és ne csak a párkapcsolatok felbomlása útján létrejövő egyszülős státuszokat, hanem az összes lehetséges utat elemezzük; továbbá az is fontos kérdés, hogy milyen utak vezetnek kifelé az egyszülős státusból (Monostori, 2015., 53.). Vagyis egy széleskörű családkutatás szükséges ahhoz, hogy a dolgozat elején említett holisztikus kutatói szemléletmód révén megszülethessenek a családformákat jellemző pluralitás kihívásaira a megfelelő, hatékony interdiszciplináris válaszok.

Bár a társadalmi átrendeződéssel, értékrendbeli változásokkal, újfajta életviteli trendekkel kapcsolatosan megfigyelhetők ellenérzések, s tapasztalható egyfajta nosztalgia a hagyományos családi formációk irányában (mint nukleáris család, többgenerációs család), azonban a kutatások szerint hazánk közgondolkodása nyitni látszik a család fogalmának, tagjai szerepeinek újradefiniálására, ami hosszabb távon akár a gyermekvállalási magatartásra is pozitív hatással lehet, s így egyúttal a családok általános megerősödésére is (Pongrácz – S. Molnár, 2011).

Fontos lenne kísérletet tenni arra, hogy a megváltozott világban megtaláljuk az utakat egymás felé, megtanuljunk

az új körülmények és hatások közepette is vigyázni kapcsolatainkra, gyerekeink, nevelt gyerekeink számára hiteles mintákat adni – végső soron egyénileg is tenni a klaszszikus és újabb család típusok működőképességéért.

Irodalom

- Európa Tanács Közgyűlésének 2079. sz. Határozata (2015) „Egyenlőség és közös szülői felelősség, az apák szerepe”, 4. pont: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22220&lang=en> (Letöltve: 2016. 07. 31.)
- Fényes Hajnalka: *A felsőoktatásban tanuló férfiak és nők tényleges mobilitása, státuszinkonzisztencia a nők oktatásbeli és munkaerő-piaci helyzete között.* Felsőoktatási Műhely, 2011/3, 79–96.
- Harcza István – Monostori Judit: Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. in *Társadalmi Rapor*, TÁRKI, Budapest, 2014., 107.
- Harcza István: A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban. in *Szociológiai Szemle*, 24. évf. 1. sz., 2014., 40–66.
- Jean-Paul és Anne Sauzède-Lagarde: *Új családmodellek.* Keresztény Magvetés, 114. évf., 2008/1. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 22–30.
- Monostori Judit: Az egyszülős családdá válás az életútban és annak demográfiai meghatározói. in *Demográfia* 58. évf., 2015., 1., 53.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000–2009 között. in Pongrácz Tiborné (szerk.) *KSH NKI Kutatási Jelentések*, 91., KSH Népesedéstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2011., 95–112.
- Pongrácz Tiborné: A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. in Pongrácz Tiborné (szerk.) *KSH NKI Kutatási Jelentések*, 91. KSH Népesedéstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2011., 25.
- Schadt Mária – Pótvó Zsuzsanna (2014) A strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családstruktúra átalakulására. in Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére.* KSH Népesedéstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014., 215–242.
- Spéder Zsolt: A folyamatosan átalakuló család az ezredforduló Magyarországon. in *Vigilia*, 79. évf., 5. sz., 2014., 338.
- Spéder Zsolt: (szerk.) *Demográfiai jövőkép. Magyarország demográfiai jövőjét meghatározó tényezők alakulásának áttekintése és értékelése a fenntarthatóság szempontjából.* Budapest, 2011., 42.

- Stefanie Glaschke: *A patchwork család. Segítség a békés együttéléshez.* Saxum, Budapest, 2013., 137.
- Tanítani kellene, hogy kell családban élni. Forrás: <http://www.csalad.hu/2016/04/11/tanitani-kellene-hogyan-kell-csaladban-elni/>
- Verena Krähenbühl, Hans Jellouschek, Margarete Kohaus-Jellouschek, Roland Weber: *Mozaikcsaládok* (Családterápiás sorozat 16.). Animula Kiadó, Budapest, 2007.
- Vörös Csabáné – Kovács Marcell: A változó család a népszámlálási adatok tükrében. in *Statisztikai Szemle*, 91. évf., 12. sz., 2013., 1213–1227.

Jegyzetek

- ¹ Ezzel kapcsolatban pontos, a 2011-es népszámláláson alapuló adatok olvashatók Harcsa István és Monostori Judit: *Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon* című tanulmányában, vagy a 2015-ös Demográfiai portréban. Ebben az írásban az adatok részletes elemzése helyett inkább azokra a családok felbomlását követően felmerülő kérdésekre, problémákra irányítanám a figyelmet, amelyekkel foglalkozni elkerülhetetlen, s egyre sürgetőbb választást igényelnek.
- ² Család alatt ebben az írásban a gyermekes háztartásokat értjük, ilyenformán a gyermek nélküli párkapcsolatok problémáival itt nem foglalkozunk.
- ³ Nemrég jelent meg *A rendszerváltás családtörténetei. Huszonöt év Budapest árnyékában* c. kiadvány (L'Harmattan, Budapest, 2016.), amely az egyik legjelentősebb hazai családkutatás eredményeit foglalja össze. Többek között a személyes biztonságértet többdimenziós modelljét mutatja be egy bizonytalanságokkal teli történelmi időszak vonatkozásában. A családstruktúrák egy friss vizsgálata jelenünk globálisan változó értékrendjével összefüggésben adhatna válaszokat a jövő nemzedékeit jellemző családkép formálódásáról, s megoldási lehetőségeket az ebből következő társadalmi kihívásokra.
- ⁴ Dr. Fischer Eszter pszichológus *Modern mostohák, a páromnak gyereke van* c. könyvében részletesen, saját praxisából származó példákkal veszi sorra ezeket. De ugyancsak sok gyakorlati tanácsot ad Stefanie Glaschke *A patchwork-család. Segítség a békés együttéléshez* című köre.
- ⁵ Forrás: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22220&lang=en> (Letöltve: 2016. 07. 31.)

Párválasztás, életstílusok és családalapítás a szociológia tükrében

Attitűd vizsgálat a fiatalok körében a jövőkép és családalapítás kérdésében

A cikk 22-27 éves magyar értelmiségi fiatalok attitűdjeit állítja középpontba. A kutatás célja az volt, hogy feltárjam a mai magyar fiatalok hozzáállását a párválasztáshoz, családalapításhoz, a karriertervezéshez, a különböző életformákhoz, hiszen az oktatás expanziója, és így az egzisztenciális törekvések miatt gyakran háttérbe szorul a gyermekvállalás. A kutatás kvalitatív módszerrel készült. A 16 interjú 50 kérdésből állt. Az eredmények alapján megállapítottam, hogy az egzisztenciális törekvések, a karriertervek inkább állnak összefüggésben a stabil családi élet megteremtésével, mint fiatalkori önzéssel, illetve a hagyományos családi életformákat is előnyben részesítik.

Bevezetés

A tanulmány témája párválasztás, a különböző életstílusok, a családalapítás témakörének feldolgozása. A témát azért tartom fontosnak, mert egyrészt minden ember életében ezek az elemek előbb – utóbb lényegessé válnak, másrészt egyre nagyobb figyelmet kap társadalmi szinten a posztadoleszcencia jelensége, az élettársi kapcsolatok és a válások növekvő száma, a házasságkötés háttérbe szorítása, illetve a gyermekvállalási kedv csökkenése.

A kutatásom kvalitatív módszerrel történt, interjúk segítségével igyekeztem feltárni 22-27 év közötti felsőoktatásban részt vevő, vagy már végzett magyar fiatalok hozzáállását a párválasztáshoz, a különböző életstílusokhoz, az oktatás és a munka világához, a házassághoz, illetve a gyermekvállaláshoz. A hipotézisem, hogy a mai magyar értelmiségi fiatalok életében fontosabb szerepet játszik az önmegvalósítás, az egzisztenciális törekvések, mint a családalapítás.¹

A következőkben a témám szempontjából fontos irodalmakat tekintem át, majd ezek segítségével mutatom be a kutatásom fő eredményeit.

Elméleti háttér

A párválasztást szociológiai szempontból nagyon sok tényező befolyásolja. Gondolhatunk itt a homogámira, amikor a két fél ugyanazon rétegbe, etnikumba tartozik, a heterogámira, amikor a felek eltérő iskolai végzettségűek, eltérő státusszal rendelkeznek, illetve eltérő vallással. (Andorka, 2010) A három fontos dimenzióról sem szabad elfeledkezni, ezek a preferenciák, a „harmadik fél” hatás, illetve a házassági piac. Az első, vagyis a preferenciák azokat az elvárásokat foglalja magába, amiket az egyén a

másikkal szemben felállít. A „harmadik fél” hatás az adott társadalmi csoport általi befolyásolást jelenti. Harmadik dimenzió maga a házassági piac, ahol a nők és a férfiak párt keresnek maguknak. (Bukodi, 2002) „A házassági piacok hasonlítanak a hagyományos piacokra, ahol különböző javak cserélnek gazdát. A különbség az, hogy itt a nők a férfiak számára vonzó tulajdonságaikat cserélik el olyan személyiség jellemzőkre és státuszra, melyekre ők maguk vágnak egy férfitől.” (Lőrincz, 2006., 98.)

Az ismerkedési lehetőségek bővültek. Korábban gyakori volt a szülő befolyás, illetve sem jellemző, sem elfogadott nem volt, hogy egy lány kezdeményezzen, csak jeleket adhatott a kiszemelt fiúnak. Mindkét nem számára elérhetővé vált az oktatás, a munkavállalás, illetve rengeteg szórakozóhely, rendezvényt nyújt lehetőséget a párkeresésre. Azonban az értékek gyakran különbözőek, illetve a felek eltérő szándékkal közelíthetnek a másik felé, ami esetleg csak később derül ki. Így lehet, hogy az egyik fél csak egy könnyű kapcsolatra vágyik, míg a másik komolyabbat szeretne. (Tóth, 2007) Manapság egyre népszerűbb az interneten keresztül ismerkedni. Egyrészt vannak közösségi oldalak, ahol adott erre a lehetőség, illetve külön erre a célra kialakított társkereső lapok. Ezek pozitív oldala, hogy sokszor könnyebb megnyílni, van idő átgondolni, hogyan fejezi ki magát az egyén, nem kell rögtön szemtől szemben ismerkedni. (Tóth, 2007) Azonban negatív oldala is megvan, hiszen sokszor az emberek hamis névvel, képpel, információkkal regisztrálnak ezekre az oldalakra, vagy nem a komoly kapcsolat kialakítása a céljuk.

A posztadoleszcencia jelensége egyre inkább a figyelem középpontjába kezd kerülni. Jelentése szerint az ifjúkor felnőtté válás átívelő szakasza, de még nem jelent igazi fel-

nőtséget. Mindennek számos oka lehet, köztük a meg-növekedett tanulási idő, az önálló döntések elkerülése, illetve a gazdasági-anyagi feltételek megteremtésének hiánya (saját költségek fedezése, saját lakás, saját autó stb.). (Pikó, 2005)

Vaskovics László megfogalmazása szerint: „Azok a személyek nevezhetőek felnőtteknek, akik elérték a nagykorúságot, saját lakásukban önálló háztartást vezetnek, anyagilag függetlenek, szülői beleszólás nélkül hozzák meg életútjuk szempontjából fontos döntéseiket, és saját magukat képesek felnőttként elfogadni.” (Somlai–Bognár–Tóth–Kabai, 2007., 17.)

Emellett más életformák is terjedőben vannak. Az egyik a szingliség. A szingliség fogalma Utasi Ágnes meghatározása szerint: „A single az állandó párkapcsolat nélküli, munkaerőként piacképes, munkában és szabadidőben is aktív, jólétben élő egyedülálló fiatalok életformája.” (Utasi, 2004., 15.) Szilágyi Vilmos meghatározása szerint: a szingli fogalma egyedülálló, társtalan egyéneket takar. A fogalmat 25-40 év közötti nagyvárosi, magas iskolai végzettséggel rendelkező nőkre és férfiakra használjuk. Jellemzőjük, hogy fontos nekik a függetlenségük, a szakmai sikerek, a karrierjük építése, a szabadidő tartalmas eltöltése, illetve a fogyasztás. A barátság szintén központi szerepű az életükben, barátok miatt nem érzik magukat magányosnak. Sok fiatal felnőtt a kényelmesség miatt választja a szingli életmódot, de természetese vannak, akik nem önszántukból döntenek mellette. (Szilágyi, 2010)

A szingliség és a párkapcsolat keveredése az úgynevezett mingliség életformája, vagy más néven a látogató együttélés, látogató párkapcsolatok (living apart together, LAT). Kapitány Balázs meghatározása szerint olyan partnerkapcsolatok, amelyben a felek külön háztartásban élnek. A kapcsolatot nyíltan vállalják, nem alkalmi jellegű, illetve nincs másik partnerük egymáson kívül. A KSH Népeségtudomány Kutató Intézetének 2008/2009-es nagymintás survey kutatása szerint Magyarországon a 20-82 év közötti népesség 6%-a él ilyen jellegű kapcsolatban. A megkérdezettek fele mondta, hogy minden nap találkozik partnerével, 25% heti néhány alkalommal teszi ezt. A látogató partnerkapcsolatok terjedését az individualizációs törekvésekkel hozza a szociológia leginkább összefüggésbe. (Kapitány, 2012., 4-8.)

A harmadik jellemző életforma az élettársi kapcsolat, amely már egy komolyabb elköteleződést jelent a másik fél irányába a mingliséggel ellentétben. Az élettársi kapcsolat azon két személy között jön létre, akik házasság nélkül élnek tartós, házasságszerű kapcsolatban, függetlenül a családi állapotuktól, illetve attól, hogy azonos, vagy különböző neműek. (Murinkó – Spéder, 2015) Az élettársi kapcsolatok egyrészt próbaházasságként is funkcionálnak, illetve szelekciós kapcsolati formaként is jel-

lemzik, hiszen ennek során kiderül, összeillenek-e a felek vagy sem, mivel jobban megismerik egymás szokásait, jellemét. (Bukodi, 2002) Magyarországon 1970-ben az évi népszámlálás keretében volt lehetőség először statisztikailag felmérni az élettársi kapcsolatokban élők arányát. Akkor 62 ezer élettársi kapcsolatról tudtak, ez a következő 35 évben ez a szám ötszörösére nőtt. A 70-es és 80-as években még nagyon rossz szemmel nézték a papír nélküli együttélést, és inkább az elváltak, illetve özvegyek körében terjedt el. Ma már ez megváltozott, és egyre több fiatal választja a házasság „előszobájaként” az élettársi kapcsolatot. (Hegedűs, 2008)

A házasságkötés az évek során rengeteg változáson ment keresztül. A legfontosabb változások, amelyek a mai világra vonatkoznak, hogy a szabad párválasztás az általános jellemző, ritka, hogy a rokonok beleszólnának, a női jogok egyre inkább elismertek a házasságkötésben és a családon belüli döntéshozatalban, a férfiak és a nők szexuális szabadság elfogadottá kezd válni. (Giddens, 2008) Ha a statisztikai adatokat megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a házasságkötések száma 2010-ig folyamatosan csökkent, de 2010 óta enyhe javulást tapasztalhatunk. 2013-ban 36.986, 2014-ben pedig 38.700 házasság jött létre Magyarországon. Azonban az 1990-es évekhez viszonyítva ez a szám is igen alacsonynak mondható. Ugyanis akkor 66.405 házasságot kötöttek hazánkban, 2000-ben pedig bár kevesebb, de még így is magasnak mondható, 48.110 volt a házasságkötések száma. Ennek hátterében a házassági kedv csökkenése és a házasság későbbre tolódása állhat. Az első házasságot kötők átlagos életkora 1990-ben még a nőknél 21,5 év, a férfiaknál 24,2 év volt, 2013-ra a nőknél már 29, 5 évre, a férfiaknál 32, 3 évre emelkedett. Növekedett az újraházasodók aránya is az elváltak és özvegyek körében, 1990-es évben minden ötödik embert érintett, 2013-ra már minden negyediket. (Murinkó – Spéder, 2015., 14–16.)

Ha a házasság megromlik, és a felek úgy érzik, már nem tudnak semmit sem tenni a kapcsolatukért, bekövetkezik a válás. Az okok igen változatosak lehetnek, ha a személyes indokokat vesszük figyelembe, a felek gyakran jelölik meg okként a megértés, a kommunikáció hiányát, a hűtlenséget, az alkoholizmust, az összeférhetlenséget, a nemi szerepek eltérő értelmezését. A nők általában több okot jelölnek meg. (Földházi, 2008)

„A válási folyamatot akkor tekinthetjük lezártnak, ha kialakul az új helyzetnek megfelelő, viszonylag stabil életvitel és ezzel összhangban lévő stabil identitás.” (Bognár – Telkes, 1994., 19.) A statisztikákat tekintve Magyarországon a népességben belül az elváltak aránya folyamatosan növekszik, az elvált nőknek magasabb az aránya, ami azal magyarázható, hogy ők ritkábban házasodnak újra, mint a férfiak. A KSH 2011-es adatai szerint az elvált nők

aránya 12,8% volt, míg a férfiaké 10,1%. 2014-ben emelkedés volt megfigyelhető, főleg a női nemnél, ugyanis az elváltak aránya 13,2%, a férfiaknál 10,4% lett. (Földházi, 2015)

Ha az egykori párnak van gyermeke, akkor kétféle életforma léphet életbe. Az egyik az egyedülálló szülőség, a másik pedig a mozaikcsalád. Az egyedülálló szülőknek számos nehézséggel szembesülnek. Indirekt hatásként az egyedülálló szülők, leginkább az anyák esetében említendő a szegénység kockázata. Ez összefüggésben állhat a munkavállalás, vagyis a fizető munkával töltött idő meg rövidülésével, hiszen ebben az esetben egy fő tartja el a gyermeket, nem pedig kettő, és az otthoni teendőket is el kell látnia. Nagyobb az esélye a gyermek iskolai kudarcainak, illetve különböző devianciák megjelenésének. Ennek egyik lehetséges magyarázata a szelekciós elmélet, vagyis a legtöbbször az egyedülálló szülők már maguk is szegényebb, kevésbé stabil családból származnak, hiszen aki stabil, szeretetteljes családból jön, az nagyobb valószínűséggel alapít saját magának is ilyen családot. (Kósa, 2010) Amikor az egyedülálló szülő ismét párkapcsolatot alakít ki, akkor jön létre a inozaikcsalád, más szóval patchwork-család. Ebben az esetben nem egy apa, egy anya és gyermekeik alkotják a családi közösséget, hanem egy házaspár és az egyikük, vagy mindkettőjük gyermekei. A mozaikcsaládok rendszere nyitott, nincsenek pontosan meghatározott szerepek, határok. Sokszor az ilyen családok görcsösen próbálják bizonyítani, hogy semmilyen különbség nincs közöttük, illetve a biológiai szülők és gyermekeik alkotta családok között, mivel a társadalom gyakran negatívan ítéli meg a mozaikcsaládokat. A másik problémát az jelenti, hogy szinte elvárásként irányul feléjük, mégsem megy egyik pillanatról a másikra, hogy a szülők a másik fél gyerekeit is ugyanúgy szeressék, mint a sajátjaikat, illetve a gyermekek édestestvérként szeressék és fogadják el egymást, még ha vérrokonság nincs is közöttük. Ezt nem szabad erőltetni, fontos, hogy elég időt hagyjanak maguknak a család tagjai arra, hogy megismerjék egymást személyiségét, és mindenki elfogadja az új helyzetet. (Fischer, 2005)

Az elméleti összefoglaló végén a gyermekvállalásról is szeretnék írni néhány gondolatot, illetve a karrier és a családi élet viszonyáról.

A gyermekvállalás életre szóló kötelezettség. Amint megszületik egy családban a gyermek, az élet jelentősen meg fog változni. Mindent, amit tesznek, annak függvényében kell értékelniük, hogy van egy gyermekük, akiért felelősséggel tartoznak, akit fel kell nevelni, és a lehető legjobbat biztosítani neki. Sokan félnek ennek a súlyától, a kötelezettségtől, nem érzik úgy, hogy saját maguk irántiban elég felelősek és óvatosak lennének, nemhogy egy kisgyermekkel szemben.

Manapság jellemző, hogy egyre későbbi életkorban vállalnak a párok gyermeket. A gyermekvállalás időpontjának későbbre halasztásával kapcsolatosan sok elmélet született. Az egyik a krízis – hipotézis, amely a gazdasági válságokban látja a probléma gyökerét, egy másik, ami szintén részét képezi, illetve önállóan is megjelenik az a bizonytalanság növekedése. Ide tartoznak a jövedelemmel, a munkahellyel, a státusszal kapcsolatos bizonytalanságok. A harmadik ok a változó norma- és értékrend, ide sorolva a nemek közötti egyenlőség kérdését, a függetlenségre való törekvést. Az elméleteket végig gondolva nem szabad megfeledkezni a felsőoktatásban való részvételi idő megnövekedéséről, illetve az utána következő karrierépítési szakaszról, és az állás feladása (leginkább az édesanyákat érinti, ha csak nem az apa dönt úgy, hogy otthon marad a gyermekével), mint jövedelem kiesés jelenik meg. A fogamzásgátlás különböző módszereinek elterjedése, a saját lakáshoz jutás nehézségei mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyermekvállalást az egyén későbbre halassza. (Spéder, 2006) 2012 óta csökken a 20-40 év közötti nők körében a gyermekvállalási kedv. Az első gyermek születésénél a nők átlagos életkora 2013-ban 28,2 év volt, ahogy 2010-ben, és valamivel alacsonyabb, mint 2011-ben, amikor 30 év volt, és 2012-ben. 2013-ban, és 2014-ben is az összes gyermekvállalás átlagos életkora 30,1 év. A férfiak tekintetében az apává válás életkora 2013-ban 34 év volt. A 2011-es évhez képest, amikor 33,7 éves kor volt, itt is csak kis emelkedést tapasztalhatunk. Ennek ellenére láthatjuk, hogy a 30 éves kort eléri vagy meg is haladja a fiataloknál a gyermekvállalás életkora. (Kapitány – Spéder, 2015)

Napjainkban egyre jelentősebbé válik a karrier és a családalapítás összehangolásának kérdése, hiszen gyakran összefüggésbe hozható a kettő, mivel sokan a karrierjük építése miatt tervezik később a családalapítást. Érdekes külön említést tenni az úgynevezett női munkakarrieréről, hiszen tradicionális szemszögből a nőktől azt várják, hogy az otthoni és a gyermekekkel kapcsolatos feladatokat elvégezzék, miközben a legtöbben saját karrierjüket is szeretnék építeni. Ennek függvényében három típust különböztetünk meg. Az első a családi karrier, itt a család gondozása, a háztartási feladatok a dominánsak. A második munkaerő-piaci karrier, itt elsősorban a karrierépítés a fontos, a munkaerő-piacon való helyt állás. A harmadik a kettős kötődésű karrier, a családi életet és a munkát összeegyeztetni törekvő nők tartoznak ide. (Koncz, 2005)

A kutatás

A hipotézisem, hogy a mai magyar értelmiségi fiatalok életében fontosabb szerepet játszik az önmegvalósítás és az egzisztenciális törekvések, mint a családalapítás. Azért vizsgáltam a felsőoktatásban részt vett vagy részt vevő

fiatal felnőtteket, mert úgy gondolom, ezt a réteget érintik leginkább azok a karrierépítési tervek és egzisztenciális törekvések, amelyekbe beletartozik továbbtanulás elhúzó-dása, illetve családalapítási törekvések későbbre halasztásában is fontos okként szerepel. Hiszen az anyagi biztonság megteremtése érdekében elengedhetetlen a megfelelő képzettség, illetve egy biztos állás.

A kutatásom módszere az interjúzás volt, 16 interjút készítettem el, és elemeztem. 8 nő és 8 férfi alany került a mintába. A kritériumaim közé tartozott, hogy a megkérdezett 22-27 év közötti legyen, rendelkezzen diplomával vagy a felsőoktatásban tanuljon, ne legyen házas és ne legyen gyermeke.

Az interjúkra kávézóban, az egyetemen, illetve néhány esetben az interjúalany otthonában került sor. A kiválasztott interjúalanyok az ismertségi körömből kerültek ki. A beszélgetések átlagos hossza bő fél óra volt, a legrövidebb 20 perces, a leghosszabb 78 perces.

Az interjúvázlatot hat témakörre osztottam fel. A bevezető kérdésekben a családi háttérrel mértem fel, illetve általánosságban igyekeztem egy képet kapni arról, hogy interjúalanyaim hogyan látják kortársaik hozzáállását a továbbtanuláshoz, a munkavállaláshoz, a párkapcsolatokhoz, illetve saját magukat mindezek függvényében miként tudnák jellemezni. A második témakör a posztadoleszcencia, a hagyományostól eltérő életformák, amelyben arra voltam kíváncsi, hogy mit gondolnak a megkérdezett fiatalok a posztadoleszcencia jelenségéről, a szingliségről és a mingliségről (látogató kapcsolat), illetve az élettársi kapcsolatokról. A harmadik témakör a munka és az oktatás világa, amelyben arra helyeztem a hangsúlyt, hogy az adott szakot (amin végeztek, vagy amin aktuálisan tanulnak) miért választották, milyen terveik voltak, illetve vannak vele, hogyan képzelik el az ideális munkahelyet, milyen anyagi elvárásai vannak, és mit gondolnak a külföldi munkavállalásról. A negyedik témakör a párválasztást foglalja magába, az ideális partner és jó kapcsolat kritériumait méri fel, az ismerkedési lehetőségeket, és az internetes párkereséshez való hozzáállást. Az ötödik témakörben a házasság és változó családi életformák témájában vizsgáltam, hogy a megkérdezettek tervezik-e, hogy házasságot kössenek, körülbelül mikor, mi a véleményük a házasság intézményéről, véleményük szerint milyen előnyei és hátrányai lehetnek az házasságnak, a válásoknak milyen okaik lehetnek, illetve hogyan látják az egyedülálló szülőség és a mozaikcsaládok kérdését. Hatodik, és egyben utolsó témakörben a gyermekvállalás volt a központi téma. Arra voltam kíváncsi többek között, hogy terveznek-e gyermeket, körülbelül mikor és milyen okból, hogyan látják a gyermekvállalás előnyeit, hátrányait, hogyan befolyásolja a karriert, az egyén életét, mennyire játszanak véleményük szerint az anyagi tényezők fontos

szerepet a gyermekvállalásban, a kétkeresős családmodderről miként gondolkodnak, illetve utolsó kérdésem az volt, hogy mit jelent számukra a család.

Az interjúalanyok bemutatása

A bevezető kérdések alapján kiderült, hogy 9 interjúalanyom él együtt a szüleivel (5 nő és 4 férfi). Kettően élnek külön háztartásban, egyikőjük (nő, 24) az anya részéről anyagi támogatásban részesül, a másik (férfi, 26) önálló. Öten munka vagy egyetemi tanulmányaik miatt szülővárosuktól távolabb élnek albérletben, de rendszeresen hazajárnak. Közülük négyen a tanulmányaik miatt még otthoni támogatásra szorulnak. A szülők három embert leszámítva (két esetben válás, egy esetben elhalálozás miatt bomlott fel a család) együtt élnek, és döntően pozitívan írták le a szülők kapcsolatát. Konfliktusok vannak, de ezeket mindig megoldják. A családi háttér bemutatása után a következő sorokban a megkérdezettek véleményéről fogok írni saját kortársaikról, hogy azok hogyan vélekednek a továbbtanulásról, a munkavállalásról, és a párkapcsolatokról, illetve saját magukat hogyan jellemeznék.

A saját kortársaikat jellemezve többségében igen kritikusnak mutatkoztak. Jellemző felsorolt tulajdonságok: „fogalmuk sincs, mit akarnak”; „linkek”; „nem veszik komolyan az életet”; „nincs bennük alázat”; sokat akarnak kevés munkával; „naivak”; hiányzik belőlük a bölcsesség; nincs problémamegoldó képességük; „éretlenek”; „felelőtlenek”; nem vállalnak munkát; „kiábrándultak”; sokakat csak a bulik érdeklik; lusták; „akik tanulnak, gyerek szerepben maradnak”; „felelőtlenek”; „fiúk éretlenek”. Pozitív megítélés kevésbé domináns, de erre is akadt példa: próbálnak magasabbra törni, ezért tanulnak; igyekeznek munkát vállalni; „keresik az igazit”; többen egyszerre tanulnak, és dolgoznak; „a tanulási vágy megvan”. Sok minden függ az anyagi tényezőktől.

„A továbbtanuláshoz, szerintem most azért nagyon nagy divát a továbbtanulás, legalábbis felsőoktatásban szeretnének tanulni, tehát a szakmáktól, a szakma tanulás majdhogynem derogál nekik, ezt valamilyen szinten értem. Viszont attól függetlenül, hogy egy-egy ember bekerül egy intézménybe, nem azt jelenti, hogy ő ott a legjobb eredményét nyújtja, inkább csak linkeskedéssel megy el az átlag, vagy hát nem az átlag, hogy így mondjam, elég sokan akkor így állnak hozzá, hogy nem kell, buli van, szabadság van, nem kell elmenni dolgozni (...)” (nő, 25)

Saját magukat alapvetően sokkal pozitívabb jellemzőkkel mutatták be. Saját magukat érettebbnek, komolyabbnak tartják a kortársaikhoz képest, van egy állandó jövőkéjük, szeretnének még tanulni, jó, stabil munkahelyet szeretni, és nem zárkoznának el egy komoly párkapcsolattól.

Posztadoleszcencia, a hagyományostól eltérő életformák

Ugyanúgy, ahogy a fiatalok megítélésével kapcsolatosan, a posztadoleszcencia jelenségével kapcsolatban is megjelenik a pozitív és negatív megítélés. Pozitív megítélésben inkább elfogadóak, és megértőek, úgy ítélik meg, hogy inkább önhibájukon kívül maradnak tovább otthon, és nem válnak anyagilag függetlenné. Néhány jellemző vélemény: leginkább anyagi okokra vezethetőek vissza; még sokan tanulnak; nehéz lakást találni; nehéz elhelyezkedni; ha jól működik egy család, nem sürgős elköltözni. A jelenséget negatívan megítélők szerint a főbb jellemzők: kényelmesség; a biztonsági háló elhagyása miatt érzett félelem; identitás zavar; nem tudják, mit akarnak; egészségtelen; nem bírnak kilépni a komfort zónájukból; otthonról szeretnének támogatást. Úgy gondolják, a szülők gyakran inkább támogató szerepben tetszelegnek, egyrészt szeretnék, ha a gyerekek továbbtanulna és képeznék magát, másrészt pedig számukra is kényelmes, ha a gyermekük otthon van, hiszen ők is nehezen szakadnak el tőlük.

Az alábbi idézet inkább támogató az otthon maradásával szemben.

„Én is ugyanebben a helyzetben vagyok. Szerintem, ha jól működik egy család, mint például nálunk is hál' Istennek, akkor nem vagyok benne biztos, hogy azonnal el kell költözni. Mondjuk, nem mindenkinek van rá lehetősége sem.” (nő, 23)

A következő idézet inkább negatív szempontból mutatja be a mama-hotel jelenségét.

„Nekem szent meggyőződés az, hogy ez egy komoly identitással összefüggő zavart tudnék ezzel kapcsolatban felhozni, az ember keresi folyamatosan, azt mondom, az ember keresi folyamatosan az identitását, és a fiatalok sem igazán tudják, hogy mit is akarnak az élettől. És ugye pontosan tudjuk azt, hogy bizonytalan dolognál sokkal jobb a biztos. (...) Ők inkább választják a biztos dolgot, ha úgy tetszik, a tespedtséget, hogy jaj, csak nehogy nekem kelljen megoldani valamit az életben. Inkább azt mondják, hogy inkább otthon maradok, mert az kényelmesebb. Szerintem alapvetően a kényelem és az önbizalomhiány, hogy nem hiszik el, hogy igenis előbbutóbb a saját lábukra kell állniuk.” (férfi, 25)

A szingliség, és a mingliség témakörét tekintve megállapítottam, hogy a mingliség nem túl népszerű és elfogadott a megkérdezettek körében. Valójában maga a fogalom jelentése sem volt egyértelmű a megkérdezetteim körében. Kapcsolati képződménynek definiálták, vagy egyáltalán nem tekintik párkapcsolatnak. A szingliséget inkább fogadták el, természetesnek, illetve egy átmeneti életszakasznak tekintették. A szingliség előnyei között említették,

hogy ilyenkor önmagára, a karrierjére koncentrálnak az egyén, és nyugodtan lehet önző. A hátrányai közé tartozik az interjúalanyaim véleménye szerint, hogy magányosabb az egyén, nincs egy társ az életében, később esetleg kényszerből vállal gyermeket. Alapvetően több pozitív jellemzőt tudtak felsorolni, mint negatív sajátosságot.

A következő idézet a két életformával kapcsolatos. Kifejezi azokat a véleményeket, amelyeket általánosságban az interjúalanyaim meglátásai tükröztek.

„A mingliség szabadságot ad, de úgy gondolom, hogy ez nem annyira jellemző egy bizonyos életkor és bizonyos karrier után, hanem inkább egy bizonyos életkor vele járója lehet ez a gondolkodás, ami egy idő után mindenképpen háttérbe szorul. A szingliség, ez is ugyanúgy összefügg a karrierrel, az önállósággal, de úgy gondolom, hogy ez is csak egy pillanatszerű állapotnak minősül, ami bármikor megváltozhat, az élet, amit hoz.” (férfi, 25)

Az élettársi kapcsolatokat nézve szintén a pozitív jellemzők dominánsabbak. Az élettársi kapcsolatok előnyei közé sorolták, hogy próbaházasságként nagyon jól működhet, kiderülhet az együttélés során, ha két ember nem illik össze, illetve könnyebb kilépni belőle. Hátrányai közé tartozik, hogy kevesebb jog illeti meg őket, ez főleg a gyermekvállalásnál jelenthet problémát, nem annyira komoly. Két lány interjúalanyom szerint (mindketten 24 évesek) nincsen semmilyen hátránya.

„Hát szerintem több az előnye, mint a hátránya. Így jobban meg lehet ismerni az adott személyt, és kiderül, hogy tényleg összeillenek-e a partnerek vagy nem.” (férfi, 23)

A munka és az oktatás világa

A jövőbeni tervekkel kapcsolatban igen határozottak az elképzelések, és összefüggést mutatnak az egzisztenciális törekvésekkel. Fontosnak tartják, hogy képesek legyen megalapozni a jövőjüket, szakmailag fejlődjenek, stabil anyagi körülményeket, munkahelyet, egzisztenciát szeretnének. A továbbtanulási szándékot tekintve változatosság volt jellemző az alanyaimra. Hárman nem szeretnének továbbtanulni, mert a végzettségüket elegendőnek tartják (informatika és műszaki szakok). A többieknél tervben van a levelező képzés, a doktori képzés, tanfolyamok, illetve nyelvtanulás. Tehát az alapvető tanulási szándék a további évekre nézve is megvan, amely a már említett egzisztenciális törekvésekkel fűgghet össze.

Az ideális munkával, munkahellyel kapcsolatos elvárások sok azonosságot mutattak. Szeretnének rugalmas munkaidőt, a munka mellett jusson idő a szabadidős elfoglaltságokra is, többen említették a jó munkakörülmé-

nyeket, családi környezetet, a jó kapcsolatot mind a főnökkel, mint a munkatársakkal. Konkrétan a munkával kapcsolatosan az elvárások a meg-felelő, stabil fizetéssel, a kreativitással, és a változatossággal függték össze, illetve azzal, hogy előrejutási lehetőségek is legyenek adottak. Alapvetően az ideális munkával és munkahellyel kapcsolatos elvárások semmiképpen nem nevezhetők irreálisnak, vagy teljesíthetetlen kívánságoknak, illetve az előbbre jutási szándék és a fejlődni akarás a felsorolt jellemzőkben is megmutatkozik.

A munka szerepéről és a sikerről hasonlóképpen gondolkodtak a megkérdezettek. A munkának fontos szerepe van az ember életében, a jövedelmet jelenti és fejlődéssel jár, tapasztalat szerzés forrása. A siker szintén egy fontos eleme az életnek a megkérdezettek véleménye alapján, a feljebb lépést segíti elő, csak a siker képes arra, hogy előre vigye az embert, lényeges a visszajelzés, hiszen a siker karrier és fejlődés megalapozása. Meg-jelent a család fontossága is a karrier mellett, illetve az a nézet, hogy a karrier csak egy bizonyos ideig fontos.

„Nagyon fontosnak látom. Az egyik legfontosabb, hogy ha nem tud elérni valaki sikert a munkahelyében, kudarc várja, meg elégedetlenség, akkor nagyon komoly problémákhoz vezethet, Úgyhogy ez nagyon fontos.” (nő, 26)

Az ideális anyagi körülmények közé sorolták az anyagi függetlenség állapotát, illetve azt, hogy az alap kiadásokra legyen pénz, és emellett tudjanak spórolni, illetve nagyobb kiadásokra is jusson pénz, mint nyaralás, nagyobb bevásárlás. Nincsenek itt sem irreális elvárásaik, nem akarnak végtelenül gazdaggá válni, egy minimális jólétet szeretnének elérni.

„Nagyjából azt jelenti most jelen pillanatban, hogy hónapról hónapra meg tudja élni a fizetéséből, de olyan színvonalon, ahogy én azt elképzelem. Tehát nem ilyen nagy igények, de ha bemegyek a boltba, ne kelljen számolgatnom, hogy ez ennyibe kerül, ez annyiba kerül, nekem ennyi pénzem van, hanem hogy ha nem tudom, ha meg akarok venni bármit, azt meg tudjam venni, meg azért valamennyi spórolt pénzem is legyen, hogy ha baj van.” (nő, 25)

Párválasztás

Az ideális pár jellemzői a megkérdezett nők szempontjából: mindig lehessen a másik félre számítani; működőképes kommunikáció; jó humor; „kreatív”; hasonló felfogás és jövőkép; egyezés az értékrendben; „kedves”; „ne legyen előítéletes”; lehessen tervezni a másik féllel; legyenek egy hullámhosszon; lehessen bízni a másikban; „nyugodt”; határozott; „ne legyen nagyképű”; „csendes”, illetve egy interjúalanyom (nő, 24) emelt ki külsődleges jegyeket, mint

„barna haj és férfias külső”. A megkérdezett férfiak ideális társ képéhez a következő jellemzőket társították: „adjon magára”; „kedves legyen”; „megértő”; „önálló véleményvel rendelkezzen”; „ne legyen nagyképű”; „legyen türelmes”; „házas”; „értelmes”; „szolid”; „cuki”; „ne dohányozzon”; „legyen hűséges”; „megértő”; hasonlítson órá; „legyen okos”; „humoros”; támogató; a másik fél legyen hasonló gondolkodásmódú; „tanult”; „szép”; „normális családból származzon”; „külsőleg legyen vonzó”; „legyen érett fiatal felnőtt”; ne legyen teljesen olyan, mint ő; tanulhasson a másik féltől. Egy interjúalanyom (férfi, 26) szerint nincs ideális társ.

Az ideális társ képének felfestése során a megkérdezett férfiakra jellemzőbb volt a külsővel kapcsolatos elvárások említése (adjon magára, szép, külsőleg legyen vonzó), mint a megkérdezett nőknél, ahol egy alanyom említett külső tulajdonságokat (barna haj és férfias külső). A kedvesség, az, hogy ne legyen a másik fél nagyképű, a humor megléte mindkét nemnél egyezett, a többi jegyben azonban eltérések voltak. A férfiak többféle jellemzővel illették az ideális társat, és a hűséget is kiemelték, ami azért lehet meglepő, mert a köztudatban inkább az él, hogy ez a nők számára elsődleges szempont.

A jó párkapcsolat kritériumaiban a két nem álláspontja megegyezik az őszinteség, a támogatás, a kommunikáció, a szeretet fontosságában, illetve abban, hogy a felek biztosítsanak egymásnak teret. Alapvetően az elvárások a többi jellemzőben sem térnek el élesen, és a jó párkapcsolat kritériumaiban jórészt egyezik a két nem véleménye a megkérdezettek körében.

Úgy gondolom az alábbi idézetek a női és a férfi megkérdezettektől egyrészt kifejezik általánosságban a nemek szerinti véleményeket, másrészt megmutatják, hogy a nemek között igen lényeges átfedések vannak az elvárásokat illetően.

„Amilyennek én elképzelem, tehát ahogy szerintem működnie kéne, mind a két fél egyenrangú, elismerik egymásnak a sikereit, támogatják egymást az élet bármely területén, jól kijönnek egymással, tehát passzolnak.” (nő, 25)

„Hát az jó nyilván, ha megvan mind a két félnek a szabab tere, illetve az érdeklődési köre, de nyilván a közös programok is fontosak, illetve az, hogy együtt legyenek, a minőségi idő az fontos úgy gondolom egy jó párkapcsolatban, és a szeretet, nyilván hogy szeressük egy-mást.” (férfi, 24)

Az ismerkedési lehetőségek tekintetében felmerült az internet (tinder, facebook); különböző szórakozási lehetőségek (szórakozóhelyek, kocsmák, fesztiválok) sportolás, közösségi tevékenységek során, illetve olyan helyeken, ahol biztos sok embert lehet megismerni, mint egyetem, munkahely, utazás, és az ismerősök ismerősein keresztül.

Az internetese párkereséssel szemben voltak fenntartásaik, úgy érzik, bizonytalan, pontosan kivel beszél az ember, sokan nem mondanak igazat, illetve nem látni a másik gesztusait, nem hallani a másik hangját. Akik már próbálták, csalódtak benne, kilenc interjúalanyom pedig egyáltalán nem tervezi kipróbálni interneten keresztül a társkeresést.

„Előnye az, hogy manapság tényleg így tök könnyű megtalálni egy-egy embert, meg globális világban élünk, tehát ez így biztos, hogy előny. Hátrány az, hogy a neten azt mondasz magadról, amit akarsz, olyan képet töltesz fel magadról, amit akarsz, olyan régít, vagy olyan újat, amelyet akarsz, olyan effekteket raksz rá, amelyet akarsz, szóval annyira nem bíznek meg benne.” (nő, 22)

Családi életformák

A nők többségében a 30-as éveikben szeretnének házasságot kötni, egyikőjük (nő, 22) pedig már 24 éves korában oltár elé állna. Egy interjúalanyom nem feltétlen tervez házasságot, ha mégis, azt csak szerelemből tenné. *„Nem ragaszkodom hozzá feltétlenül, de nem tartom kizártnak. Ha szeretnék, akkor nyilván szerelemből, ha meg nem, akkor meg nem szeretem az illetőt.” (nő, 25)*

Azok az interjúalanyaim (mindkét nem esetében), akik szeretnének házasságra lépni, a fő motivációik a családi minta, a konzervatív szemlélet, szép hagyománynak és emlékeknek tartják az esküvői ceremóniát, jobban megerősíti a felek egymás iránti érzéseit.

A házasságkötés, mint hagyomány fontossága, és a gyermekvállalásnál lényegesebb, hogy házások legyenek a felek gondolata mindkét nem esetében megjelent. Érdekes, hogy a házasság intézményét a férfi megkérdezettek inkább tartják fontosnak, mint a női megkérdezettek, illetve kevésbé tudják korhoz kötni. Nyolcból négy női interjúalanyom nem tartja kifejezetten fontosnak a házasság intézményét, papír nélkül is lehet boldogan együtt élni, és inkább a gyermekvállalás miatt lehet fontos. Minde mellett a megkérdezett férfiak a számukra ideális társ megtalálásának fontosságát is kiemelték, amíg a női interjúalanyok közül mindössze egy (nő, 25) említette meg, hogy csak szerelemből kötne házasságot. A nőket jobban befolyásolja a családi minta, és az, hogy önmagában szép dolognak tartják, egy szép emlékeknek a házasságot, míg a férfiak az ideális társ megtalálását emelték ki jobban.

A következőben kiemelt idézet mindkét nem részéről szemlélteti az alapvető hozzáállást a házasságkötés kérdésében.

„Mindekképpen azért is szeretnék, mert ugye egy jó példa van előttem, nagyszüleim is házasságban élnek, meg szüleim is régóta házasságban élnek, tehát mindenképp egy jó példa

van előttem, és nekem ez fontos. Tehát gyereket vállalok, meg amúgy is, a házasság az házasság.” (nő, 25)

A férfiak esetében 28-35 év közötti időszak a legjellemzőbben ideálisnak tartott életkor a házasságkötésre, illetve négy interjúalanyom nem tudta korban meghatározni, ahogy az élet hozza, és a párkapcsolattól tették függővé. Egyik interjúalanyom (férfi, 26) 6 évvel ezelőttre tervezte, de a kapcsolata végül tönkrement, amit a mai napig bánt.

„Szerintem hitelesíti még jobban a másik fél iránt érzett érzelmeket.” (férfi, 23)

„A szüleimet, ahogy látom. A házasság szerződés két fél között, ha így nagyon elvonatkoztatunk a romantikus oldalától. És hogy jobban-rosszban együtt vagyunk, és csináljuk a dolgokat fifti-fiftiben.” (férfi, 23)

A válással kapcsolatban a vélemények sok helyen egyezők voltak a nemek tekintetében. Abban feltétlenül, hogy sok ember egyszerűen felad mindent, és nem akar megoldást találni a problémára. Egyik női interjúalanyom említette a fogyasztói társadalom hatását, és kifejezi a mai világ általános hozzáállását, ha valami nem jó, vagy nem működik, nem kell megjavítani, mindig van új és jobb.

„Szerintem az, hogy az emberek elhiszik, hogy mindig van jobb, tehát kicsit ez a fogyasztói társadalom, hogy nem megjavítjuk, hanem szerzünk egy újat dolog, meg talán az, hogy nem tisztelik annyira az emberek a házasságot, nem is gondolják komolyan annyira, amikor kimondják.” (nő, 22)

Ez a hozzáállás pedig az élet minden területére kivetítődik, nem érzik az emberek igazán fontosnak, hogy dolgozzanak valamin, jelen esetben a párkapcsolaton, hanem az egyszerűbb utat választják. A túl korai házasság, a megismerés hiánya is megjelent mindkét nemnél, ahogy a türelmetlenség, a felgyorsult világ és az anyagi nehézségek is szerepeltek. Ezek mellett utaltak a hűtlenségre, a feszültség egymáson való levezetésére, identitás zavarra, felszínes kapcsolatokra.

„Egyszerűen türelmetlenek a másikkal szemben, illetve képtelenek alkalmazkodni, valamint az, hogy sokkal egyszerűbb azt mondani, hogy akkor inkább egyszerűbb azt mondani, hogy akkor inkább elvállok, mert úgyis talál mást” (férfi, 24)

A mozaikcsalád kérdésében szintén a férfi interjúalanyaim minősültek kevésbé elfogadónak, volt, aki úgy érezte, nem igazi család. Amiben mindkét nem meggyezett, hogy előnye a nagyobb család, bővül a testvérek száma, illetve pozitív, ha jól kijönnek egymással. Hátrányai között em-

lítették, ha a szülők vagy a gyerekek nem tudják elfogadni az új helyzetet.

„Hátrány az, hogy ugye nehéz lehet elfogadni a másik szülőt a gyerek számára. Előnye talán, hogy nyilván többen vannak testvérek, esetleg akkor több mindenkiel tud együtt lenni.” (férfi, 24)

Gyermekvállalás

A tervezés tekintetében ugyanolyan pozitív attitűddel találkoztam, amivel a házasság tervezésével kapcsolatosan. Egy férfi és egy nő interjúalanyom kivételével (utóbbi már házasságot sem tervez feltétlenül), mindenki vállalna gyermeket. Mind a ketten a felelősségtől félnek, hogy nem állnák meg a helyüket, illetve a női interjúalanyom kiemelte, hogy nem vállalna felelősséget egy másik ember életéért jelenleg.

A férfi interjúalanyaim gyermekvállalással kapcsolatos terveiben a kort tekintve 30-35 év az általános terv, van, aki nem tudja még pontosan meghatározni. Egy interjúalanyom (férfi, 26) 6 évvel ezelőttre tervezte a gyermekvállalást, ahogy a házasságot is. A női interjúalanyaim hasonlóan 30-35 év közötti éveket határozták meg kor tekintetében, illetve az egyikőjük már 24-25 éves korára tervez gyermeket.

„Hát minél hamarabb. Nagyon élvezem azt, hogy szüleim is, jó régen divat volt minél fiatalabban, szóval én már 21 évesen nem leszek anyuka, mint anyukám, de szeretnék ilyen 24-25 évesen már gyereket.” (nő, 22)

A következő két idézet mindkét nem részéről tartalmazza az a fontos vágyat, hogy legyen valaki, akit felnevelhetnek, akiben saját magukat láthatják viszont.

„Mert szeretem a gyerekeket, és ez így egyébként fel sem merült bennem, hogy miért. Teljesen értelmetlenné volt, hogy szeretném azt, hogy felnevelhessek, felnevelhessünk valakit. Szerintem ez fontos.” (férfi, 25)

„Szerintem az embernek igazából az a dolga az életben, hogy ugye az utódait felnevelje, továbbadjon magából valamit, biztos jó lehet látni valakit piciben, aki olyan, mint te.” (nő, 23)

A gyermekek szeretete közös pontként jelenik meg, illetve a családi minta. Érdekes, hogy a megkérdezett férfi alanyok sokkal érzelmesebb kifejezéseket használtak, mint „a gyermek nélkül üres az élet”, illetve „a legnagyobb kincs”, a nők pedig „a biológiai ösztönt”, az örökséget önmagából, a fenntartást emelik ki, illetve a ne maradjanak egyedül később jelenséget, ami már a házasság során

is többször előfordult az előnyök között. A társadalmi elvárás, mint a nők feladata a szülés, a felsőfokú végzettségű interjúalanyaimat sem kerüli el, hiszen a „biológiai ösztön” és „a nő elsődleges célja a szülés” hozzáállás náluk is megragadható, de a következő kérdésre adott válaszokból kitűnik, mennyi hátrányt képesek felsorolni a női interjúalanyaim a megkérdezett férfiakhoz képest.

A gyermekvállalás hátrányait tekintve az anyagiakat, a háttérbe szorulást, és a karriert érintő hátrányokat többen említették. A férfi interjúalanyaim a hátrányok tekintetében kiemelték, hogy a gyermekvállalás idő- és anyagi veszteség, illetve sok mindent fel kell áldozni a gyermekért, így lemondásokkal jár. Két interjúalanyom szerint pedig nincs hátránya. A női megkérdezetteim mind tudtak hátrányt mondani, illetve jóval többet is, mint a férfi interjúalanyaim. Ez valószínűsíthetően összefügg azzal, hogy a nőket a gyermekvállalás sokkal jobban képes hátrányosan érinteni a karrierépítésben, illetve az önmegvalósításban. A lemondást, az anyai és a karrier tényezőket mindkét nem kiemelte, de a karriert a nők még inkább.

„Nőként hátrány jelent a munkám során, hogy akár nem alkalmaznak, mert már látják, hogy olyan korban vagyok, hogy vállalhatnék gyereket, és az lehet, megállítja őket, illetve, ha el is helyezkedek valahol, kieshetek, nehezen kaphatok vissza azt, ahová eljutottam, tehát mindenképpen a karrier szempontjából hátrányt adhat a gyerek, úgy gondolom. Előre viszont, tehát szerintem az anyaságot megtapasztalni, hogy valakinek a szülője az ember, az egy csodálatos dolog lehet és mindenképpen ez előny.” (nő, 26)

„Hátránya mindenképpen ugye az idővesztés, kevesebb idejük lesz a pároknak egymásra, illetve hát anyagi veszteséggel is jár nyilván egy gyerek, plusz alkalmazkodni kell egy gyerekhez, tehát sok mindent fel kell áldozni. Az előny pedig az, hogy tényleg egy gyümölcse a szeretnek, a szerelemnek egy gyerek, tehát ez mindenképpen előnyös, meg mindenki vágyik egy gyerekre, én úgy gondolom.” (férfi, 24)

Arra a kérdésre, hogy mennyire fontosak az anyagi tényezők a gyermekvállalásban, alapvetően hasonló megállapítások születtek. A női interjúalanyaim közül egy mondta, hogy egyáltalán nem fontos (nő, 22), a többiek mind lényeges szempontnak tartják, mert a gyermeknek minden meg kell adni, és jó körülményeket biztosítani. A férfi interjúalanyaim közül egy vélte úgy (férfi, 26), hogy sokat tévesen hiszik, hogy az anyagi tényezők fontosak, mert szegényebb családokban és országokban nagyon sok gyermek születik. A többiek fontosnak tartják, és ők is úgy gondolják, a gyermeknek mindent meg kell adni, és fontos, hogy anyagi biztonságban élhessen.

„Szerintem nagyon fontosak. Úgy gondolom, hogy ha már valaki gyereket vállal, és tudatosan csinálja, és nem csak véletlenül becsúszik egy, akkor tudjon neki tényleg mindent megadni, de úgy, hogy kezdve attól, hogy bölcsibe jár addig, hogy egyetemre megy.” (nő, 25)

„Nagyon, rendkívül. Tehát szerintem kell egy biztos alap, nem lehet úgy, hogy majd meglátjuk, hogy mi lesz holnap. Nyilván nem kell gyűjtögetni milliárdokat, de azért legyen egy komoly terv, hogy hogyan fogjuk ezt megteremteni, ami a gyerekeknek szükséges.” (férfi, 23)

Az egyedülálló szülőség kérdésében a nemű minták hiányát majdnem az összes interjúalanyom kiemelte, illetve a nehézséget a nevelés terén. A női interjúalanyaim elfogadóbbak voltak, jobban hitték, hogy egy egyedülálló szülő is képes jól felnevelni gyermekét.

„Szerintem igen. Persze sokkal nehezebb, de ha mondjuk, veszünk egy olyan családot, ahol van egy apa, egy anya, egy gyerek, akkor mondjuk a hagyományos modellnek megfelelően az apuka dolgozik, akkor apuka sosincs otthon, anyuka neveli a gyereket, vagy ha már két gyerek van, mindkét szülő dolgozik, akkor nem tudnak olyan sokat lenni a gyerekekkel, ezt szerintem egy egyedülálló szülő is tudja nyújtani.” (nő, 25)

Összefoglalás

A bevezetőben említett Szretykó György megállapításait az ifjúsággal kapcsolatosan az általam megkérdezett fiatalokkal meglátásaival összevetve azonos kép mutatkozik a családhoz való hozzáállásban. Fontos érték a fiatalok életében, biztos támasz. A gyermekvállalási kedv a megkérdezettek körében nem csökkent, viszont az interjúk során is kiderült, hogy az anyag biztonság megteremtése, és az egzisztenciális törekvések fontosak. Erre nem negatív értelemben, kritikusan kell tekinteni, hanem felelősségteljes gondolkodásmódra utal, és arra, hogy nem akarnak belevágni úgy a családalapításba, hogy nincs mire alapozniuk a jövőjüket, és nem tudják biztosítani a jólétet a gyermekük számára. A későbbre halasztás pedig ennek tudható be, hiszen a kedvező munkalehetőség kapcsán, és az anyagi tényezők fontossága tekintetében is kiderült, hogy ezek a törekvések igen fontosak a fiatalok életében. A munkára a megkérdezett interjúalanyaim nem kifejezetten eszközre tekintenek, mint a pénzszerezés forrására, hanem szeretnének sikereket elérni, és karriert építeni.

Úgy érzem, a hipotézisem, vagyis az, hogy a fiatalok előrébb helyezik az önmegvalósítást, és az egzisztenciális törekvéseket, félig igazolódott be. A fentebb említett egzisztenciális törekvések fontossága megvan a fiatalokban, de az önmegvalósítást kevésbé érzem az interjúk után negatív értelműnek. Az interjúk elkészítése előtt inkább úgy

éreztem, hogy a fiatalok a családlapítást azért szorítják háttérbe a stabil élethelyzet megteremtésével szemben, mert fontos nekik, hogy minden lehetőséget kihasználjanak, megtalálják önmagukat, és félnek az elköteleződéstől. A kutatásom után azt mondanám, hogy a fiatalok egy részénél valószínűleg így van, de nem feledhetjük el azokat sem, akik nem a felelőség miatt szeretnék később gyereket vállalni vagy házasságot kötni, hanem azért, hogy pozitív értelemben megvalósítsák önmagukat, tehát karriert építsenek, saját lábukon is képesek legyenek megállni, és a gyermekük ne egy olyan családba szülessen, ahol a feltételek a gyermekneveléshez nem adottak. Nem elhanyagolható tényező a már említett párválasztás nehézsége sem, minden interjúalanyom, még azok is, akik párkapcsolatban élnek azt mondták, komolytalant könnyű találni, mélyebb, komoly párkapcsolatot kialakítani már annál nehezebben.

Az interjúalanyaim inkább a hagyományos szerepeket és modelleket preferálták, ahogy ez már az egyedülálló szülőség kérdésében is kiderült, de legfőképpen az apa vagy az anya maradjon-e otthon kérdésében. „Az anya helye a gyermek mellett van, főleg az első időben” gondolata szinte mindenhol felmerült, és az is, hogy ha nem feltétlenül szükséges, akkor inkább a férfi dolgozzon, és ne egyedül a nő, hiszen elsősorban ő a családfenntartó.

Mindenképp fontosnak tartom kiemelni, hogy érdemes lenne a posztradoleszcencia jelenségét három kategóriában vizsgálni. Az egyik kategória azokat a személyeket öleli fel, akik otthon, szülőkkel élnek, de dolgoznak, és beszállnak a háztartási költségekbe. A második kategória, akik otthon vannak, és nem szándékoznak függetlennedni. A harmadik kategóriába pedig azok sorolhatóak, akik már kipróbálták az önálló életet, amikor tanulmányok miatt elköltöztek 18-19 éves korukban, de a tanulási idő kitolódása, és a munkahelyi piacon való elhelyezkedés nehézsége miatt még nem függetlenek. Az utolsó pont azért lényeges, mert úgy gondolom, saját tapasztalat miatt is, hogy aki korán elkerül otthonról, ha nem is független anyagilag, hamar megtanul önállónak lenni, saját magáról gondoskodni, és olyan mindennapi dolgokra figyelni, amelyekre az otthoni élet során nem kell. Például: étkezés, háztartási szerek megvétele, önálló közlekedés. Aki ezt még sosem próbálta ki, később jóval nehezebben fog alkalmazkodni az új élethelyzethez, illetve egy másik emberhez, például ha csak a házasságkötés után költözik el a szüleitől.

Egy másik társadalmi jelenség, ami minden interjúalanyomnál felvetődött a válás okaival kapcsolatos kérdésnél, a fogyasztói társadalmi hatást. Vagyis az emberek gyakran könnyebben eladják a problémákat, elfutnak a nehézségek elől, hiszen mindig van jobb és új, nem kell semmit sem megjavítani. Ez a hozzáállás pedig nemcsak a párkapcsolat

latokra lehet igaz, hanem megjelenik az élet többi területén is.

Záró gondolatként fontosnak tartom megemlíteni, és egyben újra kiemelni, hogy a megkérdezett fiatalok megítélésai alapján a gyermekvállalás későbbre tolódásában sok tényező játszhat szerepet. Egyrészt a gazdasági helyzet, a munkavállalás nehézségei mind arra ösztönzik az embereket, hogy több lábon álljanak, ehhez viszont tanulni kell, és folyamatosan képezni magukat, amely egy időigényes feladat. Emellett az egzisztenciális törekvések a stabil feltételek kialakítása tekintetében felelősségteljességről árulnak.

Bibliográfia

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.
- Anthony Giddens: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- Bukodi Erzsébet: Házasság vagy élettársi kapcsolat: Ki mikor mit (nem) választ. *Statistikai Szemle*, 2002/3. 227–251. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2002/2002_03/2002_03_227.pdf (Utolsó elérés: 2015.07.25.)
- Bukodi Erzsébet: Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben. *Szociológiai Szemle*, 2002/2., 28–58. http://www.tarsadalomkutas.hu/kkk.php?T-PUBL-A-570/szoc_szemle/TPUBL-A-570.pdf (Utolsó elérés: 2015.09.20.)
- Dr. Bognár Gábor, Dr. Telkes József: *A válás lélektana*. HAAS & Singer Alapítvány, Budapest, 1994.
- Fischer Eszter: *Modern mostohák. A páromnak gyereke van*. Saxum Kiadó, Budapest, 2005. <http://www.fischereszter.hu/irasok/modern.pdf> (Utolsó elérés: 2015.07.25.)
- Földházi Erzsébet: *Az első házasság felbomlása – eseménytörténelmi elemzés*. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/522/507> (Utolsó elérés: 2016.03.02.)
- Földházi Erzsébet: Válás és szétköltözés. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.). *Demográfia Portré 2015*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/issue/view/532> (Levétel ideje: 2015.07.26.)
- Hegedűs Andrea: *Az élettársi kapcsolat szabályozásának áttekintése, különös tekintettel a polgári jogi kodifikációs folyamatra*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2008. <http://juris.oldportal.u-szeged.hu/download.php?docID=5980> (Utolsó elérés: 2016.02.20.)
- Kapitány Balázs: Látogató párkapcsolatok Magyarországon. In: *Szociológiai Szemle*, 2012/1. Utolsó elérés: http://www.szociologia.hu/dynamic/szem_kb.PDF
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: Gyermekvállalás. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfia Portré*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015., 41–56. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/issue/view/532> (Utolsó elérés: 2015.07.26.)
- Koncz Katalin: Női karrierjellemezők: esélyek és korlátok a női életpályán – A női munkakarrier sajátosságai. In: Palasik Mária, Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Velejáró? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.
- Kósa Eszter: *Egyedülálló szülők – egyszülős családokban nevelődő gyermekek és társadalmi jellemzőik*. 2010. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KeU_SOSQ5ggJ:www.gyerekesely.hu/index.php%3Foption%3Dcom_phocadownload%26view%3Dcategory%26download%3D193:kosa-eszter-egyedulallo-szulok%26id%3D20-gyerekekkel-kapcsolatos-hazai-szakmai-anyagok%26Itemid%3D73+%26cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (Utolsó elérés: 2015.07.25.)
- Lőrincz László: A vonzás szabályai – Hogyan választanak a társat az emberek? In: *Szociológiai Szemle* 2006/2., 96–110. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0602lorincz.pdf> (Utolsó elérés: 2015.09.20.)
- Murinkó Lívia – Spéder Zsolt: Párválasztások. In: Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfia Portré*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015., 9–26. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/issue/view/532> (Utolsó elérés: 2015.07.26.)
- Pikó Bertina (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L. Harmattan, Budapest, 20005.
- Somlai Péter: A posztagodolozscsencsek kora. Bevezetés. In: Somlai Péter, Bognár Virág, Tóth Olga, Kabai Imre (szerk.): *Új ifjúság*. Napvilág kiadó, Budapest, 2007.
- Spéder Zsolt: Gyermekvállalás és a párválasztások átalakulása. In: Spéder Zsolt (2004) „Gyermekvállalás és a párválasztások átalakulása”: In: *Társadalmi riport 2004.*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). TÁRKI, Pp., Budapest, 2006., 137–151 <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kurjel/pdf/a794.pdf> (Utolsó elérés: 2015.09.15.)
- Szilágyi Vilmos: *A nemek viszonyának jövője – Egyenrangúság, nyitottság, önmegvalósítás*. Háttér Kiadó, Budapest, 2010.
- Szretykó György: *Az ifjúság helyzete és jövőképe – Adalékok az ifjúság szociológiai elemzéséhez*. Comenius Kiadó, Pécs, 2005.
- Tóth Olga: Fiatalok párválasztási történelmi háttérrel. In: Somlai Péter, Bognár Virág, Tóth Olga, Kabai Imre (szerk.): *Új ifjúság*. Napvilág kiadó, Budapest, 2007.
- Utasi Ágnes: *Feláldozott kapcsolatok – a magyar szingli*. MTA Politikai Tudomány Intézete, Budapest, 2004.
- Vaskovics László: *A posztagodolozscsencia szociológiai elmélete*. 2000. http://www.szociologia.hu/dynamic/VaskovicsL_tanulmany.pdf (Utolsó elérés: 2016.01.30.)

Jegyzetek

- ¹ Szretykó György megállapítása szerint a fiatalok életében még mindig nagyon fontos szerepet tölt be a család, a biztonságos szimbólumok a családalapítás az elsődleges céljaik között szerepel. Mindezek ellenére terjednek a házasság nélküli együtt élési formák, a házasság intézményhírtébe szorul, az értékek pluralizálódnak, és a gyermekvállalási kedv csökken. Tovább maradnak a felsőoktatásban a fiatalok, növekszik a diplomások száma, a családalapításban erős befolyásoló tényezőkként szerepelnek az egzisztenciális törekvések és a pozíciókhoz jutás. A munkát mint a pénzszerzés forrására tekintenek a fiatalok, nem érik meg a munkájukat. (Szretykó, 2005)

A modern szülőség kihívásai – néhány gondolat a családok erősítését szolgáló nemzetközi kampányok alapján

Korunk társadalmi változásai, melyek átrajzolták a családok életének feltételrendszerét, nagy kihívást jelentenek a szülők számára. A családokat érintő jelentős munkaerőpiaci, életmódbeli, érték- és attitűdbeli változások, a társadalmi elvárások változásai következtében egy olyan közegben kell boldogulniuk, amely gyökeresen eltér attól, amiben szocializálódtak.

A modern szülők egyik legnagyobb problémája a szülőséggel kapcsolatos társadalmi elvárásoknak való megfelelés, jellemző egy elbizonytalanodás a szülői szerepekben, irreális elvárások megfogalmazása a szülőség és a munka összeegyeztetésének területén. Átalakul a szülőséggel kapcsolatos információk átadása és átalakulnak az ezzel kapcsolatos problémák megosztásának formái is, amely a családok elmagányosodásához is vezet.

Tanulmányunkban különböző országokban lezajlott, családok támogatását megcélzó kampányok elemzésén keresztül szeretnénk felvillantani a modern kori családok helyzetének, az őket érő kihívásoknak néhány fontos elemét.

Bevezető

A Család- Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézetben a Családpolitikai és Kutatási Igazgatóság és a Nemzetközi csoport együttműködésében az elmúlt év folyamán az EMMI kérésére több családot érintő, családokat támogató kampányokat vizsgáló háttéranyag is született, amelyekben előre meghatározott szempontrendszer szerint tekintettük át a családi értékekkel és családpolitikával összefüggő kampányokat.

Az elemzés számos ország kampányaira kiterjedt: Kanadától Ausztráliáig, Dániától a Macedón Köztársaságig 14 ország 17 családot érintő kampányát vettük górcső alá. Bár a kampányok társadalmi-kulturális helyzete esetenként nagyon eltérő volt és ennek függvényében a családokat érintő problémák megközelítési módja is különbözött, azok a problémák, amelyekre a kampányok reagáltak, vagy amelyeket a kampányok érintettek, néhány fontos témakör köré szerveződnek. A kampányok elemzése által fontos információkhoz juthatunk arról, hogy a kampányok megrendelői és készítői hogyan látják a családok helyzetét és problémáit, a helyzet mely elemeit tekintik kiemelten fontosnak és az esetek jelentős részében arról is, hogy milyen irányokat tekintenének kívánatosnak.

A kampányokban a következő, családokat (is) érintő területek voltak hangsúlyosak:

- a családok megbecsültsége és fontossága, közösségi támogatása,

- családok, szülők elmagányosodása, krízis helyzetekkel való megküzdés,

- a család és munka összeegyeztetése, családon belüli szerepek, az apák nagyobb bevonódása a család életébe

- a szülőség kihívásai, a szülői szerepekben való elbizonytalanodás

- speciális nehézségek (gyermekáldásra sikertelenül vágyó, fogyatékossgal élő gyermeket nevelő szülők).

Jelen tanulmányunkban a modern családokat érintő két hangsúlyos problémára, a szülői szerepben való elbizonytalanodásra és a családok elmagányosodására fókuszálunk. Az elemzésünk alapjául szolgáló két kampány egyike egy amerikai for-profit kezdeményezés (Plum – Őszintén a szülőségről), a másik egy ausztrál, kormányzati reklám (Queensland Család és Gyermekvédelemért Felelős Bizottság – Beszéljessenek a családok!).

I. Szülői szerepben való elbizonytalanodás a modern családokban – „Parenting Unfiltered” és „Talking Families” kampány

Egyre több országban, Európa-szerte is hangsúlyosabbá válik a szülők támogatásának preventív jelentősége a gyermekvédelemben és családtámogatás terén megjelenő problémák megelőzésében, mely azon a felismerésen alapul, hogy a gyerekek későbbi nehézségei leginkább a szülőkön

keresztül előzhető meg, a gyermeknevelés a gyermek humán tőkéjébe való befektetésként értelmezhető (2013/112 EU ajánlás, Murinkó, 2014). Ennek érdekében cél, hogy a szülőket minden szinten, fórumon tájékoztassák a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekről és segítsék őket abban, hogy a lehető legjobban tudják támogatni gyermekeik kiteljesedését, fejlődését. A szülők támogatásának fontos eleme az apa és anya pozitív készségeinek erősítése, visszajelzés arról, mit csinálnak jól (Györfi, 2008). Ugyanakkor a modern társadalmakban, és különösen a digitális világban a tájékoztatásra, az információk és az ismeretek nyújtására egy korábban soha nem tapasztalt sokszínűség, diverzifikáció jellemző, amelynek vannak pozitív és negatív hatásai egyaránt. Ilyen negatív hatás lehet az információk közötti választás nehézsége, az elbizonytalanodás.

A fiatal szülők bátorítását, támogatását célozta meg a Plum Organics organikus bébiételeket gyártó amerikai cég által útjára indított kampány, melynek fő üzenete: „Nem lehetsz tökéletes szülő, de nem is kell annak lenned. Jól csinálod!”.

A kampány részét képezi egy honlap (<http://parentingunfiltered.com/>), youtube videó és miniblogok, ahol apukák és anyukák oszthatják meg a gyermekneveléssel kapcsolatos élményeiket. A kampányfilmben a szülői szerepben előforduló váratlan helyzetek, megkapó pillanatok bukkannak fel, amelyekből egyrészt kiérezhető, mekkora kihívás egyszerre helytállni az otthoni kapcsolatokban és a munkahelyen, ugyanakkor az is látható, hogy a szülők reakciói ezekben a helyzetekben nem feltétlenül kell, hogy tökéletesek legyenek. A néző számára teljesen rendjén valónak, elfogadhatónak látszik, ha a szülők kivesszük a szennyest a ruhát, vitáznak, ki vegye fel a gyereket, vagy magukra csukják a fürdőszoba ajtaját, hogy olvashassanak. Mindez belefér, nem ezen múlik, hogy valaki jó szülő-e vagy sem. A bébiételeket gyártó cég vezetői azzal indokolták a reklámüzenetüket, hogy a családok nagyon gyakran nem tudnak megfelelni a médián keresztül sugárzott ideális szülői képnek, ami elbátortalanítja, elbizonytalanítja őket.

A Plum reklámüzenetében kifejtett gondolat másik oldalról való megközelítése a queenslandi „Beszéljessenek a családok! Szülőnek lenni nehéz dolog. Valódi problémák.” (<http://www.talkingfamilies.qld.gov.au/>) elnevezésű, 2015-ben futott társadalmi célú közösségi média és TV kampány, amely középpontjában szintén a szülői szerepekben való elbizonytalanodás, a szülői izoláció, a családok problémákkal való egyedül maradása áll.

A kampány kiírója, a queenslandi Család és Gyermekvédelemért Felelős Bizottság, azután döntött a kampány kiírásáról, hogy a jóléti reformok részeként felmérést készítettek a queenslandi családok körében, amely azt mutatta, hogy a családok komoly stressz forrásként élik meg

a gyermeknevelést. Miközben a szülői feladatoknak való megfelelés egyre nagyobb kihívás elé állítja a szülőket, úgy tűnik, hogy nincs kiétel megosztani a problémákat. A szülők több mint 90%-át az elbizonytalanodás, szegénység, büntudat megakadályozza, hogy segítséget kérjenek, hogy a tapasztalataikat megosszák más szülőkkel, ismerősökkel vagy szakemberekkel.

A kezdeményezés célja a közösség felelősségérzetének felébresztése, a szülők bátorítása, támogatása a segítségkérésben és a segítségnyújtásban. A honlapon először rövid videókon beszélnek a szülők arról, hogy milyen fontos megosztani a problémáikat és az élményeiket valakivel, elmesélik családi életük egy nehéz pillanatát, amikor segítséget kaptak valakitől. A videókon átlagos szülők beszélnek, átlagos helyszínek előtt.

A kampányhoz készült három TV-spot a társadalmi érzékenyítés céljából. A TV-spotok kiemelt üzenete: mindenki életében vannak nehéz, stresszes pillanatok, és normális, ha segítséget kérsz, és ha felajánlod a segítséged. A TV-spotok fáradt, feszült szülőket mutatnak mindennapi nevelési helyzetekben, amikor nem különösebben rosszak a gyerekek, de a kimerült szülő nem tud odafordulni a gyermeke felé, nem tudja őt úgy nevelni, ahogy azt elvárná magától. A kampány arra hívja fel a figyelmet, hogy a szülői feladatok nagyon fárasztóak is tudnak lenni, mindenkinek vannak nehéz pillanatai, és érdemes ilyenkor felhívni valakit, beszélni a problémáról – illetve fontos, hogy a környezet is észrevegye, ha valakinek szüksége van támogatásra, segítségre. A TV-spot a kommunikációt, az odafigyelést helyezi középpontba.

Most nézzünk kicsit a kampányfilmek által megcélzott problémák, a szülői szerepben való elbizonytalanodás és a szülők elmagányosodása mögé. Két fontos témakör szeretnénk megemlíteni az elbizonytalanodással kapcsolatban. Az egyik, hogy ami a szülői szerepre való felkészítést illeti, a modern család orientáló szerepe, lehetősége csökken, a másik az a sokféle hatás, ami ebben a tekintetben a tömegkommunikáció, fogyasztói kultúra révén érkezik a fiatalokat.

A szülőiségre való felkészülésben szerepet játszó tényezők

A hagyományos családokat egy relatíve biztonságos mintakövetés jellemezte: a gyerekeknek lehetőségük volt a családban betöltött szerepükre felkészülni, a lányok édesanyjuk mellett elsajátíthatták a háztartási ismereteket, a kistestvér gondozásába besegítve a szülői szerepet, a fiúk pedig édesapjuk mellett akár későbbi foglalkozásukat is. A fiatalok arra készültek, hogy tanulmányaik lezárása után

* A felmérés eredményeire a bizottság honlapján hivatkoztak. (utolsó letöltés: 2015. október)

családot alapítanak, abban pedig alapvetően hagyományos szerepleosztások szerint élnek az életüket. Mindez azt feltételezi, hogy a gyermekek jövője hasonló legyen szüleik jelenéhez (Mead, 1970).

A gyors társadalmi változások közepette kevésbé működőképesek az előre megírt minták. A modern társadalmakat az életutak, élethelyzetek sokfélesége, sokszínűsége jellemzi. Az életformák gyors változása miatt a fiatal szülőknek jó eséllyel teljesen más körülmények között kell helyt állniuk, mint a saját szüleiknek, a családi példák egyre kevésbé alkalmazhatók a saját életükre. A „barkácsolt (patchwork) életút” kifejezés arra utal, hogy az egyénnek magának kell létrehoznia, döntéseivel formálnia élete folyamát, nincsenek társadalmilag eleve adott pályák (Somlai, 2014). Mindez a fiatal szülők szemszögéből nézve nem pusztán szabadságot jelent, hanem egyúttal a bizonytalanság megtapasztalását, a választás kényszerét, a döntés felelősségét is. A saját jövőjük beláthatatlansága mellett az is homályba vész, mire is kellene nevelnie, felkészítenie gyermekeit. Korunk modern társadalmi tehát „strukturálisan élesztik a bizonytalanságot” (Somlai, 2014., 22.), és ez a szülői szerepben is megmutatkozik.

Magyar viszonyok között a rendszerváltást követő egzisztenciális és pszichés bizonytalanság is tetten érhető a mai fiatal generációban. Szüleik egy korábban jobban tervezhető, biztonságosabb világból egy kiszámíthatatlanabb közegbe kerültek, ami a fiatalok szocializációjában és élethez való hozzáállásában, az abban tapasztalható bizonytalanságban is megmutatkozik. Az MTA Szociológiai Intézetének utánkövetéses panelvizsgálatában (2012-es hullám) többek között megjelenik a szülői vélemények között az is, hogy a mai fiatalok szoronganak attól, hogy meg tudnak-e felelni a szülői szerepnek (Dávid-Albert, 2014).

Az Ifjúság 2012 kutatás eredményei is azt tükrözik, hogy a bizonytalanság az a jellegzetesség, ami a gyors társadalmi változások közepette áthatja a fiatalok életútját (Székely, 2013).

A rendszerváltást követő gazdasági és társadalmi bizonytalanság generációkon átívelő, az élet minden területére kiterjedő hatásait tükrözi egy budapesti párok körében végzett kvalitatív vizsgálat is, melynek keretében 19, a szocialista rendszerben született és nevelkedett pár (döntően 1973-75 között születettek) családalapításra és gyermekvállalásra vonatkozó nézeteit térképezték fel és hozták összefüggésbe a rendszerváltást követő bizonytalansággal. Bár a rendszerváltást követő változások inkább a kérdezettek szüleire voltak sokkoló hatással, a megkérdezett fiatalok is az élet minőségét befolyásoló alapvető választásvonalnak tekintették, amely egy ideálisabb világ végét jelentette. Ideálisabb főként abban az értelemben, hogy

anyagi biztonság, munkalehetőségek és társas támogatottság tekintetében biztosabb közeget jelentett a családalapításhoz és a gyermekek neveléséhez. A körülmények és így a döntések következményei is kiszámíthatóbbak voltak (Hollo-Bernardi, 2009).

A modern társadalmakban a családon kívül jelentős szerepe van a kultúraátadásban az iskolának, kortárs csoportoknak és a tömegkommunikációnak. Ugyanakkor még az előző generációkhoz képest is erősebb a kortárs csoportok hatása az y-generáció (80-90-es években született fiatalok), vagyis a szülők legfiatalabb generációjának életében, és ez a kapcsolat átalakult az digitális közösségi terek elterjedésének köszönhetően (Mesch, 2009).

A tömegkommunikációs forradalom lehetővé tette a családdal kapcsolatos kérdések nyíltabb tárgyalását, ennek részeként többfajta szülői minta, családkoncepció megismerését. Ugyanakkor jellemzővé vált egy egyoldalú, a gyermekükről tökéletesen gondoskodó, mindig mosolygós és elégedett, szerepükben helytálló szülőkép közvetítése. Az „intenzív anyaság” modern társadalmakban megjelent ideológiájában a gyermek nevelése mint nagy idő- pénz- és energiabefektetést igénylő tevékenység jelenik meg (Murinkó, 2014), amelynek egy átlagos, esetleg dolgozó nő nehezen képes megfelelni. Budapesti kisgyermekes szülők körében végzett kutatási eredmények szerint a magyar szülők sem csak egyszerűen szülők, hanem „elég jó szülők” szeretnének lenni, akik a családjukra és különösen gyermekeikre elegendő figyelmet és minőségi időt áldoznak (Takács, 2013).

Az általunk elemzett kampányok megpróbálják a realitást szembehelyezni a tömegkommunikáció ideáival. Lehetünk jó szülők akkor is, ha nem mossuk ptyolattiszta a gyermekünk ruháit, akkor is, ha időnként dühösek és ingerültek vagyunk, akkor is, ha szeretnénk magunkra is időt szánni, akkor is, ha hibázunk.

Szülői szerep ma

Mennyiben más a modern családokban a szülő szerepe? A modern társadalmakban a szülői feladatokban hangsúlyeltolódás következett be: kevésbé tartozik hozzá konkrét tradíciók, generációkon keresztül felhalmozott tapasztalatok átadása, inkább jelenti a gyermek fejlődésének, kibontakozásának támogatását, kereteinek biztosítását, egy folyamatos, aktív, támogató jelenlétet (Szombathelyi, 2014).

Mindezeknek megfelelően előtérbe kerülnek olyan szülői tulajdonságok, mint a nyitottság, és olyan készségek, mint a helyzetekre való rugalmas, adekvát reagálás. Ez a Plum kampányfilm üzenetében is hangsúlyos: „Szülőknek lenni: arról szól, hogy vállalod, hogy nem forgató-

könyv szerint élsz, hogy elfogadod a folyamatos kiszámíthatatlanságot. Ez ugyan bonyolult, de ez benne a legjobb. Miért egyszerűsítened le?”

Változott az is, ahogy a szülők jelen vannak gyerekeik életében. A hagyományos családokban a szülő egyszerűen megosztotta mindennapjait, tevékenységeit a gyermekével, kevésbé volt jellemző az, hogy kifejezetten a gyermekével, a vele való játékkal töltött időt. A mai szülők többet foglalkoznak kifejezetten a gyerekekkel, a gyermeknevelésre fordított idő nőtt az elmúlt évtizedben (Boreczky, 2001, Murinkó, 2014), ami az odafigyelés magasabb szintjét kívánja meg a szülőktől.

A szülők gyermekneveléshez való hozzáállása változott azáltal is, hogy a modern társadalmakban a szülőség egyre inkább tudatos döntés eredménye (Murinkó, 2014), vagyis a gyermeket vállalók között nagyobb arányban vannak a szülői szerepet tudatosan vállalók, a szülőség iránt elkötelezettek.

A gyermeknevelés megváltozása révén a szülőség egyre kevésbé egy természetes állapotként, s egyre inkább egy jól végzendő feladatként jelenik meg, az ezzel járó stresszel együtt. Ha azonban nem természetes állapot, akkor felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet megtanulni a szülőséget? Milyen a jó szülőség? Bizhatunk-e abban, ahogyan a szüleink bennünket neveltek? Hagyhatkozhatunk-e a saját ösztöneinkre? A szülői feladatok, szerepek és tapasztalatok, a tudatos gyermeknevelés egymásnak akár ellentmondó kritériumai gyakran témái a közösségi oldalaknak és a tömegkommunikációnak, csakúgy, mint az ezzel kapcsolatos félelmek. (Schmitz, 2016). Amíg pl. az Egyesült Királyságban Winnicott munkái, Franciaországban Dolto, vagy az Egyesült Államokban dr. Sears könyvei felszabadították a baby-boomer és az X-generációt a szülőséggel kapcsolatos félelmeiktől, addig ma a rengeteg, gyakran egymásnak ellentmondó információ, tanács és útmutatás inkább nyomasztóan hat a fiatal szülőkre^{**}.

A Plum kampány megpróbálja erősíteni a szülőket abban, hogy bár vannak nehézségek, bár sokszor nem úgy reagálnak, ahogy egy „hagyományos szülő” tenné, vagy a „tökéletes szülő” tesz, vagyis nem felelnek meg a feljükk gyakran közvetített társadalmi elvárásoknak, mégis lehetnek jó szülők. Továbbá a kampány azt is üzeni, hogy nincsen egyetlen helyes szülői modell. Nagy jelentősége van ennek azért is, mert a még gyermekvállalás előtt álló fiatalok számára a családalapítással és gyermekvállalással járó köztöttségek és életmód egyfajta „bulizás vége” hangulattal

társul (Dudik, 2001), vagyis nehezen vélik összeegyeztethetőnek a szülőséget a szabadságigényükkel és az eddigi életmódjuk általuk fontosnak tartott elemeivel. A fiatalok számára különösen nagy jelentősége van a barátokkal töltött időnek, szabadidőnek, munkában való kiteljesedésnek, új élményeknek, a privát szféra megőrzésének, és mint általában a modern társadalmak tagjai számára számukra is kitüntetett jelentőséggel bír az önmegvalósítás (Székely, 2013, Dudik, 2001).

Kétségtelen, hogy a szülővé válás jelentős változást hoz a családok mindennapjaiba. A szülői szerepben időnként a saját igényeinket zárójelbe téve, társul szegődünk egy új élet növekedésének, ami sok figyelmet, odaadást kíván.

A tömegkommunikáció által közvetített szülőkép, a tökéletes, gyermekének mindent megadó szülő azonban túl nagy kihívást jelent, ráadásul a fogyasztói társadalom szemléletében a gyerekek anyagiak, idő- és energia szempontjából rossz befektetésnek számítanak (Featherstone et al., 1997). Érthető, ha nagyon nehéznek tűnik, frusztrációt okoz jó szülővé válni.

A Plum kampányfilmjének az egyik erőssége, hogy olyan fiatal szülőket mutat be, akik vállalják a gyermekneveléssel járó kötelezettségeket, ugyanakkor nem szakítottak gyökeresen korábbi életformájukkal: dolgoznak éjszaka interneteznek, saját kikapcsolódásra is vágnak. A filmben természetes, hogy a szülő kiteljesedésnek is tart kell, hogy legyen. A gyerekek boldogságának egyik alapja, ha a saját szükségleteikre is figyelő, kiegyensúlyozott szülőkkel élhetnek együtt.

És az is természetes, hogy ez nem mindig könnyű. Elfáradnak a gyermekek folyamatos gondozásában, vágnak néhány perc kikapcsolódásra és magányra, szeretik a munkájukat végezni, de ez időnként konfliktusokat szül. A reklám egy egyértelműen pozitív üzenetet fogalmaz meg, amely kihangsúlyozza, hogy a szülőség komplex feladat, amelyben vannak nehéz pillanatok, nem várt helyzetek, amik felkészületlenül érnek. Senki sem tökéletes szülő, de mégis a legnagyobb lehetőség az emberi életben. A szülőség minden kötöttség mellett mással nem pótolható élményeivel a kiteljesedés, önmegvalósítás útja lehet.

A queenslandi kampányfilmek főszereplői inkább középkorú szülők, nagyobb gyerekekkel. Amíg a Plum filmjében vidám, fiatal szülők láthatóak, addig az ausztrál reklámban látható szülők fáradtak, úgy tűnik, inkább egyedül küzdenek a problémákkal. Ez utóbbit az emeli ki, hogy a szülőség sok nehéz pillanatot is jelent, ami mindenki életében jelen volt és jelen van. Az üzenet azonban tovább lép ennek a ténynek az elfogadásán, és arra hívja fel a figyelmet, hogy éppen ezért, a szülők nincsenek egyedül, van hol keresni segítséget és támogatást. Ezt a gondolatot viszik tovább a kampányhoz tartozó plakátok, amelyek bemutatják, hogy a mindennapokban számtalan olyan

^{**} Erre példa: <http://time.com/4070021/millennial-parents-raising-kids-poll/>. A médiában az y-generációt (mai 18-35 éveseket) gyakran emlegetik stresszgenerációként is, kihangsúlyozva, hogy ez a generáció sokkal több szorongást él meg az élet minden területén, mint a korábbi generációk. Erre példa: <http://www.businessinsider.com/millennials-are-the-most-stressed-out-2015-2>.

helyzet adódik, amikor lehetőség nyílik a problémák és a tapasztalatok megkérdésére és meghallgatására.

Az elmagányosodás és a hagyományos, személyes kapcsolatépítés háttérbeszorulása összefügg a közösségi média elterjedésével, az internet és a közösségi oldalak jelentette új kommunikáció, új viszonyítási pontok általánossá válásával. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a közösségi oldalak és az interneten elérhető információk és közösségi támogatások nagyon is fontosak és megbecsültek a szülőség kapcsán (Lupton, 2016). Egy ausztrál kutatás, amely a terhesség és a kisgyermek nevelés kapcsán vizsgálta kvalitatív módszerrel a digitális médiahasználatot, például azt találta, hogy az interneten elérhető információkat azért használták a fiatal szülők, mert az rögtön a rendelkezésükre áll, szórakoztatóak, naprakészek, a személyes igényeikhez alkalmazkodnak, részletesek, gyakorlatiasak, hitelesek. Fontos azt is kiemelni, hogy a szülők nem minden esetben passzív befogadóként jelennek meg, hanem vannak, akik maguk is szívesen megosztják a saját véleményüket, tapasztalataikat a digitális térben. Ugyanakkor ez nem elégíti ki teljes mértékben a kommunikációra való igényt. A fókuszcsoport résztvevői közül többen kiemelték, hogy azért is fordulnak a digitális világhoz, mert a szakemberek nem adnak megfelelő felvilágosítást, vagy mert azok, akiket megkérdézhetnének (pl. nagyszülők), nem elérhetőek (Lupton, 2016).

Szülőség: anya és apa közös ügye

Mindkét kampányfilmnek van egy, a nemek szerepét kihangsúlyozó üzenete is: az anyák és apák egyformán, egyforma minőségben jelennek meg a képeken. A Plum spotjaiban a dolgozó anyuka a monitor előtt feji a tejet illetve éjszaka az apuka próbálja altatni a babát internetezés közben. Az ausztrál klipekben, hol az anya, hol az apa kerül krízishelyzetbe. Mindkét megközelítésben hangsúlyos, hogy a szülőség anya és apa együttes ügye, ahogy az örömök, úgy a problémák és a stresszhelyzetek is érintik mindkét felet. Az anyai és az apai szerepek változása, a családi életben belüli és a családi életen kívüli munkamegosztás bizonyos fokig rugalmasan kezelhető a modern társadalmakban (Boreczky, 2001, Szalma, 2009).

A családi szerepek kiegyenlítődése a kisgyermekes nők foglalkoztatottságának növekedésével egyre inkább fontossá válik. A nők számára akkor biztosítható a munka és család harmonikus összeegyeztetése és a különböző szerepekben való helytállás, ha nem egyedül viszik a vállukon a háztartás és gyermeknevelés gondjait. A kiegyensúlyozottságot segíti, ha a szülők egymást támogatják, hogy a sokféle helyzetben, a munkában, otthon, a párkapcsolatukban is helyt tudjanak állni.

Az, hogy az apa is részt vesz a gyermekek gondozásában és nevelésében, a családi kapcsolatok stabilitásának megalapozását szolgálhatja. „Saját tapasztalataik alapján sokan egyetértenek majd velem abban, hogy a házastársi kapcsolatban nagy segítséget jelent, ha napról napra megosztjuk a gyermekgondozás apró kis élményeit, melyek, jóllehet a kívülálló számára csacskaságnak tűnhetnek, ott és akkor rettenetesen fontosak a szülők és a csecsemő számára egyaránt. És ahogy a csecsemő fejlődik, egyre gazdagabbá válnak a részletek, és a szülők közti kapcsolat még inkább elmélyülhet. (...) Ha az anya és az apa is könnyen felvállalják a gyermekük iránti felelősségüket, adva van a jó otthon lehetősége” (Winnicott, 2000., 105-107.)

A társadalmi gyakorlat is az apai szerepek és az apai feladatokkal szembeni elvárások változását mutatja, amely összefügg a nők gazdasági aktivitásának növekedésével. A kétkeresős modell azt is eredményezi, hogy a nők kevesebb időt tudnak a gyermekükkel együtt lenni, és így lassan megnőtt a tér és az igény az apa aktívabb részvételére. Bár az apák családfenntartó szerepe még mindig domináns, de a kétkeresős modell mellett sok család megtapasztalja a munkanélküliséget, a férfiak akár tartós otthonmaradását, amely tovább módosítja a családon belüli szerepeket. Egyes országok szociálpolitikájában pedig egyre hangsúlyosabban előkerül a gyermekgondozási, gyermeknevelési juttatások kiterjesztése az apákra. De a család gazdasági körülményeitől függetlenül is, fontos elmozdulás vehető észre az apák szerepének hangsúlyozásában a gondozás terén és a gyermekek érzelmi fejlődésben. (Schmitz, 2016). A nemzetközi médiakutatások, kulturális antropológiai kutatások kihangsúlyozzák az apa és anya szerepének változó megjelenítését, az apaszerep gazdagodását a tömegkommunikációban és a társadalmi gyakorlatban, bár egyelőre még kevés az új apaszerepek mint társadalmi konstrukciók szisztematikus elemzésére vállalkozó tanulmány (Schmitz, 2016).

Magyar vonatkozásban elmondható, hogy bár a családdal és nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök fokozatos modernizálódása figyelhető meg, továbbá a gyermekek ellátásában, nevelésében az elmúlt évtizedekben kiegyenlítettebbé vált a férfiak és nők részvétele is, a társadalom strukturális jellegzetességei (többek között a kisgyermekes nők kevés lehetősége a fizetett munkára a családi élettel összeegyeztethető módon) elsősorban a hagyományos munkamegosztásnak kedveznek. Nemzetközi viszonylatban a családi értékek és a családi munkamegosztás is inkább tradicionálisnak tekinthető. Az Életünk forduló-pontjai kutatás 2012 évi 15 év alatti gyermeket nevelő kétszülős családokra vonatkozó adatai szerint a háztartások közel háromnegyedében nem kiegyenlített a munkamegosztás gyermeknevelés/gondozás terén (Murinkó, 2014).

Bár a magyar társadalomban egyre általánosabb a „munka és család” szemléletűek aránya (Pongrácz, 2011), jelenleg e szemlélet gyakorlati megvalósításának lehetőségei korlátozottak, konfliktusokkal terhelik meg a szülőket (Takács, 2013). „Véleményünk szerint az apáknak a gyermeknevelésbe való nagyobb bekapcsolódását csak a gazdasági és a kulturális struktúrák (szerepelvárások, értékek, normák) együttes változása eredményezheti, ami csoportszinten a családi kapcsolatok alakulására is hatást gyakorolhat” (Schadt – Potó, 2014., 236.).

További hazai vonatkozások

Gyermekvállalás terén ismertek a hazai eredmények. Bár a magyar társadalom köztudottan gyermekcentrikus, a tényleges gyermekvállalási kedv nem tükrözi ezt.

A 2013. évi Hungarostudy felmérés eredményei alapján elmondható, hogy ma a 18-35 éves fiatalok nagy többsége, 81%-a egyetért*** azzal a kijelentéssel, hogy a gyermek születése reszi értelmessé, teljessé az életet, de ennek lehetőségét jórészt összekötik a megfelelő (elsősorban anyagi) körülmények biztosítására való képességgel, ami már önmagában is jelzi a szülővé válás kihívásának nagyságát hazai viszonyok között. A szülői szerepben való támogatottság igényét jelzi, hogy a fiatalok fele (51%) úgy véli, hogy ma nem lehet (nagy)szülői segítség nélkül gyereket nevelni.

Hangsúlyosan megjelenik a kutatás eredményeiben a szülővé válással, gyermekvállalással együtt járó lemondás is, a fiatalok 51%-a ért egyet azzal, hogy a gyermek születésével túlságosan sok mindenről kell a szülőknek lemondaniuk; 49%-a úgy gondolja, hogy manapság választani kell a továbbtanulás, pályakezdsés és a gyermekvállalás között. (Ádám et al., 2013). Vagyis a gyermekvállalást egyfelől a fiatalok többsége az életet kiteljesítő eseménynek tekinti, másfelől azonban az is igaz, hogy a fiatalok fele a gyakorlatban sok nehézséggel, lemondással járó döntésként (is) gondol rá, amiben igényelné legalábbis a nagy-szülők támogatását.

A kutatás során vizsgálták a nemiszerep-elvárásokból eredő stressz terhelést mind a férfiak, mind a nők körében, amivel kapcsolatban témánk szempontjából az alábbiak fontosak. A nők körében kétféle félelem jelenti a legnagyobb stresszt: félelem az érzelm nélküli kapcsolatoktól és a megfelelő gondoskodásra való képtelenségtől. A gyermekesek körében az utóbbi félelem különösen azok körében magas, akinek kevesebb gyermekük született, mint tervezték, vagyis akik még döntés előtt állnak, hogy vál-

lálnak-e további gyermeket/gyermekeket (Susánszky et al. 2013). Értelmezhetjük ezt úgy, hogy akárhány gyermek van is a kérdezettnek, a róla való gondoskodás kitölti napját, leköti energiáit, vagyis nehéz elképzelni, hogy egy következő gyermek ellátása hogyan illeszthető be az eddigi megszokott rendszerbe.

Férfiak esetében a gyermekesek körében szignifikánsan nagyobb a teljesítési kudarcból való félelem, ami érthető hiszen gyermekvállalás esetén, amíg a gyerek(ek) kicsik jelentős részben a férfiak viselik a család eltartásának felelősségét. Ezt a stresszterhelést a tradicionális szerepfelfogások negatívan befolyásolják, vagyis talán ebben az esetben is és a nők otthoni leterheltsége esetében is segítséget jelenthetne a nemek közri munkamegosztás rugalmasabbá válása, amely modern körülmények között jobban működő szerepmintázatnak látszik (Susánszky et al. 2013).

Összefoglalás

Az előzőekben egy amerikai és egy ausztrál, szülői dilemmaokról szóló kampány kapcsán vetettünk fel néhány gondolatot a szülői szerepek átalakulásáról és a gyermeknevelési kérdésekben való elbizonytalanodásról. A két kampány által közvetített üzenetek olyan aspektusait vetik fel: modern szülőiségnek, amelyek általában kevésbé hangsúlyosak, vagy gyakran tabunak számítanak.

A Plum filmjében, ahol fiatalok párok vállalják fel, ilesztik be a gyermeknevelést a saját életükbe, hangsúlyos hogy a jó szülőiség nem tökéletességet és nem önfeladást jelent. Az ausztrál filmben a hangsúly az egymásért vállalt felelősségen van: minden családban vannak nehéz helyzetek, kevésbé örömteli és motiváló időszakok, és ahhoz hogy a stressz, a nyomás csökkenjen, érdemes ezeket pillanatokat is felvállalni és megosztani, segítséget kérni és segítséget adni. Tanulmányunkban azt kíséreltük meg, hogy a két film által felvetett problémákat, hazai kutatásokkal kiegészítve továbbgondoljuk.

Irodalom

- Ádám Szilvia – Susánszky Anna – Györffy Zsuzsa – Dukay-Szabó Szilvia: Családtervezési stratégiák, családdal kapcsolatos értékek és attitűdök a fiatalok körében. in Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2013*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013., 213-225.
- Boreczky Ágnes: Változások a szülők gyermekfelfogásában, a gyerekek élet körülményeiben és szocializációjában (1910-1990). in *Magyar Pedagógia* 101.évf. 2., 2001., 151-169.
- Dávid Beáta – Albert Fruzsina: „Tervezni tervez, de...” 23-24 éves fiatalok családalapítással kapcsolatos elképzelései édesanyjaik szerint. in Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH, Budapest, 2014., 49-66.
- Dudik Éva: *Szigetlakók*. Educatio 2001/III., 2001., 575-584.
- Featherstone, Mike – Mike Hepworth – Bryan S. Turner: (1997) *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória*. Jósöveg Műhely, Budapest, 1997.

*** Az egyetértés mértékére vonatkozó 5 fokozatú skálán 5-ös vagy 4-es értéket választott, vagyis teljes mértékben egyetért vagy inkább egyetért.

Györfi Éva: Változó családmodellek és családi szerepek. Mi jó a gyerekeknek?

Mi jó a szülőknek? in *Család, gyermek, ifjúság* XVII. évf. 1., 2008., 6–20.

Hollos, Marida – Laura Bernardi: Post-Socialist Uncertainty: Childbearing Decisions in Hungary. in *Ethnology* vol. 48. no. 4., 2009., 315–336.

Mead, Margaret: *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*. Natural History Press, Doubleday, Garden City, New York, 1970.

Mesch Ph.D, Gustavo S.: Parental Mediation, Online Activities, and Cyberbullying. in *CyberPsychology & Behavior*, Vol 12. Number 9., 2009., 387–393.

Murinkó Lívia: Gyermekgondozási munkamegosztás és a nemi szerepek megítélése. in Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 2014., 177–216.

Lupton, Deborah: The use and value of digital media for information about pregnancy and early motherhood: a focus group study. in *BMC Pregnancy & Childbirth*. 7/19/2016, Vol. 16, p1-10., 2016., 10p.

Pongrácz Tiborné: *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH NKI, Budapest, 2011.

Schadt Mária – Potó Zsuzsanna: Strukturális változások hatása a nők társadalmi szerepeire és a családstruktúra átalakulására in Spéder Zsolt (szerk.) *A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 2014., 217-243.

Schmitz, Rachel M.: Constructing Men as Fathers: A Content Analysis of Formulations of Fatherhood in Parenting Magazines. *Journal of Men's Studies* Vol 24 (1), 2016., 3-23.

Somlai Péter: Nemzedékektől életrszakaszokig. Történeti vizsgálódás eltolódó szociológiai témákról és szempontokról. in Spéder Zsolt (szerk.)

A család vonzásában. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére. KSH NKI, Budapest, 2014., 11–24.

Susánszky Anna – Dukay-Szabó Szilvia – Györfy Zsuzsa – Ádám Szilvia: Fiatalok bázisszággal és gyermekvállalással kapcsolatos beállítódása a férfi és női nemiszerep-stressz viszonylatában. in Susánszky Éva – Szántó Zsuzsa (szerk.) *Magyar lelkiállapot 2013*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013., 245–254.

Szalma Ivett: Az iskolai és munkaerő-piaci státusz hatása a párkapcsolat-formálódásra. *Demográfia* 52 (2-3), 2009., 175–205.

Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest, 2013.

Szombathelyi Szilvia: Gondolatok a család modern értelmezéséhez. in Rácz Andrea (szerk./ed.) *Gyermekvédelem és társadalmi integráció / Child protection and social integration – Kétnyelvű szöveggyűjtemény / Bilingual textbook*. Validart Kft., Budapest, 2014., 10-21.

Takács, Judit: Unattainable Desires? Childbearing Capabilities in Early 21st-Century Hungary. in Lívia Sz. Oláh and Ewa Frączak (eds.) *Childbearing, Women's Employment and Work-Life Balance Policies in Contemporary Europe*. Palgrave Macmillan, 2013., 179-206.

Winnicott, Donald W.: *Kisgyermek, család, külvilág*. Animula, Budapest, 2000.

2013/112 EU Bizottsági Ajánlás „Investing in children: breaking the cycle of disadvantage” ajánlás, közzététel: 2013.febr.20. http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/sc_2013_778_en.pdf (letöltés ideje: 2016.07.25.)

Melléklet

A Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézetben 2015-ben elemzett családokat érintő kampányok

Kampány	Téma/probléma	Ország
„Gift of Family” - Családi értékeket propagáló adománygyűjtrő kampány	A család elotrterbe helyezése a szülők életében, családi értékek átadása, az együtt töltött idő minőségének javítása - milyen pozitív hatással lesz gyerekeikre és a következő generációkra?	Szingapúr
„Third Child - family” - A harmadik gyermek	Családi értékek, társadalmi felelősségvállalás	Macedón Köztársaság
„A családot csak közösen teremtherjük meg!”	Családok megbecsültsége, gondok, nélkülözések között élő családok támogatása	Németország
„Stop dropping birthrates. Create future!” - Állítsuk meg a születésszám csökkenését! Teremtsünk jövőt!	Népesedés, születésszám, társadalmi felelősségvállalás	Macedón Köztársaság
„Choose Life. You have the right of choice!” - Válaszd az életet! Van jogod dönteni!	Gyermekvállalás, abortusz	Macedón Köztársaság
„Family and Children are Our Greatest Treasure” - A család és a gyermek a legnagyobb érték	Népesedés, család, családi értékek	Macedón Köztársaság
„Do it for Denmark!” - Csináld Dániáért!	Utazási kedv ébresztése/fogantatási kedvezmény bevezetése	Dánia
„Mama ma”	Munka és család, foglalkoztatáspolitikai, családbarát munkahely	Lengyelország
„Hangoljuk össze a családot és a munkát”	Családi élel és munka összehangolása	Kanada
„Full-time Daddy - I like it!” - Teljes időes apa - ezr szeretem!	Édesapák bevonása, nemi sztereotípiák, munka-magánélet	Lengyelország
„Early years counr...” - Az első évek számítanak	Gyermekellátások felhasználásának népszerűsítése, elterjesztése	Egyesült Királyság
„Sharing Work-Life Responsibilities” - A munka-magánélet kötelezettségeinek megosztása	Munka-magánélet egyensúlya	Málta
„Parenting Unfiltered” - Öszintén a szülőségről	Fiatal szülők bátorítása, támogatása	Egyesült Államok
„Talking Families” - Beszélgessenek a családok	Szülői elmagányosodás, izoláció leküzdése	Ausztrália
„Sisterhood of Motherhood” - Édesanyák testvérisége	Édesanyák közötti összetartás, egymás bátorítása	Egyesült Államok
„Fertility Europe” - Speciális Családok Kampány	Gyermekáldásra vágyó párok, termékenységproblémák	Európai Unió

A magáncsőd intézményével kapcsolatos véleményklíma és a veszélyeztetett háztartások attitűdje – gondolatok a kutatási zárótanulmányból¹

A vizsgálat annak felmérésére irányult, hogy a magyarországi családi csődbiztos intézménye potenciálisan milyen társadalmi csoportokat érinthet, milyen háztartás-típusok, társadalmi csoportok a leginkább rászorultjai az intézkedés csomagnak (devizahitelesek, díjhátralékosok, illetve minden olyan család, akik a családsegítők adósságkezelőinél képbe kerültek) és milyen gazdasági-szociális ismérvekkel rendelkeznek. Kitérünk az adósságcsapdában élő háztartások jellemzőire, pénzügyi kultúrájára és a magáncsőddel kapcsolatos véleményekre is.

Bevezetés

A lakossági deviza-eladósodás megakadályozásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 31/2012. (IV. 3.) OGY határozat 1. pont a) alpontja felkérte a Kormányt, hogy „vizsgálja meg a természetes személyek adósságrendezésével kapcsolatos eljárás szabályainak, vagyis a magáncsőd jogintézményének bevezetését. Európa szerte bevezetésre került az intézmény, ezért Magyarország is adós volt ennek kiépítésével. Arra vonatkozóan azonban, hogy milyen módon, milyen irányvonalak mentén történjen a magáncsőd, a családi csődbiztos intézményének honosítása, nem voltak megelőző kutatások.

Kicsit más fókuszpontra (a kilakoltatás témakörében) végzett kutatást az Intézetünk, az EMMI megbízására 2014 tavasz-nyár időszakban², amely során érintettük az eladósodás problémáját is. A jelen kötetben olvasható beszámoló és az alapját képező kutatás ennek a korábbi vizsgálatnak a tovább gondolása, amely a *TÁMOP 5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja, központi és területi stratégiai tervezési kapacitások megerősítése, szociálpolitikai döntések megalapozása”* című kiemelt projekt keretében zajlott 2015. március és május között.³

A most bemutatásra kerülő vizsgálat annak felmérésére irányult, hogy a magyarországi *családi csődbiztos* intézménye potenciálisan milyen társadalmi csoportokat érinthet, milyen háztartás-típusok, társadalmi csoportok a leginkább rászorultjai az intézkedési csomagnak (devizahitelesek, díjhátralékosok, illetve pl. minden olyan család, akik a családsegítők adósságkezelőinél képbe kerültek?) és milyen gazdasági-szociális ismérvekkel rendelkeznek.

Írásunkban elsősorban arra koncentráltunk, hogy a megalapozó szakirodalmi elemzést, a különböző adatbá-

zisokon elvégzett másodelemzést és a reprezentatív országos vizsgálat eredményeit felhasználva:

- Bemutassuk, hogy a magyarországi lakosság vonatkozásában milyen az eladósodottság problémájának valós súlya.
- A szociodemográfiai adatok rendszerezett és célirányosan szelektált felhasználásával rávilágítsunk az eladósodott családok élethelyzetére, és a főbb szempontok mentén bemutassuk a veszélyeztetett célcsoportokat.
- Kiderítsük, hogy mennyire felkészültek a problémák kezelésére és képesek-e (adekvát módon) reagálni (reziliens-e) a problémákra.
- Feltárjuk, hogy körükben milyen igények merülnek fel a családi csődvédelemre vonatkozó jogszabályi keret kialakításával, a szakmai szervezetek szolgáltatási portfóliójával, az adósságkezelési eljárással kapcsolatban.

Kik ők és milyen a pénzügyi helyzetük?

A túlzott eladósodás a peremhelyzetben élők, vagy kevésbé reziliens társadalmi csoportok körében, valamilyen váratlan jövedelemcsökkenés hatására következik be általában (pl. munkanélküliség, betegség, de lehet túlköltekezés vagy rossz kondíciókkal felvett pénzügyi konstrukció eredménye is). A veszélyeztetett társadalmi csoportok a következők lehetnek:

- szegény munkavállalók, munkanélküliek – kifizetetlen alapszolgáltatási számlák, lakbérfizetési késedelem, hátralék-halmozódás
- középosztály – munkahelyvesztés után a lakhelyüket jelentős jelzáloghitel terheli,

- nyugdíjasok – megszorítások miatt csökken a nyugdíjuk,
- egyszülős háztartások – egy vagy több gyermek eltartása és alacsonyabb jövedelem
- sorsfordulatokon (pl. válás, betegség, fogyatékoság) átesett személyek, háztartások
- felsőfokú tanulmányok aránytalanul magas költségeinek teherviselésével érintettek⁴

Mindenekelőtt az érintett társadalmi csoportok pénzügyi helyzetével kapcsolatban szeretnénk néhány főbb megállapítást tenni. A veszélyeztetett helyzetben élők kiegyenlítő adósságával kapcsolatban⁵ elmondható, hogy a megkérdezettek 15 százalékának nincs vagy nem volt, de 15 százalékának viszont 3 vagy több tartozásnemből is volt az elmúlt 2 évben egy hónapot meghaladó bármilyen pénzügyi termékhez kötődő tartozása. A többségnek, vagyis 43 százalékának, 1 tartozásnemből volt elmaradása.

Ezek az adatok azért fontosak, mert az adósságrendezési lehetőségekkel lehet a tartozás-felhalmozások elején megelőzni az adósságszpirál kialakulását. Abban az esetben azonban, ha nagyarányú a több tartozásnemből elmaradással rendelkezők aránya az alapsokaságon belül, az azt jelenti, hogy a veszélyeztetett célcsoport benne vannak a spirálban.

Jogosan merül fel a kérdés ezek után, hogy vajon milyen a veszélyeztetett célcsoport hitelfelvételi motivációja, döntési stratégiája?

A kutatás alapján azt találtuk, hogy azon háztartások körében, melyekben legalább egy fő rendelkezett valamilyen hitellel/kölcsönrel, arra is kíváncsiak voltunk, hogy a hitelfelvételi döntési folyamat során, a lehetséges döntés-befolyásoló szempontok milyen mértékben játszottak szerepet?

Az esetek közül leginkább:

- a lehetőségek tudatos mérlegelése (33,8%)
- és a tudatos tervezés, számolás (30,6%) volt befolyással a hitelfelvételre.

Azaz a megkérdezettek a szubjektív értékelésük szerint – feltételezhetően – felelős döntést hoznak hitelfelvételkor: azaz figyeltek arra, hogy a törlesztőrészek illeszkedjenek a hitel teherviselőjének költségvetésébe, rájékoznak arról, hogy mekkora összeget mennyi időn belül kell visszafizetni.

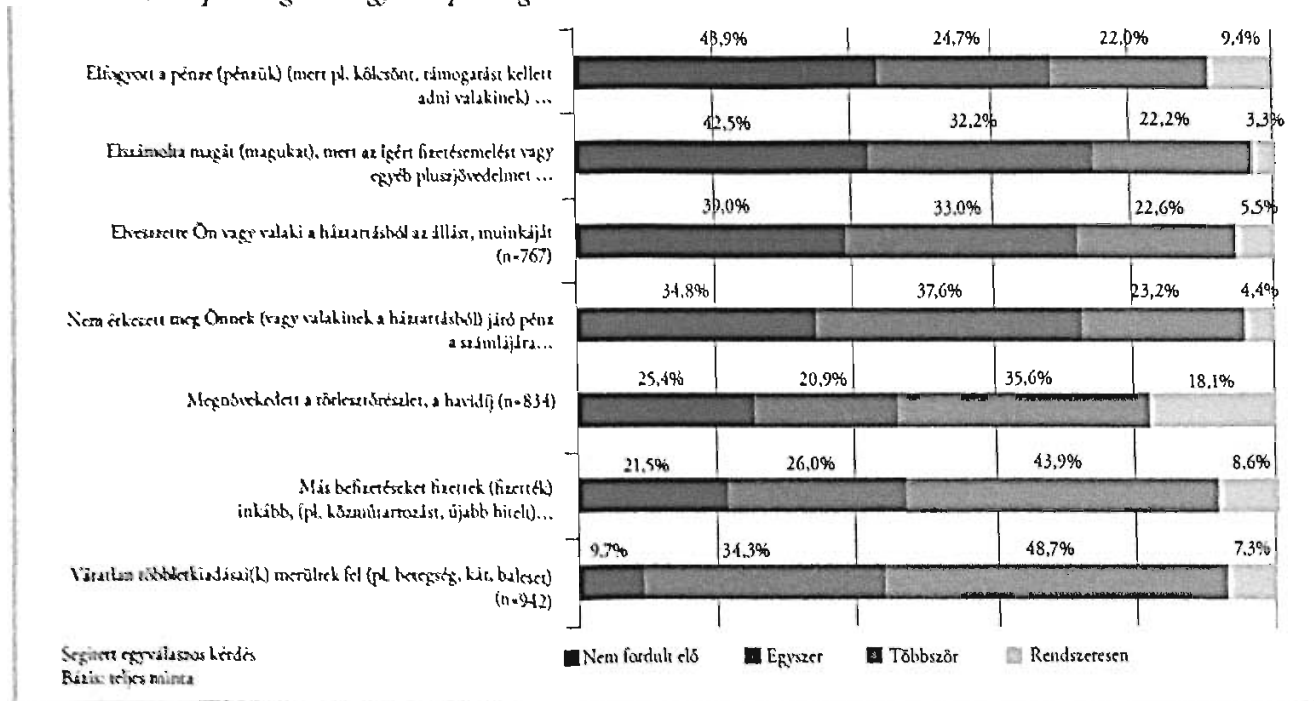
A pénzügyi helyzetben belül vizsgáltuk továbbá a „megcsúszás” okait is. Az eredmények az 1. ábrán láthatók.

Arra a kérdésre, hogy „Volt-e az elmúlt 12 hónapban legalább egy hónapot meghaladó elmaradásuk a számlabefizetések és/vagy a törlesztőrészek tekintetében?” a válaszok alapján, ha a gyakoriságtól eltekintünk, akkor összességében leginkább:

1. a váratlan kiadások,
2. a kiadások átcsoportosítása okozta átmeneti pénzzavart,
3. és a megnövekedett törlesztőrészlet havi díja miatt estek késedelembé a megkérdezettek.

1. ábra

Az elmúlt 12 hónapban legalább egy hónapot meghaladó elmaradásuk

A jövedelmi helyzettel kapcsolatban a veszélyeztetett háztartások kutatásunkban mért és a KSH által országosan mért jövedelmi kvintilis szerinti átlagos éves jövedelmei és az átlagosan egy főre eső éves jövedelmei lényegesen különböznek egymástól.

1. táblázat

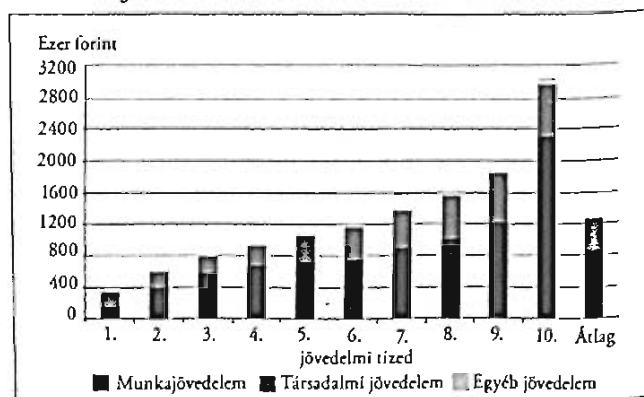
A háztartás éves és egy főre eső éves nettó jövedelem kvintilise

A háztartás éves nettó jövedelem kvintilise	Mean	N	Std. Deviation
1	908.549	137	236927,68
2	1.466.183	138	134786,53
3	1.939.609	140	140078,73
4	2.509.506	141	178502,59
5	3.799.974	138	978244,42
Total	2.127.646	694	1090332,98
A háztartás egy főre eső éves nettó jövedelem kvintilise	Mean	N	Std. Deviation
1	22.405	139	4889,81
2	38.445	135	4598,02
3	54.904	142	5030,70
4	74.442	142	7039,24
5	119.746	136	46933,93
Total	61.897	694	39650,75

Jól látszik, hogy ez a korántsem homogén társadalmi csoport inkább a szegényebbek közé sorolható. A KSH adatai szerint 2013-ban a háztartások egy főre jutó éves bruttó jövedelme 1 millió 287 ezer forint volt.

2. ábra

Az egy főre jutó éves bruttó jövedelmek források szerinti összetétele jövedelmi tízedek szerint, 2013

Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf>

Az alsó jövedelmi decilisbe tartozóknál 2013-ban az egy főre jutó munkából származó bruttó jövedelem 141 ezer forintot tett ki éves szinten átlagosan. Az egy főre jutó jövedelmek nagyságában tapasztalt különbségek kialakulásában az is szerepet játszott, hogy az alsó jövedelmi tízedbe tartozók jóval népesebb háztartásokban élnek (4,1 fő és 1,9 fő).

A háztartások több mint kétharmadában van legalább egy aktív személy, és az egyharmadukról mondható el, hogy mindenki inaktív.

Egy olyan változót is létrehoztunk, mely feltételezésünk szerint jobban közelíti a valóságot, ha a megélhetéssel kapcsolatban vizsgálódunk. Fontosnak tartottuk, hogy függetlenül attól, hogy milyen a munkaerőpiaci státusa az adott háztartástagnak, rendelkezik-e bármilyen joggal (pl. az állami transzfereket is jövedelemnek minősítettük) és bármilyen forrásból (pl. szürke vagy fekete zónába sorolható alkalmi munkára is rákérdeztünk) eredő jövedelemmel. A mutató annál jobb, minél magasabb százalékban vannak a jövedelemmel rendelkezők. A gazdasági aktivitástól függetlenül jövedelemmel rendelkezők arányát a teljes háztartás-létszámhoz viszonyítva elmondható, hogy a veszélyeztetett háztartások 49 százalékában mindenki rendelkezik valamilyen jövedelemmel, 66,5 százalék azoknak az aránya, ahol a háztartástagok legalább fele jövedelemmel rendelkezik.

3. ábra

A háztartások aktivitás és jövedelemmel rendelkezők szerinti jellemzője

A háztartástagok aktivitása	
legalább egy aktív	69,3
mindenki inaktív	30,5
NT/NV	0,2
A gazdasági aktivitástól függetlenül jövedelemmel rendelkezők aránya a teljes háztartás-létszámhoz viszonyítva	
senki	2,7
1-25	5,7
26-50	25,0
51-75	16,4
76-99	0,9
mindenki	49,2

A veszélyeztetett háztartások pénzügyi kultúrája

Összességében megállapítható tehát, hogy az adósságcsapdában élő háztartások jellemzően

- kockázatkerülők (81,5%),
- nem gondolnak (nem tudnak ezzel számolni) a váratlan eseményekre (57,9%),
- éppen ezért nem is takarékoskodnak,
- és a hitel hasznosságát illetően nagyon szerteágazó véleményt mutatnak (vannak, akik szerint hasznos, mások, mint az égő tűzre, úgy tekintenek rá).

Az adósságcsapdában élő háztartások többsége nem tervezett a háztartás pénzügyét tekintve a válaszadók 55%-a

nem szokott tervet készíteni arra vonatkozóan, hogy mire költsék a háztartás rendelkezésére álló pénzt.

Általában igaz az, hogy a veszélyeztetett háztartások kevésbé szoktak tervet készíteni arra vonatkozóan, hogy mire költsék a háztartás rendelkezésére álló pénzt. Az alacsonyabb iskolai végzettségű, az alacsonyabb jövedelemi kvintilisbe tartozó, inaktív családok, és azok, akinek van, vagy volt az elmúlt 1 évben 90 napot meghaladó törlesztési elmaradása; és akiknél alacsonyabb a jövedelemmel rendelkezők aránya a teljes háztartás-létszámhoz viszonyítva.

A jövőtervezéssel kapcsolatban elmondható, hogy minél kisebb a jövedelemmel rendelkezők aránya a teljes háztartás létszámhoz viszonyítva, annál kevésbé gondol a háztartás jövőbeli váratlan eseményekre, és annál kevésbé takarékoskodik. Ezen felül a kiskorú jelenléte a háztartásban is csökkenti a jövőre vonatkozó, pénzügyi szempontú tervezés és takarékoskodás esélyét.

A magáncsőddel kapcsolatos véleményklíma

A legtöbb Európában bevezetett gyakorlat alapján a csődvédelem alatt álló szerződéses adósok életét – jelentős

megszorítások által – egy pénzügyi tudatosság szempontjából fegyelmezett, több éven át tartó, többszereplős együttműködés váltja fel, ezért szükséges kideríteni, hogy a veszélyzónában élő háztartások milyen szereplőket tartanak hitelesnek a feladat ellátására.

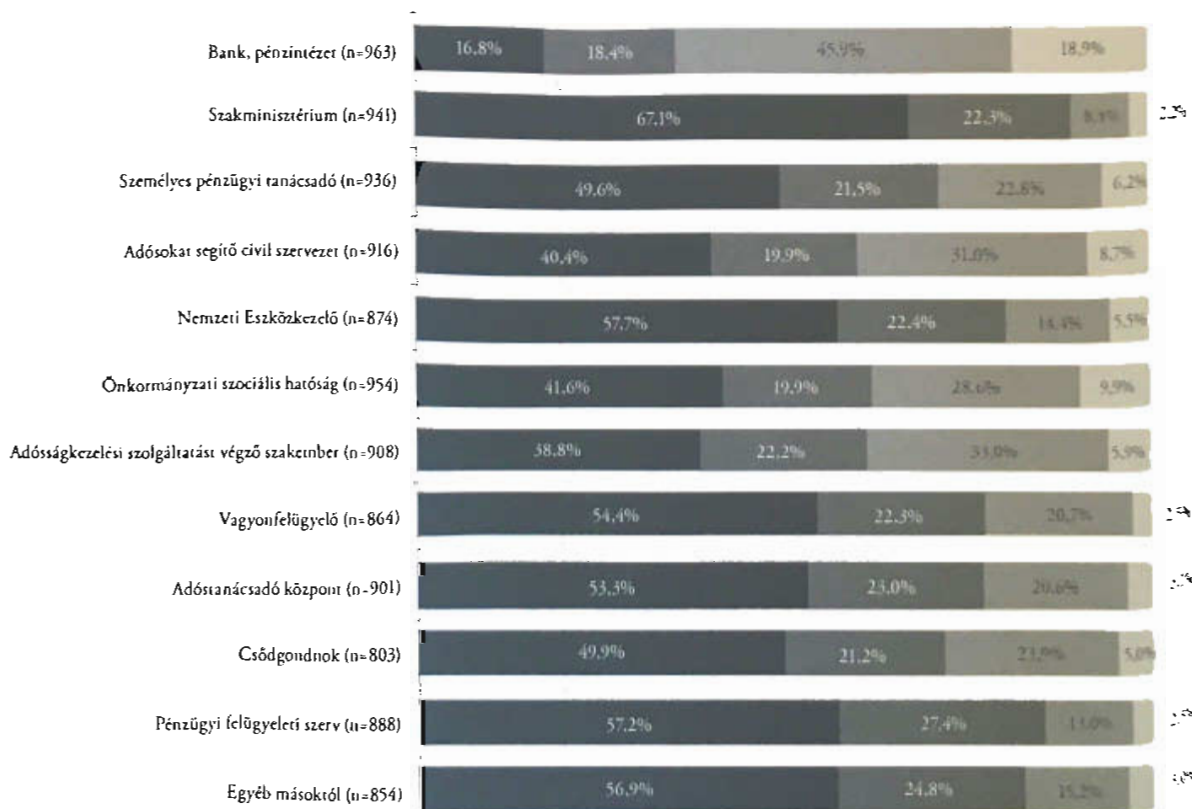
Milyen szereplőket tartanak hitelesnek a feladat ellátására? kérdés alapján az mondható, hogy 1. a pénzügyi területen dolgozó szakemberek, 2. az adósokat segítő civil szervezetek, 3. az önkormányzati szociális hatóság szakemberei, 4. és az adósságkezelő szolgáltatást végző családgyógyógyászok a hiteles szereplők.

Annak érdekében, hogy a hosszú távú együttműködés során a motiváció és a fizetési fegyelem fenntartható legyen, valószínűleg egyéniesített szerződések kidolgozására lesz szükség, hiszen minden adós helyzete, késedelembe vagy csődbe kerülésének oka stb. különböző – ahogy ez a tanulmányunkból is kiderül. A veszélyeztetett háztartásokra vonatkozóan igyekeztünk feltárni ezt a várható együttműködési hajlandóságot több kérdéssel.

Mivel az eladósodás általában nem egyik napról a másikra történik, így a ledolgozásuk sem történhet más módon, csak hosszú távú együttműködéssel. A hatékonyság

4. ábra

Milyen szereplőket tartanak hitelesnek a feladat ellátására?

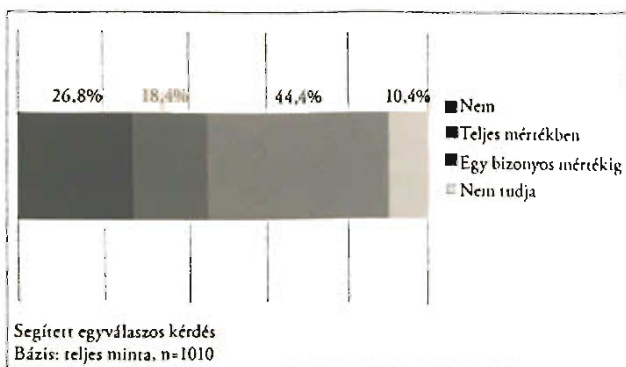
Segített egyválaszos kérdés
Bázis: teljes minta

■ Biztosan nem ■ Valószínűleg nem ■ Valószínűleg igen ■ Égészen biztosan

megköveteli a jogrendszerrel, hogy ott próbáljon segíteni, ahol az meg is térül. Ehhez azonban a programban résztvevő adósoknak motiválnak kell lenniük. Ezt már az adósságkezelő szolgáltatások 2003-as bevezetése utáni, korai tapasztalatok alapján azzal tudták elérni a szolgáltatást nyújtó szervezetek, hogy „a segítők az adósok motiváltsága és lehetőségeinek megfelelően differenciált megoldást kínáltak”.

5. ábra

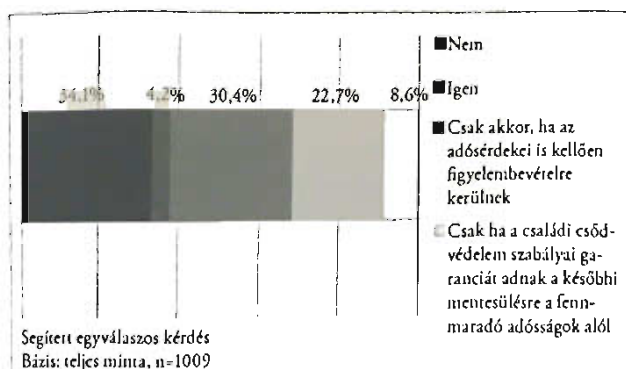
Ha a háztartásnak (esetleges) a tartozásai tartósan meghaladnák a bevételeit, akkor együttműködnének-e egy olyan állami szervezet képviselőjével, akinek az a feladata, hogy segítsen az adósságait rendezni?

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy ha egy háztartásának (esetleges) tartozásai tartósan meghaladnák a bevételeit, akkor az azt alkotó háztartástagok hajlandóak lennének-e vállalni olyan feltételeket, melyek során évekig egy államilag megbízott vagyongazdálkodó vállalkozna a háztartás minden vagyonával és jövedelmével?

6. ábra

Vállalnák-e, hogy a háztartás minden vagyona és jövedelme felett egy állami szereplő rendelkezzen

A tapasztalatok szerint sokan vannak olyanok, akik nem alacsony jövedelmük, vagy a nem várt jövedelemkiesés, hanem a rossz gazdálkodásuk miatt adóssodnak el. Nekik, ha a segítő munkát a csődvédelemmel foglalkozó szakér-

tői team munkatársai biztosítanák, feltétlen szükséges, hogy a munkájuk nemcsak a szerződésben rögzített szempontok betartásában, hanem az ahhoz vezető feltételek teljesülésének feltérképezésében is kiemelkedő legyen.

A szakemberek feladatait természetesen a csődvédelmi törvény, és számos más rendelet, szakmai etikett szabályozza, de az indulásnál már fontos felkészülni azokra a szolgáltatásokra, melyek a lehetséges célcsoport szükségleteire reagálnak. Éppen ezért terrük fel azt a kérdést, hogy *Milyen feladatokat várnának el a veszélyeztetett célcsoport tagjai a családi csődbiztos intézménytől?*

A leginkább elvárt öt feladat (azaz 80 százalék feletti értékkel rendelkezik) a következő volt:

- segítséget a kilakoltatással együtt járó végrehajtás elkerülésében;
- az adósságok alóli mielőbbi mentesülés;
- a havi törlesztőrészletekhez, adósság törlesztéshez való részhozzájárást;
- segítséget a felhalmozódott adósságának a kezelésében;
- ügyintézés a pénzintézet felé.

A legkevésbé elvárt szolgáltatások az álláskeresési, élelvezetési és háztartásvitellel kapcsolatos tanácsok voltak.

Összefoglalás

Ha néhány bővített mondattal kéne megválaszolni, hogy *Mely társadalmi csoportok tartoznak a veszélyeztetett háztartások közé?*, akkor a következőket mondhatnánk:

A háztartásfő iskolai végzettségének és az éves jövedelem, az egy főre eső éves jövedelem csökkenésével együtt inkább jellemző, hogy egy veszélyeztetett család nem gondol, vagy nem felkészült a jövőbeli váratlan eseményekre. Mindez jellemző továbbá a nagycsaládosokra, és azokra a háztartásokra, amelyeknek van, vagy volt az elmúlt 1 évben 90 napot meghaladó törlesztési elmaradása; azokra a családokra, ahol mindenki inaktív. Minél kevesebb a jövedelemmel rendelkezők száma a háztartáson belül, minél kisebb a jövedelemmel rendelkezők aránya a teljes háztartás létszámhoz viszonyítva (kisebb munkaintenzitású háztartások), minél több a kis- és fiatalos jelenléte a háztartásban, és minél több feltétel együttes teljesülése igaz egy háztartásra, annál biztosabb, hogy besorolható a veszélyeztetett háztartások közé és annál biztosabb, hogy nem képesek megküzdeni önerőből komoly anyagi problémákkal. Végül soron ezek a háztartások kevésbé vagy egyáltalán nem tekinthetők reziliensnek.

Győri Péter a magáncsőddel kapcsolatban a következő felvetéseket fogalmazta meg egy értekezésében: „Ha az az irányzat érvényesül, hogy csak azok vehetnének részt a hazai „magáncsőd” eljárásban,

- akiknek a vagyona kevesebb, mint a lejárt tartozásaik összege és

- akik képesek a tartozásaik legalább 25 %-ának a kiegyenlítésére rögtön az eljárás megindítását követően (az induláskor végrehajtott vagyonértékesítés nyomán),
- vagyis azok, akiknek már nincs ekkora értékesíthető vagyonuk, azok maradnak életük végéig adósok,

akiknek pedig még van valamennyi vagyonuk, attól is „megszabadulhatnak”, akkor lényegében megint nem csinálunk semmit, nem érdemes új törvényt alkotni.⁶

Szakpolitikai döntés kérdése, hogy a mindenkor kormány a családi csődvédelem intézményét hogyan finomítja a 2016. márciusi törvényi bevezetés után. A legfőbb szakmai kérdés az, hogy a magáncsőd intézményét a magyar jogrendszer egy hosszú távon stabil intézményének képzele-e el, amely a folyamatosan újratermelődő túlzott eladósodást hívatott kezelni (célja a megküzdés segítése, a helyreállító szemlélet érvényesítése), vagy a devizahitelek megmentésének egy ideiglenes – és talán később átalakuló intézkedéséről van-e szó. Attól függően, hogy melyik irány erősödik meg, a jog és a segítő szakma részéről másképp kell történnie az intézmény felállításának, működtetésének, finomhangolásának.⁷

Jegyzetek

¹ A közölt tanulmány a CSINI családkutatási eredményeit beszámoló kötetben (Földvári Mónika – Hakkel Tünde (szerk.): *Report a családkutatásról. A Család-, Ifjúság- és Népesséspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015.* CSINI-L'Harmattan, Budapest, 2016.) megjelent kutatási beszámoló rövidített változata.

² Az ebből megjelent kutatási beszámoló a *Kapocs Könyvek* sorozatban olvasható (Mészáros Zoltán-Pál Zsolt (szerk.): *Hátrétegek: Életpályák és veszélyeztetett társadalmi csoportokkal kapcsolatos kutatások.* Budapest, NCCSZI, 2015.)

³ A kérdőíves kutatás terepmunkáját a TÁRKI Zrt. végezte.

⁴ *Családi csődvédelem – Kutatási zárójelentés.* Budapest, NCCSZI, 2015.

⁵ A bármilyen pénzügyi hitellel vagy kölcsönrel összefüggő tartozásnemben 30 napot meghaladó, és az egyéb pénzügyi konstrukciókhoz köthető, kiegyenlítettlen adóssággal rendelkezők összevont adatai

⁶ Györi P. (2009. március) *Magáncsőd – „a végző megoldás”.* Magyarországi Adósságkezelők Egyesülete

⁷ Az intézményrendszer szakpolitikai jellegű finomhangolásáról kapcsolatban az irányok kijelölése nem volt célja a kérdőíves kutatásnak, így erre a kérdésre nem tudunk válaszolni.

Adósságkezelési tanácsadó munka szükségszerűsége, gyakorlati tapasztalata egyéni esetkezelésben való bemutatás

Jó gyakorlat, csoportfoglalkozások és közösségi szociális munka a
díjhátralékosság kialakulásának megelőzése érdekében

A tanulmány célja figyelemfelkeltés. A családsegítő szolgálatok 2015 előtt az első vonalban próbálták megoldani a díjhátralékosság problémáját, mely Magyarország népességének csaknem egészét érinti. Sajnálatos módon a szociális törvény megváltoztatásával, az adósságkezelési szolgáltatás és az adósságcsökkentési támogatás megszűnésével, a fenntartók azt a téves következtetést vonták le, hogy az adósságkezelési szolgáltatásra és az adósságkezelési tanácsadók munkájára nincs szükség, a munkakör úgymond feleslegessé vált a szociális alapellátó rendszerben. Ennek oka, hogy az adósságkezelési tanácsadó munkája - mint általában a hazai szociális munka gyakorlatában - problémakövető, mintsem problémamegelőző jellegű volt, pedig a pénzügyi ellátás folyósítása nem lehet az adósságkezelési tanácsadói munka alapja. Az adósságkezelési tanácsadói munka ott is indokolt, ahol egyébként támogatás nem igényelhető. A tanulmány második része egy olyan jó gyakorlatot mutat be, mely nem pénzügyi támogatás igénybevételehez kötött és a közösségi szociális munka módszereit használta.

Az adósságkezelési szolgáltatás

Az adósságkezelési szolgáltatás azoknak a lakhatással összefüggésben eladósodott szociálisan rászoruló családoknak kívánt segítséget nyújtani, akik maguk is képesek és képesek tartozásuk részbeni rendezésére. Ezt a részleges fizetőképességet egészítette ki a támogatás, a méltányolható körülményekhez igazodóan. Az adósságkezelés az eladósodott háztartásoknak nyújtott olyan szolgáltatások összessége volt, amelynek igénybevétele az adós háztartás, kötelezettséget vállalt a fennmaradó tartozásainak a teljesítésére, tehát a kedvezmények és szolgáltatások nyújtása a fizetési képesség helyreállítását szolgálta. Az adósságcsökkentési támogatás feltétele volt az adósságkezelési tanácsadón való részvétel, a tanácsadóval történő együttműködés.

Az adósságkezelési szolgáltatás 2015 előtt a *szociális ellátórendszer* elemeként az egyén/család speciális – hátralék

problémájának megoldásához nyújtott segítséget. Törvényi felhatalmazás alapján szociálisan rászoruló személyek részére nyújtott lakhatást segítő ellátást. A programban főleg nagyvárosokban élők kerülhettek, mert a szolgáltatás nyújtása csak a 40.000 fős lakosságszámot elérő településen volt kötelező érvényű. Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (Sztv.) szerint a települési önkormányzatok 2003. január 1-jétől működtethették a szolgáltatást.

Adósságkezelési szolgáltatás célja'

- a háztartás fizetőképességének helyreállítása, likviditás kezelése, szolgáltatásból való kizárás megelőzése, hátraléknövekedés megállítása
- lakhatás biztonságának fenntartása, likviditás megőrzése, mely preventív jellegű beavatkozásokat igényel (a családok háztartásgazdálkodási képességének javítása, tudatos fogyasztói magatartás kialakítása, érdekvédelem erősítése)
- Tartalma szerint: tanácsadás, adósságcsökkentési támogatás (pénzügyi ellátás), lakásfenntartási támogatás (pénzügyi)

Az adósságkezelési szolgáltatás hatékonysága a pénzügyi támogatással alacsony rossz hozzáférést biztosított, lakáshitel problémát nem kezelt, magas adminisztrációs költségei voltak. A pénzügyi támogatás egyszeri kríziskezelésre volt a legalkalmasabb. A háztartások gazdálkodásának racionalizálásában viszont fontos szerepet töltött be az adósságkezelési tanácsadói munka.

Az adósságkezelési tanácsadók (továbbiakban ADT) az adósságkezelési szolgáltatás nyújtásának „kulcsbemberei” célzottan az adósság rendezésére koncentrálnak segítettek a díjhátralékosoknak.

Az ADT fő feladatai/attitűdök

- az adósság – díjhátralékosság, mint problémamelemzési készség
- információt és tanácsot adó szerep
- ösztönzés
- hitelesség

- hatékony szervező
- erőforrások mozgósítása a szolgáltatás javítására
- helyi célkitűzések
- lakossági hátralék monitorozása
- Az adósságkezelés folyamata
- Hátralék nagyságának és összetételének felmérése
- A kliens fizetési képességének és hajlandóságának felmérése
- Megoldási alternatívák feltárása

A család épségét veszélyeztető tényező az adósság és az anyagi problémák

- Az időben nem teljesített fizetési kötelezettségek az életszínvonal súlyos-visszafordíthatatlan romlásával járnak.
- Az adósság az a pénzeszköz, vagy más érték, amivel valaki tartozik.
- Hátralék a fogyasztó által igénybe vett szolgáltatás-szerződésben foglalt határidőig ki nem egyenlített ellenértéke

A probléma kezelése

- Az adósság legjobban a családok épségét veszélyezteti, ezért olyan módját kell a kezelésnek választani, amelyik a család kohézióját erősíti.
- A folyamat nem lehet gyors, kampányszerű, hiszen maga a hátralékos probléma is hosszú idő alatt alakul ki.
- Hosszú távú megoldás nem végezhető hatósági módon, hanem problémamegoldó képességet kialakító szociális munkára van szükség.

A hátraléknövekedés okai

- Ártámogatások leépítése
- Nagymértékű közüzemi díjemelés
- Szolgáltatások nagyarányú, gyors kiépítése
- Jövedelmek differenciálódása
- Lakhatási költségek rugalmatlansága
- Értékválság

A KSH statisztikai alapja

A jövedelem az anyagi jólét és a szegénység mérőszáma.

Tapasztalataink

Az adósságkezelési tanácsadói munka gyakorlata ellentmondást mutat. Az, hogy egy háztartásnak vagy egyénnek kétszer annyi a mért jövedelme, mint egy másiknak, az nem jelenti azt, hogy kétszer akkora az anyagi jóléte is.

Ebből következik, hogy az adósságkezelési tanácsadói munka nem szegénységcsökkentés.

Az adósságkezelési tanácsadók kliensek, hátralékosok jellemzői, csoportosítása

- Motivált, de nem, vagy alig terhelhető
- Nem motivált apatikus
- Motivált, terhelhető
- Motivált, de nem, vagy alig terhelhető

Motiváltság erősítése, fenntartása

Pontos tájékoztatás a szolgáltató részéről

Elsődleges cél a felhalmozódás megállítása

Rádöbentés a jövedelem és a jelenlegi lakhatási költségek diszharmonijára, fizetési kapacitásnak megfelelő lakás felé orientálódás

- Nem motivált, apatikus hátralékos

Tájékoztatás – marketing – tudjon a megoldási lehetőségekről.

Változtatás utáni igény kialakítása.

Veszteségek és a lehetőségek számbavétele.

- Motivált, terhelhető hátralékos

Lehetséges preventív megoldások bemutatása.

Pontos tájékoztatás a szolgáltató részéről.

Helyes háztartásvezetés bemutatása.

Egyéni, háztartáshoz szabott hátralékkezelés.

Folyamatos nyomon követés.

Felelősségtudat felkeltése.

Mit is tehetett egy adósságkezelési tanácsadó a fenti klienskategóriákban?

Első lépésként környezettanulmányt szükséges elvégezni, ill. a klienssel, ill. családtagokkal történő beszélgetés során információkat kell gyűjteni. Tisztázni kell a család eladósodottságának mértékét, az adósságok összetételét, jövedelmi viszonyokat. Fel kell térképezni a lehetséges megoldási lehetőségeket. Költségvetési számításokat kell végezni és meg kell állapítani a család fizetési mértékét az összes kiadásra és bevételre. Ahhoz, hogy ez a munka megvalósuljon, mindenképpen bizalmi viszonyt kell kialakítani a család és az adósságkezelési tanácsadó között. A tanácsadás csak akkor lehetséges, ha valós információk szerezhetők be és feltételezhető, hogy a család elfogadja az ADT javaslatait.

Dilemmák az ADT munkában

Az érdemes vagy érdemtelen (objektív-szubjektív megítélés) az ADT munkájában is feltűnik. A fizetési készség hiánya esetén érdemtelennek, míg a fizetési képesség hiánya esetében érdemesnek ítélni lehet kliensünket. Az objektív, rendszerben való gondolkodással dilemmáinkon túl tudunk nőni. A segítő attitűd kevés az ADT munkához. Alapvetően nem érdemesekben hanem rászorulóknak kell gondolkodnunk. Az adósságkezelési szolgáltatásunk is találkozhat a szakember azzal a csapdával, hogy a kliens saját hibájának következményeként került a kilátástalannak látszó helyzetbe. A szubjektív viszonyulást nagyon nehéz megkerülni, főleg ha a társadalmi környezet elvárta dilemmaközvetítő szerepet játszik. Az ADT helyzet különösen nehéz, mert a pénz a magyar családok többségénél tabu, a beavatkozást még segítség kérés esetén is sokszor sérelmezik.

Beavatkozás

Mottó:

„Csak szűkebben feleség, mert kevés a nyereség. Ne találj ki mindent ma, hagyj egy kicsit holnapra.” Népköltés

Preventív-korrektív (megelőző – hibajavító)

Kényszerítő-támogató – adósságcsökkentési támogatás – kötelező együttműködés.

Az Önkormányzattal kötött megállapodás alapján a szolgáltatásba bekerülőeknek tőkehátralékuk csupán 25%-át kell önerőből megfizetniük, az Önkormányzattal kötött részletfizetési megállapodás alapján részletfizetést biztosítottak számukra. Az ADT feladata a támogatást igénylők teljes körű tájékoztatása a hátralékkal, valamint az adósságkezelési program folyamatával kapcsolatban. Kérelmek összeállítása és továbbítása a szociális osztály felé. A már támogatási megállapodással rendelkező ügyfelek kezelése, tárgyhavi számláik és önrészeik befizetésének egyeztetése.

Az ADT munkájának bemutatása egy esettanulmányon keresztül

Az esettanulmány célja: Sikeres esetkezelés bemutatása az adósságkezelési szolgáltatás fázisai alapján a feltáró szakasztól az utógondozásig

ESETNAPLÓ

I. Feltáró szakasz

„Képzletnek tengerénél többet ér egy csepp valóság.” Ignotius
Kapcsolatfelvétel:

P. László 2011 júliusában önként kereste meg szolgálatunkat. Családgondozót keresett, mert elveszítette a munkahelyét, és nem tudja miért, de az özvegyi nyugdíjat és árvaellátást sem kapta meg júniusban. Egyedül neveli két kiskorú gyermekét, közüzemi díjmaradásai vannak. Elmondása alapján egészségügyi problémái miatt vesztette el a munkáját, orvoshoz nem ment, de nehezen „bíri a munkát”. Ügyintézésben járatlan, iránymutatást igényel. A házvezetést a felesége intézte, halála óta nem boldogul a háztartással. Segítséget eddig nem kért, természetes támasza nincs.

László 1967-ben született, egyke. A lakást szüleitől örökölte, akik pár éve elhunytak. Lakása tehermentes, távfűtéses 2 emeleti erkélyes panellakás, amit 1993-ban vásároltak meg az Önkormányzattól. Két fia van, kisebbik gyermeke idén ősszel kezdi a középiskolát, a nagyobbik fia 11 éves. A gyerekek jól tanulnak, nemzetközi birkózóbajnokságokon szép eredményeket érnek el. A birkózó egyesület támogatásával oldják meg a versenyeken való részvételt, mert ezek költségét László nem tudná fizetni. Lászlót július 20-án a családgondozó gondozásba vette és ezzel egyidejűleg adósságkezelési tanácsadásra irányított a akkori adósságkezelési tanácsadóhoz.

Probléma

Díjhátralékos, anyagi probléma

„Víz- és csatornadíj tartozása: 72.178.-Ft, távhő tartozása kb: 180.000 Ft, körülményeit figyelembe véve a szolgáltatásra nem javasolható, családgondozás keretében pénzgazdálkodási és életvezetési tanácsadásra szorul.”

Cselekvési terv:

- Az ügyfelet megillető ellátásokról tájékoztatás, hozzájutás segítése, nyugdíjszerű ellátások visszaállításában segítség. (LFT, OEP segély, rendkívüli gyermekvédelmi támogatás, stb.)
- Díjhátralékok feltérképezése, kiegyenlítésük elősegítése, a hátralék halmozódás megállítása
- Álláskeresés segítése
- Diákmunka – gyermeke részére
- Pénzgazdálkodási, életvezetési tanácsadás

Az esettanulmány alapján a családgondozó a következő lépéseket tette:

Felvette a kapcsolatot az ellátásokat folyósító szervvel. Kiderült, hogy a folyósítások megszüntetésének az oka, hogy László elfelejtette elküldeni gyermekei iskolalátogatási igazolását.

Fellebbezés és iratpótlás után az ellátások visszaállításra kerültek. Munkaügyi központi regisztráció után László álláskeresői ellátásra is jogosulttá vált. A családgondozó biztatta, hogy két szakmával (épület-asztalos, kőműves) biztos talál munkát. Lakásfenntartási támogatást és gyermekei után rendszeres gyermekvédelmi támogatást igényelt. Önéletrajz írásában is segítséget kapott. Betegségével orvoshoz ment, kivizsgálásokra járt. OEP segélyben részesült. Újabb tartozást nem halmozott fel, de a régi tartozásokba törleszteni nem tudott. 2011 októberében a nyugdíjba vonult kolleganőtól vettem át az adósságkezelési szolgáltatást. Ekkor a családgondozó kolleganőm kérte, hogy újra nézzük át László közüzemi díjtartozásait. Az addigi gyakorlatnak megfelelően jártam el, kértem Lászlót, hogy szerezze be nekem a díjigazolásokat és tájékoztattam az adósságkezelési szolgáltatásba való bekerülés és az adósságcsökkentési támogatás igénylésének jogosultsági feltételeiről. A jövedelmi helyzetéről a családgondozó pontos nyilvántartással rendelkezett, ezért könnyű dolgom volt a feltérképezésben. Munkámban a helyi rendeletre és az önkormányzat igazgatási ügyintézőjére támaszkodtam. A klientsztól az alábbi információkra volt szükségem: mennyi idő alatt halmozta fel a tartozását, saját elképzeléseiről mit tud tenni, hogy kilábaljon ebből a helyzetből (transzferjövedelmek), régebben vett-e részt adósságkezelési programban?

Diákmunkát tudtam szerezni nagyobbik fiának és a kisebbik fiának segítetttem megírni egy ösztöndíj pályázatot. Így transzferjövedelemhez jutott a család.

II. Előkészítő szakasz

„(...) *utasításokkal nem lehet a háborút megnyerni.*” Hasek
Hátralékkezelési tervet készítettem, konkretizáltam az ügyfél vállalásait, törlesztési kapacitásvizsgálatot is készítettem.

2012 januárjában került sor arra, hogy elkészítsem a kérelmet. Környezettanulmányt is készítettem.

A környezettanulmány során László és a gyerekek nagyon jó benyomást tettek, a lakás rendezett, tiszta volt, a lakáson a férfi keze munkája látszott. A gyerekek különböző birkózó bajnokságokon nyert érmeinek egy külön vitrin volt berendezve. A környezettanulmány során is inkább családgondozóként dolgoztam, az adósságkezelési tanácsadást csak mellékesnek gondoltam, fő célom még mindig nem az adósságkezelésbe való bekerülés, hanem a család életminőségének javítása volt. A kérelem beadásakor vizsgáltam a vállalt önrész realitását.

A kérelemhez csatoltam a javaslatot. Az Önkormányzat a kérelmet határozatban elfogadta, az együttműködés létrejött.

A távhőszolgáltató igazolása alapján az összes tartozás: 261.600.-Ft, ennek 75%-a 196.200.-Ft. Vállalt önrész: 65.400.-Ft, melyet 6 havi részletben (10.900.-Ft/hó) kell megfizetni.

Ügyfelünk a benyújtott kérelem alapján 196.200.-Ft vissza nem térítendő adósságcsökkentési támogatásban részesült. A közüzemi díjtartozás rendezése 2012. március 1-jével kezdődött, az adósságkezelés időtartamára havi 4.000.-Ft lakásfenntartási támogatást kapott.

III. Együttműködés

„A harcok számára legnehezebb a győzelem órája.” Dolcsev

László vállalta az együttműködést, az abban foglaltakat maradéktalanul betartotta. 2012 júliusában az utolsó törlesztő részletet is befizette, a tárgyhavi esedékes számláit is fizeti, újabb hátralékot nem halmozott fel. Sajnálatos módon daganatos betegséget diagnosztizáltak nála, munkaerőpiacra történő integrációja így sikertelen. Kisebbségi fiának térítésmentes nyári napközis táborát intéztem. Gyermekjóléti Szolgálatnak jeleztem a család helyzetét. László az Együttműködési megállapodásban vállalta, hogy 12 hónap életvezetési tanácsadáson vesz részt, illetve tudomásul vette, hogy az adósság rendezése után utógondozáson vesz részt és együttműködni köteles.

Az együttműködés pillanatnyilag a szolgálatnál csak a csekkek bemutatására és másolására összpontosít. Tartalmat nem tudunk mögé tenni, pedig az ellenőrzés nem szűkülhetne le a befizetési bizonylatok számbavételével, az jövőben azon dolgozom, hogy ez megváltozzon.

Szolgálatunknál szándéknyilatkozatot sem íratunk alá az együttműködésre. A támogatás reményében az ügyfelek mindent megígérnek, de a vállalások betartásával már sok

gondjuk van, a be nem tartás nem szankcionálható. Tervezem az együttműködés ideje alatt színes programok, csoportfoglalkozások tartását, melyen szívesen vennének részt. A határozatban foglalt kötelezettségeket minden ügyfél tudomásul veszi.

IV. Utógondozás – követés

„(...) *a jól elvégzett munka egyedüli jutalma abban áll, hogy elvégezhettük.*” Gandhi

Az utógondozás alatt a kliensnek adósságrendező részlete már nincs, de a következő 6 hónapban kérem tőle a tárgyhavi esedékes csekkek befizetésének igazolását. Diagnosztizált betegsége miatt nehézségekre számítok, gyermekei korai felnőtté válását jelenti a szülő betegsége. Természetes támaszt továbbra sem találtunk, László egyke, szülei és felesége szülei is meghaltak már, feleség fiútestvérének holléte felől sincs tudomásunk. László esetében a felhalmozott adósság rendezésre került, gazdálkodásának hiányosságait, okait is feltártam. Betegsége, egyéb befolyásoló tényező az esetet így egyedivé teszi. A jövőben a stabil háztartásvezetésének megtartására kell törekedni.

„*Megállni a lejtőn – felér a dicsőséggel.*” Osváth E.

Az ADT munka egyik legnagyobb kihívása az utógondozás. A programban résztvevő kliensek úgy gondolták, hogy amint az adósságrendező részleteket kifizették, nincs tovább szükségük a tanácsadásra, és nem kell nekik több „házi feladat” sem. Dilemmát okozott számomra az is, hogy egy 2004-es körlevél szerint „Sem az adósságkezelési tanácsadás kötelező igénybevételének, sem a lakásfenntartási támogatás folyósításának időtartama nem lehet hosszabb, mint az ügyfél számára megállapított adósságtörlesztés megfizetésének, illetve az adósságcsökkentési támogatás folyósításának időtartama.”²

Prevenció

Az adósságkezelési tanácsadó gyakorlati munka során nyilvánvalóvá vált, hogy a gyermekek felelősségének tudatosítása a pénzkezeléssel kapcsolatban, a pénz nevelése, szerzése, költsége, befektetése és beosztása nagyon fontos. Fontos feladat tudatosítani a szülőknél, hogy gyermekük is részt vehet a családi költségvetés tervezésében, van köz hozzá, időben megtanulja, hogy a számlákat fizetni kell. Késleltetett elégtételre nevelést is újra kell tanítanunk. E célok érdekében szolgálatunknál prevenciós program bevezetését terveztem. A prevenciós programban résztvevők segítséget kapnak a tudatos életvitel kialakításához és a felelősségteljes felnőtt életre való felkészüléshez. A támogatottaknak önmagukért felelősséget kell vállalniuk, rászorultak személyes aktivitása és együttműködése nagyon fontos és szükséges. Míg a média és a politikusok családok válságáról beszél, a mi tapasztalataink alapján

elmondhatjuk, hogy klienseink többsége a családot nagyon fontosnak tartja. A családi kapcsolatok működéséhez az önzetlenség és az altruizmus elengedhetetlen, a rendszerváltás után viszont a piacgazdaság és a civilizációs jólét ezzel ellentétes hatásokat erősített. A család mára már nem tetmel, csak közösen fogyaszt és a fogyasztás feltételeinek előteremtésére redukálódik. A gondozottaink többsége lehetőségei felett él, a fogyasztói igényeiket pedig hitelből elégíti ki. A takarékoskodást az ember a szocializáció során a családban tanulja. A fogyasztói társadalom nem ösztönöz erre, nem csak a pénzzel való takarékoskodás, hanem az energiával, az étellel való takarékoskodás is része kell legyen a család mindennapjainak, újra meg kell tanítani a családokat beosztani.

Spórolni! Tervezni! Okosan! Pontosan! S.T.O.P Prevenációs program a Dorog és Térsége Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálatnál 2012/2013

Adósságkezelés Dorogon

A városban 2009-től érhető el a szolgáltatás. A helyi rendelet szűk körnek teszi lehetővé a szolgáltatáshoz való hozzáférést. Az 1993. évi III. tv. 55/C § 2. bekezdése értelmében: (2) A fővárosi önkormányzat a fővárosi önkormányzat által közvetlenül igazgatott terület rekintetében, a fővárosi kerületi önkormányzat, valamint az a települési önkormányzat, amelynek területén negyvenezernél több állandó lakos él, köteles adósságkezelési szolgáltatást nyújtani. – a törvény értelmében tehát Dorog városának a mindössze tizenkettőezer főt számláló lakosával nem kötelező a szolgáltatás nyújtása. A szolgáltatás ennek ellenére működik és indokolt lenne a szolgáltatáshoz hozzáférők körét bővíteni. A 2012. évi statisztikáinkból kiderült, hogy a díjhátralékosság nem csak Dorogon, de térségében is probléma. Szolgálatunk 15 ellátott településen a szolgáltatást igénybe vevők hozott problémái közül az anyagi problémák a II. helyen állnak. 11 településen az első három vezető probléma között szerepel az anyagi problémákkal küzdők száma. Az időben nem teljesített fizetési kötelezettségek az életszínvonal súlyos-visszafordíthatatlan romlásával járnak.

A probléma kezelésének fontossága

- Az adósság legjobban a családok épségét veszélyezteti, ezért olyan módját kell a kezelésnek választani, amelyik a család kohézióját erősíti.
- A folyamat nem lehet gyors, kampányszerű, hiszen maga a hátralékos probléma is hosszú idő alatt alakul ki.
- Hosszú távú megoldás nem végezhető hatósági módon, hanem problémamegoldó képességet kialakító szociális munkára van szükség.

Beavatkozási módok a programban

- Preventív-korrektív – S.T.O.P program
- Kényszerítő-támogató – adósságszökkenési támogatás – kötelező együttműködés.

Szolgáltatások formája a programban

- egyéni esetkezelés
- csoportos szociális munka
- közösségi szociálismunka

Mottó: Józan ész politikáját kell követni! Nem lehet csak a másnak élni!

5. Programok formája, tartalma

- Prevenációs programok
- Felkészülés a holnapra
- Tájékoztatás
- Fogyasztási szokások alakítása
- Pénzügyi tervezés
- Jó gyakorlatok keresése – népszerűsítése
- Pénzügyi ismeretek oktatása.

Az adósságkezelési szolgáltatás tapasztalatai alapján egyértelművé vált, hogy az „adósság”, mint probléma a népesség bármely rétegében előfordul. (közüzemi díjtarozások, hitelek) Ügyfeleinknél a pénzügyi ismeretek teljes hiányát tapasztaljuk. Szolgálatunknál 2012 szeptemberétől működik a S.T.O.P program. A program két feladatot lát el, egyrészt korrektív (hibajavító) jelleggel működik, az adósságkezelésbe már bevont családok, támogatottak hasznos tanácsokat kapnak a kiadások csökkentésére, illetve alapvető pénzügyi ismereteket közvetít. A támogatottaknak önmagukért felelősséget kell vállalniuk melyhez a rászorultak személyes aktivitása és együttműködése szükséges. Programunk másik pillére a prevenció (megelőzés), melynek célcsoportja a 13-16 éves korosztály. A prevenció programban résztvevő gyerekek segítséget kapnak a tudatos életvitel kialakításához és a felelősségteljes felnőtt életre való felkészüléshez.

6. A programról részletesebben

- A S.T.O.P program első pillére: a korrekció
- A jelenlegi adósságkezelésben hozzánk fordulók 60%-a – a hátralékosok többsége – soha nem járt a szolgálatunknál. A hitelek törlesztése hatalmas, akár a háztartások bevételeinek 50%-át is elviszik. Miért is alakult ez így? A rendszerváltás előtt a magyar családoknál nem volt divat a hitelfelvétel. A szólás szerint: A hitel, még egy teríték az asztalon. Ezzel szemben az elmúlt két évtizedben, az a téves tudat alakult ki családoknál, hogy hitellel, minden meg lehet oldani. A díjhátralékosok többségénél hitelfelvétellel is találkozunk, talán nincs is olyan család ma Magyarországon amelyet akár közvetve is ne érintene a probléma. Klienseink többségénél közös kasszás háztartások

működnék. Ez azt jelenti, hogy minden kereső összeadja a pénzt és ebből fedeznek minden költséget, a lakhatással kapcsolatos költségeket és az élelmezés költségeit is. Az adósságkezelési programban résztvevő családok mindegyikére jellemző, hogy hiányzik a „késleltetett elégtétel”, pld: míg évekkel ezelőtt természetes volt, hogy már nyári időszakban gondoskodni kell a téli tüzelőről, most ez egyáltalán nem jellemző. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a gyerekek nincsenek beavarva a család pénzügyeibe a pénzről beszélni „tabu” a családokban. A szolgáltatásba bevont családokkal végzett munkánk célja: díjhátralék teljes felszámolása, felelős pénzügyi döntések jövőbeli meghozatala és újbóli adósság felhalmozódásának megakadályozása. „A számlákat fizetni kell!”

A programban résztvevők száma: A csoportadminisztráció alapján a programban az adósságkezelésbe bevont családok (gyerekek) 80%-a vett részt. Nem teljesült 100%-ban az együttműködés.

– *A program egymásra épülő sorozat*

Alkalmazott módszerek:

- Projekt – tájékoztatás Power Point bemutatók a pénzkezelésről, a fogyasztási szokásokról
- Csoport – A szolgáltatásba bekerült családoknak interaktív csoportfoglalkozások tartása, tradicionális fogyasztási szokások népszerűsítése.
- Mérés – tesztek (TOTO)

A munkafolyamatot komolyan kell venni!

- Csoportmunka tervezet-tematika elkészítése
- Meghívók kiküldése
- Jelenléti ívek elkészítése
- Értékelés – mérés – összegzés

A pénzbeli támogatás nem lehet a megélhetés teljes alapja, a pénz eredetét, a munka értékét, a megtakarítás és a pénz okos elköltésének szabályait már gyermekkorban tanulni kell.

- Ennek érdekében a program második pilléréként preventív jelleggel a térségben élő 13-16 éves diákoknak tartunk foglalkozásokat a témában.
- Programunk célja a gyermekek felelősségérzetének erősítése a pénzkezeléssel kapcsolatban. A gyermekek reális képet kapjanak a családi pénzügyekről, a fogyasztási szokások alakításának tényezőiről. A takarékoskodás fontosságáról, a pazarló életmód veszélyeiről. Munkánk hatására reményeink szerint a jövőben tudatosan fognak a pénzzel bánni, és pénzügyi döntéseikért felelős felnőttekké válnak.

Előkészítő munka feladatai:

- Kérdőívek, szituációs játékok összeállítása
- Kapcsolatfelvétel – ifjúságvédelmi felelősökkel, jelentkezések összegyűjtése, időpontok egyeztetése, körlevél fogalmazása, önkéntes segítők toborzása

- Rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek felmérése, adminisztráció
- Költségvetés: propaganda, papírköltség, útiköltség, terembér, dologi kiadások a kiránduláshoz...

– *A program felépítése a három elemből*

- S.T.O.P – Oldd meg, oszd be! – pénzügyi kvízzjáték – vetélkedő
- A gyerekek pénzzel kapcsolatos kevés, illetve hiányos információit a játék során kiegészíthetjük. Az éhangzottakat az egyének felhasználhatják saját életükben is. A kvíz kérdésekkel pedig ismeretüket bővíthetjük akár még a pénzzel kapcsolatos társadalmi vonatkozásban is. A játék a humort sem nélkülözi. Motiváció: csokoládé
- Tervezz és spórolj! – Bank Ráció Power Point bemutatató
- Azon munkálkodunk, hogy mindenki saját felelős döntést tudjon hozni pénzügyekben, de saját választás csak megfelelő információk birtokában érhető el. Ismeretátadás, alapvető pénzügyi fogalmak megismertetése.
- Pláza helyett menjünk fel a hegyekre! – erdei kirándulás, főzés
- A dorogi és környékbeli fiatalok előtt a szabadidő eltöltése kizárólag a közeli bevásárlóközpontok ösmpontosít. A háztartások megélhetési biztonságát ezzel a plázajárások is veszélyeztetik, megfigyelhető, hogy hétrégi program lett még a halmozottan hátrányos helyzetű családoknál is. Ennek kiváltására szeretnénk újra a természetjárást, mint az értékes családi szabadidő eltöltésének lehetőségét népszerűsíteni. A kiránduláshoz kapcsolható : pénzgazdálkodás a családban, ne költsünk többet, mint amennyi szükség, sütés-főzés a szabadban, fűben-fában erösség. A Dorogi Egyetértés Sportegyesület Természetjáró Szakosztályával kötött együttműködési megállapodás alapján, kirándulás a Sasfészekbe (Fekete Hegy Turistaház)

1. Eddig megvalósult program elemek:

- 2012/13 tanévben technika órák keretében 15 fő 7-8 osztályos gyerekhez jutottunk el.
- S.T.O.P pénzügyi kvízzjáték, vetélkedő
- Irodalmi pályázat: Mottó: „A pénz okos embernek zsebben ülő szolga. Az okatlan embernek zsebben ülő úr.” Gárdonyi Géza (22 esszé érkezett a témában)
- S.T.O.P tábor Pusztamarót 2013.03.28-2013.03.31 NCSSZI támogatásával 20 fő 7-8 osztályos gyermek táborozott térségünkben. Közreműködött Tarabánc ADT csoport

- Gázoló Kalandklub Tábor – Pálháza XVI. Kerület Napraforgó Szolgálat közös projekt: Jól bánj a chással, avagy pénz iránytűvel! (15 fő) 2013.07.20. – 2013.07.24.
- *Értékelés? A program hatása a célcsoportra:*
- „Egy szög miatt a patkó elveszett.”
- „Máskor verd be jól a patkószöveget.”
- Adósságkezelési tanácsadó = kalapács

2. A megvalósulás feltételei:

- Külön költségvetési kerettel nem rendelkezik a program.
- Együttműködés-partnerség – Dorog Egyetértés Sportegyesület Természetjáró Szakosztály Feketehegy Sasfészek kulcsosház (program helyszín ingyenes biztosítása)

3. Tapasztalatok, összegzés, fenntarthatóság

A program fejlődni képes gyakorlattá tehető, akár az el látott településeink mindegyikében. Az iskolák tanmenetéből hiányoznak a hétköznapi élethez tartozó tantárgyak. A tudatos pénzkézelési szokásokra fel kell hívni a figyelmet, az intézmények és az ott dolgozó pedagógusok látókörét is szélesíteni kell!

4. További célok az elindított program kapcsán

- A programot civil keretek között is működtetni.
- Valamely magyarországi pénzintézet társadalmi felelősségvállalás programjához való csatlakozás – támogatás szerzése.
- További együttműködések más szolgálatokkal civil szervezetekkel.
- Pályázati lehetőségek feltérképezése.
- A programban résztvevők tudásának folyamatos bővítése.
- Önkéntesek bevonása.
- Program bővítése alsó tagozatos diákok részére.
- Hitelesség megőrzése.

Hiszem, hogy a program egy régen keletkezett űrt tud betölteni és hatására a családok pénzügyi ismeretei bővülnek. A gyerekek a játékok alatt látványosan gondolkodhatnak, beleélhetik magukat a feladatokba és reményeim szerint, nem felejtik (nyomot hagy bennük) és pénzügyi döntéseikért felelős felnőttekké válhatnak. A kedvező irányú attitűdváltás érdekében fontosnak tartjuk a tradicionális fogyasztási szokásokat, a hagyományos ismereteket, a természetjárást, mint az értékes családi szabadidő eltöltésének népszerűsítését, a családok környezettudatosságának, környezetkultúrájának segítését, valamint a környék oktatási intézményeinek bevonását a fenntartható életmód és az ehhez kapcsolódó viselkedésminták kialakításában.

Az újító jellegű program alkalmas a kulcskompetenciák fejlesztésére is. Utoljára, de nem utolsó sorban említeném, hogy a program során az iskolások és családtagjaik által lehetőség nyílik a Családsegítő Szolgálat szélesebb körben történő megismertetésére, hiszen munkánk nem szegénység- és sikerként éljük meg, hogy a megvalósítást a Családsegítő Szolgálat és a Gyermekjóléti Szolgálat egymással és nem egymás mellett történő összehangolt munkája jellemzi.

Készült, 2013. október

A program 2015 januárjától a szociális alapellátó rendszerben nem működik.

Jelenlegi elérhetősége civil keretek között: Családokért Egyesület Pilisszántó

Irodalom

- Czike K. – Vass P.: *Gyorsjelentés a díjhátralékosokról*. Szociális Szakmai Szövetség, 1998.
- Kézikönyv az adósságkezelési tanácsadóknak*. NCSSZI, 2013.
- Monostori Judit: Lakásfenntartási támogatás a városokban. in *Esély* 2000/3.
- Dr. Bagi Krisztina – Lippai Éva – Máhr Zsuzsa: *Szakmai tézisek az adósságkezelési tanácsadás tevékenység végzésével kapcsolatban*. NCSSZI, 2013.
- Andok Ferenc – Tímár Szilvia: Dilemmák a szociális munkában. in *Esély* 2002/4
- Utasi Ágnes: *A bizalom hálója*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Gyarmati Andrea kutatási eredményei - Az adósságkezelő szolgáltatás, mint a túlzott eladósodás kezelésének eszköze a szociális ellátó rendszerben. Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet, 2016.05.24.

Jegyzetek

- ¹ Definíció: Gyarmati Andrea Az adósságkezelési szolgáltatás mint a túlzott eladósodás kezelésének eszköze a szociális ellátó rendszerben Család, Ifjúság, Népesedéspolitikai Intézet 2016.05.24.
- ² Gyulai Gabriella programfelelős Regionális Adósságkezelési Módszertani Csoportok részére írt körlevél 2004

A populáris zenei kultúra a szervezett szabadidő-eltöltés szolgálatában

Egy zenei program bemutatása és további lehetőségeinek átgondolása

„Mi írtuk a dalokat: a zenét, a szöveget, mindent!” - a zenei táborban részt vevő egyik fiatal

A tanulmány a fiatal korosztályok társadalmi, valamint pszicho-szociális jellemzőinek figyelembe vételével a bemutatott zenei program további felhasználási lehetőségeit járja körül. A tanulmány szerzője a zenei programot, mint iskolai kereteken kívüli szervezett szabadidő-eltöltési módszert, valamint mint a fiatal korosztály esetében alkalmazható prevenció eszközt ajánlja az ifjúságszakmai területén tevékenykedő szakemberek számára. Emellett felhívja a figyelmet a közösségfejlesztés jelentőségére, az „offline közösségek” támogatására.

Kulcsszavak: együttműködés, prevenció, szervezett szabadidő-eltöltés, ifjúságügy, közösségfejlesztés, hátrányos helyzet, ifjúságszakmai szakemberek

Az alábbiakban egy megvalósult zenei program kerül bemutatásra, amely a populáris zenei kultúrán keresztül adott lehetőséget 12 és 20 év közötti fiatalok számára a zenélés közös élményének megtapasztalására, a közös alkotási folyamat, értékteremtés megélésére.

Jelen írással arra vállalkozom, hogy bemutassak egy olyan programot, amely többet jelent a zeneoktatás keretein belül alkalmazható módszernél. A zenei programra sokkal inkább, mint értékes, a fiatalok szabadidő-eltöltését támogató lehetőségként, közösségépítő vagy prevenció eszköztár részeként tekinthetünk.

Céлом az oktatási és a szociális területen tevékenykedő szakemberek számára bemutatni és további felhasználásra ajánlani a zenei programot, amely alkalmazásra került iskolai, valamint iskolán kívüli keretek között egyaránt.

Továbbá az alábbiakban bemutatom, hogyan illeszkedik a zenei program a rendelkezésünkre álló szociológiai és pszicho-szociális elméleti ismeretekhez, ennek mentén körüljárom a zenei program további közösségépítő, illetve prevenció program részeként alkalmazható felhasználási lehetőségeit.

A zenei program háttere

A zenei program egy országos kiterjedtségű, „*Ifjúság.hu a sikeres nemzedékért – Átfogó ifjúsági szolgáltatásfejlesztés a közoktatásban tanuló diákok esélyegyenlőségének növelése érdekében*” elnevezésű TÁMOP projekt keretében¹ valósult

meg, amelynek célcsoportját a közoktatásban tanuló, 12-20 év közötti, hátrányos helyzetű fiatalok jelentették. Mindez azon a megfontoláson alapult, hogy a program adta lehetőségek és élmények olyan településekre jussanak el, ahol a fiatalok hozzáférése a kulturális javakhoz korlátozott. A kiválasztott települések majd mindegyike szerepel a 7/2003. (I.14.) Kormányrendelet társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékén. (Beck et. al., 2015)

A zenei program 2015 tavaszán, 10 hátrányos helyzetű kistérségen² működő iskola diákjainak bevonásával valósult meg. A program folytatásaképpen 2015 nyarán zenei tábor került megrendezésre, szintén a korábbi résztvevők bevonásával.

A zenei programnak keretet adó TÁMOP projekt célja volt a 12-20 év közötti, iskolarendszerű képzésben résztvevő fiatalok iskolai sikerességének, életpálya tervezésük, valamint társadalmi integrációjuknak és a munka világába való belépésre történő felkészítésüknek elősegítése. Az életpálya-tervezés során olyan személyes érzelmi-akarat kompetenciák is segítséget nyújtanak a fiataloknak, amelyek zenei-művészeti készségek fejlesztése révén fejleszthetők. A zenei program e művészeti kompetenciafejlesztés projektjelem részeként valósult meg.

A zenei tehetségsegítés projektjelem célja a zenei területen tehetséges gyermekek és fiatalok képességeinek ki-

bontakoztatása volt, valamint a tehetséggondozás segítése a zenei oktatáshoz való hozzáférés lehetőségének biztosításával. (Beck et. al., 2015)

A zenei program bemutatása

Iskolarendszer keretein belül megvalósult zenei program

A zenei program a Pécsi Tudományegyetem – Zenélő Egyetem (PTE-ZEN)³ munkatársainak szakmai közreműködésével valósult meg 2015 márciusában, párhuzamosan tíz közoktatási intézményben. Majd az iskolai keretek között megvalósult zenei program mellett, a közoktatás rendszerén kívül, mint pilot program nyári zenei tábor is megszervezésre került.

A zenei program célja az volt, hogy a populáris zenei kultúra alapvető és aktuális trendjeinek megismertetésén keresztül közös zenei élményhez juttassa a részt vevő diákokat. A projektnek teret adó tíz intézményben a gyerekek négy alkalommal gyűltek össze.

A 2015 tavaszán, 10 oktatási intézményben⁴ megvalósult zenei program két modulból állt, amelyeket jól képzett, neves zenész-pedagógusok vezették. A zenei program minden iskolában ún. rendhagyó ének-zene órával vette kezdetét, majd további három tehetségműhely keretében a gyerek csoportok megalkothatták saját dalukat. A rendhagyó ének-zene órákat követően a diákok önként jelentkezhetek a további foglalkozásokra, így tehát a rendhagyó ének-zene órákra szervesen épültek a zenei tehetségműhelyek.

A tehetségműhelyekben a gyerekek közösen írták a dal szövegét, a dallamot és a helyi adottságokhoz illeszkedően hangszerelték. Így a zenei program a zenével, a hangszerekkel való találkozásra, a zenélés közös élményének meg tapasztalására adott lehetőséget.

A zenei program felépítése

rendhagyó ének-zene órák (iskolánként 1 alkalom)	zenei tehetségműhelyek (iskolánként 3 alkalom)
<p>Céljai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a populáris zenéről való tudást elérhetővé tenni a diákok számára, - a populáris zenét élménnyé alakítani a közös, együttműködésre épülő tevékenységek során alkalmanként 2x45 percben valósultak meg. 	<p>Céljai:</p> <ul style="list-style-type: none"> a rendhagyó ének-zene órák folytatása a könnyűzenei alkotás folyamatának színtere intézményenként összesen három alkalommal, 2x45 perces műhelyek valósultak meg.

A megvalósult közös alkotás végeredményeként, iskolánként egy-egy dal született meg, amelyet a diákok a zenei tábor keretében elő is adtak.

Fontosnak tartottuk, hogy a program újszerű módszertana miatt széleskörű elérhetőséget biztosítsunk a zenei programba való bekapcsolódásra. A rendhagyó zenei órák-

ra és az azokat követő műhelyfoglalkozásokra bármelyik diák jelentkezhetett, a jelentkezésnek nem volt feltétele az előzetes zenei tudás, a hangszeres zenei ismeret. Emiatt az alkotási folyamat és a zenei produktum szempontjából meghatározó volt a foglalkozásokat vezető művésztanárok kompetenciája és kreativitása.

A minden iskolában 4 alkalomból álló zenei programot olyan zenészek vezették, akik zenei, előadói tehetségük mellett egyben zene-pedagógusok is.

A köznevelésben rendhagyónak tekinthető zenei program szakmai vezetését Dr. Beck Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének adjunktusa látta el, valamint az iskolák a következő neves zenészeket fogadták:

- Baksa Péter (zeneszerző – Pécsi Harmadik Színház; Benceza Alma Quartet);
- Büki Richárd (gitárművész, zenepedagógus – Késari zenekar);
- Rozs Tamás (zenész, zenepedagógus – Székelyi együttes; Örkény Színház);
- Horváth Krisztián (zenész, karnagy, a PTE Művészeti Kar tanára);
- Szabó Attila (Kossuth-díjas zenész – Csik zenekar).

A tavaszi zenei programban országsszerte több mint 200 diák vett részt. A zenei program eredménye egy modell-tékű és bárki számára felhasználható tananyag, amely online érhető el⁵, emellett a programban résztvevő oktatási művésztanárokkal készült interjúk is elérhetőek.⁶

Iskolarendszeren kívül megvalósult zenei pilot program

A tavaszi zenei program folytatását egy ötnapos nyári tábor jelentette, amelyen közel 200 diák vett részt. A nyári zenei tábor ugyanazon tíz hátrányos helyzetű térségben elhelyezkedő település iskolájában került megrendezésre, amelyekben a tavaszi zenei program is zajlott. A táborban végül a programba bevont tíz iskola közül kilencből érkeztek⁷ diákok.

A zenei program nyári táborára, mint pilot programot tekinthetünk, hiszen az eredeti program új környezetben és szervezeti keretek között, a közoktatás rendszerén kívül valósult meg. Célunk az iskolarendszerben jól működő program más körülmények történő kipróbálása volt. Mint kísérleti (pilot) program kiemelt hangsúly került a program értékelésére, részletes monitoring feladat elvégzésére és összegző anyag elkészítésére. (Ennek tapasztalatait a terjedelmi korlátok miatt csak részben ismertetem.)

A nyári táboroként megvalósult zenei program szakmai tervezését szintén a Pécsi Tudományegyetem – Zenélő Egyetem (PTE-ZEN) látta el. A nyári zenei pilot program

részletes szakmai programja megtekinthető a végjegyzetben⁸.

A nyári zenei táborban a diákok (jórészt) ugyanazon művésztanárok vezetésével dolgoztak, akikkel a tavaszi zenei programban is. A zenei tehetséggondozó tábor a tavasszal már megalkotott dalokra épült. Ezeket a diákok, tanáraik vezetésével a tábor ideje alatt továbbcsiszolhatták, és stúdió-minőségűvé teheték. A tábor központi témája: „A hangstúdió világa” volt. A diákoknak alkalmuk volt magas színvonalú hangstúdió működésével is megismerkedni, valamint a korábbiakban általuk írt és hangszerelt dalok stúdió-minőségű felvételére is sor került.

A nyári zenei tábor szakmai programja szintén alkalmazható önálló, az oktatás keretén kívül is megvalósítható, fiataloknak szóló programként. A hangsúly szintén az egyéni önkifejezés támogatásán, valamint a szociális kompetenciák közül elsősorban az együttműködés fejlesztésén volt. (Szociális kompetenciák pl: verbális és a nonverbális kommunikáció, az empátia, a segítő magatartás, a kooperáció, az altruizmus és a konfliktusmegoldó képessége (Spencer, 1983, idézi Németh, 2008).)

A nyári zenei program értékelése a táborban résztvevő összes szereplő bevonásával történt. A pilot projekt szereplőinek (diákok, művésztanárok és kísérő pedagógusok) 'Portfólió' anyagainak elemzésén alapult az a monitoring anyaga, amelyet szintén a program szakmai megtervezője a PTE-ZEN állított össze. A monitoring összefoglalóból az alábbiakban néhány fontosabb tapasztalatot osztok meg.

A diákok portfóliója kettős célt szolgál: egyrészt a gyermekek számára kézzel foghatóvá tenni saját elvégzett munkájukat, másrészt visszacsatolás a program szakmai megvalósítói számára (Új Nemzedék Központ; PTE-ZEN) arra vonatkozóan, hogy a diákok aktivitása miként alakult az alkotótábor során, mely programelemek nyerték el inkább tetszésüket, melyek azok, amelyekre vonatkozóan tartalmi, szervezeti, módszertani újragondolás szükséges. Pilot projekt megvalósítóiként fontosnak tartottuk, hogy mérhető és megmutatható legyen a tábor szakmai tevékenysége, az alkotás-élmény-tevékenység központi pedagógiai modell.

A diákok a tábor elején kézhez kapták saját, névre szóló lefűző mappájukat, benne a program értékelését segítő portfólió-elemekkel. A diákok portfóliójának célja a monitoring mellett az is volt, hogy a táborozó gyermekek számára a tábor változatos és komplex tevékenységsora értelmezhető folyamatként jelenhessen meg. A diákok a táborban elvégzett feladataikról előre elkészített kitöltendő lapok (pl: kérdéssorok, összegző feladatok, rajzos feladat) segítségével dokumentációt vezettek, amelyet személyes portfóliójukba fűztek le. A diákok napi rendszerességgel töltötték a portfólió-anyagukat a kísérőpedagógusok segítségével.

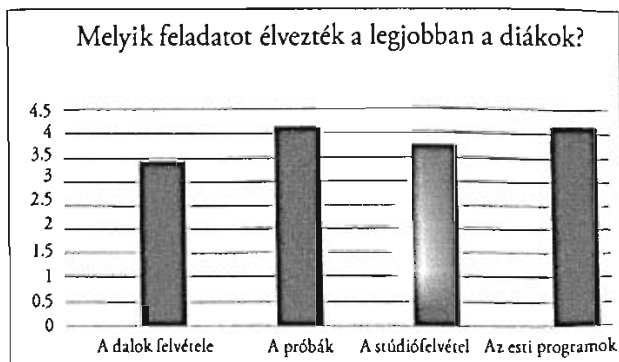
Az **oktató művésztanárok** napi bontású tevékenység-naplójukban hármasszempontrendszer alapján értékelték az napi pedagógiai munkájukat: (1) a megvalósult tartalmi elemek, (2) a tevékenység során alkalmazott módszertan, munkaformák, (3) a fejlesztett kulcskompetenciák és speciális kompetenciák.

A kísérő pedagógusok portfóliója három részből állt. A portfóliómappa nyitóoldala (1) a belépőkártya volt, amin a tanárok még érkezésük napján meghatározták elvárásaikat a zenei táborral kapcsolatban. (2) A kilépőkártyán a korábban leírt szempontjaik alapján értékelték a programfolyamatot, valamint nyilatkoztak arról, hogy a jövőben esetleg részt vállalnának-e egy ehhez hasonló zenei tehetségfejlesztő program munkájában. (3) Végül a reflexiós fázisban a pedagógusoknak lehetőségük nyílt a szervezéssel és az operatív lebonyolítással kapcsolatos kritikáik, ötleteik megfogalmazására.

Monitoring eredmények

A diákok a portfólió anyagokban a zenei tábor moduljait egyenként is értékelhették. Arra voltunk kíváncsiak, a diákok mennyire kedvelik ezeket az alkalmakat, hiszen a pilot projekt sikeressége – a projekteredményen és a művésztanárok szakmai értékelésén túl – leginkább a diákok személyes elköteleződésén mérhető.

A grafikonunk mutatja a (1) dal felvételének, a (2) próbáknak, a (3) stúdiómunkának és a (4) kisesti moduloknak az elégedettség-szintjét. (A modulok esetében ötfokozatú elégedettségi skálát alkalmaztunk.)

Azt láthatjuk, hogy az értékelés mindegyik esetben meghaladja a „3”-as átlagot, a próbák és a Kisesti modul esetében pedig kifejezetten pozitív a visszajelzés a diákok részéről. A stúdiómunka időigényes, egyéni feladatokra építő munkafolyamat. Ezt a gyerekek az írásos értékelésekben visszajelzték is (pl.: „kicsit unalmas volt”, „sokáig tartott”, etc.), ráadásul a stúdiófelvétel nem produkál azonnal eredményt, az elvégzett munka nem válik azonnal megtapasztalható eredménnyé, szemben a próbafolyamattal. A Kisesti programok népszerűségének oka, egyrészt, hogy a gyerekek szinte színpadi előadást, produkciót lát-

hallhatóak-hallhatók, így közönségként élvezték az ismert magyar előadók, dalszerzők előadásait. Másrészt a Kisesti számos aktivitáselemet, interakciót kínált, és a kötetlenebb forma az egyébként erősen szabályozott munkanapokat oldotta.

A művésztanárok portfóliójának elemzése alapján elmondható, hogy valamennyi művésztanár jelezte, hogy amennyiben a későbbiekben lenne egy ehhez hasonló tábor, örömmel közreműködnének a megszervezésében és lebonyolításában. Mind az 5 művésztanár magas színvonalú szakmai munkáról számolt be. Mindez arra is rávilágít, hogy megfelelő volt a program szakmai előkészítése: a PTE-ZEN, mint a program szakmai előkészítője világos és elérhető célokat fogalmazott meg az oktatók felé, s azok az előzetes szakmai felkészítés során pontosan kerültek kommunikálásra. Et a nyitott kommunikáció a pilot egészére érvényes volt, amely összehangolt, strukturált működést biztosított a tábor ideje alatt.

Szakmai-módszertani szempontból kiemelendő a pilot program Kurzussáv programjának értékelése. Az oktató művésztanárok szerint a próbákra naponta „együtt mozgó” fiatalok a Kurzussávnak köszönhetően járharó, vegyes csoportokba kerülhettek. Ezek az alkalmak, véleményük szerint kedveztek a diákok olyan kompetenciaterületeinek fejlesztésének, mint kommunikációs és digitális kompetenciák, amelyek jól hasznosulnak a gyermekek hétköznapjaiban.

A monitoring anyag kiemelte a táborban a gyerekek kísérőjeként résztvevő pedagógusok (18 fő) egyöntetű pozitív, a szakmai programot elismerő véleményét. A pedagógusok egyedül a nyári tábor időtartamát (5 nap) kifogásolták a szakmai program megismerése és átélése után. Javaslatuk a szakmai program és a tábori napok számának optimalizálása volt. További javaslatukként szerepelt a portfólió-sablon „próbakitöltése” és közös átbeszélése.

A résztvevő 18 kísérő pedagógus közül a program végén 17 jelezte, hogy a szakmai elvárásaik maximálisan teljesültek. A tanárok mintegy fele külön kiemelte a tábor nyújtotta közösségi élményeket, valamint, hogy a gyerekek mind a szabadidős, mind a szakmai programokat nagyon élvezték.

Arra bíztattuk a pedagógusokat, hogy a pilot tapasztalatain túl osszák meg esetleg megfogalmazódó javaslatukat a programmal kapcsolatosan. Ez azért különösen fontos, mert az így artikulálódó pedagógiai tapasztalat a pedagógia-szakmai felkészülésre fókuszált (tehát nem a zenei-szakmai programelemekre), amely a pilot adaptálhatóságát segíti. Adaptálható javaslatként szerepelt a visszajelzésekben a Kisesti műsorsáv struktúrájának, ill. cél-és eszközrendszerének átgondolása. Hárman írták, hogy szívesebben látnának benne több zenét és kevesebb beszélgetést. Nyolcan javasolták több művésztanár bevonását a

munkába, amennyiben ilyen magas létszámú gyermekcsoportok vesznek részt a zenei programban.

A monitoring összefoglaló végül kitért néhány fontosabb, a program adaptálhatóságát támogató operatív/stratégiai szempontra is. (ÜNK kézirat: Beck – Koncz, 2015).

A fiatalok élethelyzete: korosztályi és kor-sajátosságok

Az alábbiakban rövid áttekintés következik arról a társadalmi környezetről, valamint pszicho-szociális sajátosságokról, amellyel jellemezhetőek a magyar fiatalok.

E két tudományos szemlélet, ismeretanyag egyszerre történő kiaknázása egy program további felhasználási lehetőségeit illetően, **véleményem szerint kiemelt jelentőséssel bír, hiszen a program célzottsága múlik rajta: a célcsoport mely szükségleteire, mely eszköztárral válaszolunk.**

A megvalósult zenei program a TÁMOP projekt elvárásainak megfelelően a 12-20 év közötti fiatalokat tekintette célcsoportjának. A négyévente megvalósuló nagymintás hazai ifjúságkutatások, melyek a 15-29 éves fiatalokat vizsgálják, releváns ismereteket nyújtanak számunkra e korosztály élethelyzetéről, értékviselkedéséről.

Nagy tehát a korosztályi átfedés a két célcsoport között, így joggal alapozhatunk az ifjúságkutatási eredményekre a zenei program értékelése és további felhasználási lehetőségeinek vizsgálata során.

Az alábbiakban a fiatal korosztály azon pszicho-szociális sajátosságai kerülnek bemutatásra, amelyek a tanulmány témája szempontjából összefüggnek a fiatalok társadalmi-szociológiai jellemzőivel.

A fiatalok társadalmi környezete: kor-sajátosságok

Az eddigi hazai ifjúságkutatások alapján bőségesen áll rendelkezésünkre információ a fiatal generációról. Ismerjük az ifjúságkutatás célcsoportját jelentő 15-29 éves korosztály⁹ élethelyzetét, érdeklődését, motivációit és kihívásait.

A korábbi generációkra jellemző a tiszta, célirányos életpályák helyett, a mai ifjúsági korosztály töredezett életutakat jár be. A korábbi generációk még akár egy munkahelyen dolgozták le aktív életkoruk javát, addig a 'mai fiatalok' olyan szakmai utat járnak be, amely akár több és többféle végzettség és készség megszerzését is megköveteli.

Elsősorban a rendszerváltást követően a gazdasági szerkezet átalakulása után a fiataloknak új kihívásokkal kell szembenéznük. A fiatalokat a korábbiakhoz képest még inkább érinti a munkanélküliség¹⁰, valamint megjelent a munkanélküli fiatalok egy speciális csoportja, a NEET-fiatalok¹¹ (NEET = not in education, employment or training), akik sem az oktatásba, sem a munkaerőpiacra nem lépnek be (Bokányi – Szabó, 2015).

Emellett a gazdasági szerkezethez igazodó töredezett életpályák (munkahely és/vagy szakterület-módosítások) bejárása a fiatal generációtól olyan alkalmazkodási stratégiát követel meg, amelyet nem tudnak az őket megelőző generációktól elsajátítani, nem állnak rendelkezésre számukra az ehhez szükséges minták.

A gyakori változtatások, új helyzetekhez való igazodás mellett a fiatalok sikeres alkalmazkodásának feltétele a közösségben való gondolkodás, a nyitottság, a rugalmasság képessége, valamint az együttműködési képesség és a tervezni tudás képessége (ÚNK kézirata, 2015).

Nagy részt az eddig tárgyalt gazdasági változások hatása az is, hogy a fiatalok egyre több időt töltenek az iskolapadban, így későbbre toódik a házasságkötés, a családalapítás, a gyermekvállalás, valamint az önálló életvitel kialakítása. Létrejött a posztadoleszcens („utóserdülőkor”) életszakasz (Domokos, 2013; Laki – Szabó – Bauer, 2001).

A legutóbbi, 2012. évi hazai ifjúságkutatási eredmények alapján a szakirodalom a 15-29 éves korosztályt ’új’¹² csendes generációként említi. A „mai fiatalok” többségének értékvalasztására jellemzőbb a konformitás, passzivitás és a bizonytalanság, mint a korábbi generációkra. E generáció „csendessége” megmutatkozik a legtöbb szocializációs közegben tett választásukban (családi értékek, tanulás és munka; szabadidős tevékenységek, sport, kockázati magatartások, civil aktivitás). Többségük a szabadideje nagy részét otthon, a képernyők előtt vagy a digitális/online világban tölti. Az ’új csendes generáció’ életérzését leginkább az elbizonytalanodás, az elköteleződés hiánya, a passzivitás, a mozgásszegény életmód jellemzi (Székely, 2014).

Az „elcsendesedő” fiatalok értékpreferenciája is jelentős változást mutat az eltelt 12 év alatt, amióta hazai ifjúságkutatási eredményekkel rendelkezünk.

A fiatalok szerint leggyakrabban vélt problémák három csoportba sorolhatók: egzisztenciális nehézségek (1.), morális gondok és a deviáns magatartásformák (2.), valamint az alkohol-, drogfogyasztás (3.).

Az eddig megvalósult ifjúságkutatási eredmények összehasonlítása alapján a következő tendencia rajzolódott ki: az objektív jellegű egzisztenciális problémákról, mint pl. munkanélküliség, lakásproblémák, anyagi gondok, egyre inkább a szubjektív jellegű egzisztenciális instabilitás összetevőire (céltalan, kilátástalan jövőkép) került a hangsúly a fiatalok véleményében.

Míg a 2000-2008 közötti időszakban a fiatalok főként az anyagi vagy elhelyezkedési nehézségeket ítélték nagyobb problémának saját életükben, addig 2012-ben ugyanezt a kilátástalansággal írták le.

Az egzisztenciális problémák megítélése a konkrét anyagi nehézségek felől a kevésbé objektív, lelki-emocionális töltetű probléma felé tolódott el.

A fiatalok emocionális töltetű értékpreferenciája, olyan helyzet elé állítja az ifjúságot érintő szociálpolitikai intézkedéseket, amely kívül esik annak hatáskörén. Ahogyan Székely Levente a Negyedszázad ifjúságszociológiai tanulmánykötet bemutatóján fogalmazott: „Ezekre az érzésekre nehéz intézkedésekkel reagálni, olyanokkal, amik hatékonyak is lennének.” (Székely, 2016).

A fiatalok pszicho-szociális jellemzői: korosztályi sajátosságok

Tehát a szociológiai kutatók rávilágítanak arra, hogy a fiatalok részéről megfogalmazódó féltelmek olyan szükségletekre utalnak, amelyekre nehéz vagy nem lehet felülről jövő intézkedésekkel reagálni. Ahhoz, hogy a fiatalok számára megfelelő támogatási, segítségnyújtási stratégiáról, eszközökről gondolkozhassunk, ismernünk kell a korosztály pszicho-szociális működését is.

A következőkben a fiatalok azon pszicho-szociális sajátosságait járom körül, amelyek összekapcsolódnak a fiatalok fentiekben bemutatott társadalmi jellemzőivel. A posztadoleszcencia szakaszának meghosszabbodásával a fiatal felnőttek lelki sajátosságaira is figyelemmel kell lennünk, így az alábbiakban a „problémás” serdülőkor mellett ezen életszakasz lélektani jellemzői bemutatásra kerülnek.

A fiatalok életében az iskolába lépéssel megnő az otthonról távol töltött idő, egyúttal megnő a kortárskapcsolatok szerepe és fontossága. A szülőktől való érzelmi távolodás az egyéni lelki fejlődés szerves része. A serdülőkor a fejlődés azon szakasza, amely során a fiataloknak biológiai és pszicho-szociális változásokkal kell megbirkózniuk (Csíkszentmihályi – Larson 1984 idézi Pikó – Piczil 2003).

A *prepubertás* életszakaszban az érés biológiai jegyei mellett lelki változások is történnek. A „zűrs kamaszkor” mögött a személyiség átrendeződése, új én-azonosság kialakulásának folyamata áll. Az *adoleszcencia* időszakában (15-17 év) jellemző a családi kapcsolatok lazítására való törekvés. A fiatal érzelmileg távolodik szüleitől, családjától és családon kívül keres olyan személyt, akihez kötődhet (Frenkl – Rajnik, 2007).

A serdülőkor az identitás, az önazonosság kialakulásának időszaka. Az én-azonosság kialakulásához a fiatalnak *időre és kortárs kapcsolatokra* van szüksége. A kortárs csoport a vonatkozási csoport funkcióját tölti be: ahhoz szükséges, hogy a serdülő visszajelzést kapjon arról, milyennek látják őt kortársai, ezáltal tisztább képet nyer saját magáról. Emellett a kortársakkal megvívott harcok, rivalizáció is alakítja önképét. Az identitás biztonságos megélésére csak csoporton belül van lehetőség. A kortárs csoport értékeihez, normáihoz való igazodás a fiatal korábbi viselkedésmintáinak újraértékelésére ösztönzi (Frenkl-Rajnik, 2007).

Előbb az életszakaszban tehát kiemelten fontos tehát a kortárskapcsolatok társas támogató szerepe. A serdülőkorban a fiatalok elsődlegesen iskolai környezetben találkozhatnak kortársaikkal. Az iskolai közeg pozitív megélése (a befogadó társas légkör, segítőkész osztálytársak), a társas környezettel való elégedettség a kutatások szerint pozitív összefüggést mutat a fiatalok közérzetével, mentális egészségével (Zsíros et. al., 2013).

A serdülőkori identitás kialakulásában a kortársak jelenléte mellett a felnőttek támogatása is elengedhetetlen az identitás kialakulásában. A serdülő számára fontos a felnőttek támogatása abban, hogy elismerjék teljesítményét, és hogy felelősséggel ruházzák fel. A fiatal felnőttkor megalapozását jelenti, hogy a fiatal talál-e környezetében azonosulásra alkalmas felnőtteket és kortárs csoportot (Frenkl-Rajnik, 2007).

A fiatal felnőttkor (18-30 év) az intimitásra való képesség kialakulásának időszaka. Az intimitás alatt Erikson az egybeolvadás képességét érti a párkapcsolatban, barátságban és a közösségben és a nyitottságot a külvilágból származó tapasztalatok, érzések felé. (Frenkl-Rajnik, 2007). A posztadoleszcencia életszakasz megjelenése és egyre inkább annak életkorbeli kitolódása azt jelzi, hogy a fiatalok számára társadalmi okok miatt vált nehezebbé a felnőttkorba való valódi belépés, az önálló, független felnőtt élet megkezdése. Éppen ezért keresnünk kell azokat a módokat, lehetőségeket és azokat a színtereket, amelyekkel és ahol támogathatjuk őket önazonosságuk kialakulásában és társadalmi szerepeik számukra kedvező felvállalásában. Azon fiatal felnőttek számára, akik tanulnak (elsősorban pl. felsőoktatásban), a lehetőség adott közösségekhez csatlakozni, azonban e korosztályban a NEET-fiatalok támogatása közösségi élményekhez juttatása további feladatunk lehet.

A fiatalok szabadidő-eltöltése – önálló szocializációs színtér

A fentiekben láthattuk, hogy a kortárs kapcsolatok jelenléte és a felnőttekkel való azonosulás lehetősége is jelentős a serdülőkor és a serdülőkorból a fiatal felnőttkorba való átmenet időszakában is. A szabadidő-eltöltés keretein belül lehetőség van a kortársakkal való intim kapcsolat kialakítására és a felnőttekkel kialakított kapcsolatok megélésére is, amely kapcsolatok a fiatalok számára az identitásuk és személyiségük kialakításában játszanak fontos szerepet (Azzopardi, 2003).

A szabadidő-eltöltés témaköre felértékelődik, hiszen az ifjúságkutatások szerint napjainkra megnőtt a szabadidő jelentősége a fiatalok életében. A szabadidő, mint önálló szocializációs színtér az elsődleges szocializációs közeg: család és családi értékek, valamint a másodlagos szocializációs közegek: iskola és munkahely mellett jelenik meg.

A harmadlagos szocializációs színtérére a szabadidő terek és tevékenységek közé a média- és kultúraterületek, digitális terek és tevékenységek, sport, a kockázati magartások, valamint a civil aktivitás sorolható (Székely, 2014).

Tehát a szabadidő lehetne a fiatalok számára az a közeg, ahol kortárs kapcsolataikat megélhetik. Ennek pszicho-szociális fontosságát az előző fejezetben láthattuk. Azonban a hazai ifjúságkutatási eredmények már évek óta arra hívják fel figyelmünket, hogy a fiatal generáció szabadidő-eltöltési szokásaira egyre inkább annak magánforma jellemzők. A fiatal korosztály valós térben való „elmagányosodása”, és az online terekbe való „virtuálisodása” vált jellemzővé (Nagy, 2013).

A fiatalok szabadidejük¹³ nagy részét az elektronikus média (televízió, számítógép és mobil eszközök) képernyő előtt töltik, összességében legalább annyi időt, mint amennyit egy átlagos munkahelyen tölt el egy dolgozó felnőtt. (Innen a 'screenager' kifejezés, amellyel szintén jellemzik ezt a korosztályt.) A fiatalokra jellemző új médiafogyasztás az első helyén az internet-használat áll (azok belül is elsősorban a közösségi oldalak népszerűek) (Nagy, 2013).

Korábbi vizsgálatok alapján még az rajzolódott ki, hogy a fiatalok nagyon sok időt töltenek együtt kortársaikkal (amit a fiatalok úgy definiáltak „nem csinálnak semmi különöset”) (Coleman, 1961 idézi Horkai, 2004). Az is jellemző volt, hogy ezt a tevékenységüket többnyire meghatározott helyen végezték (pl. egy norvég esettanulmányban: benzinkút vagy internet-kávézó). Ennek magyarországi megfelelői a parkok, lakótelepi játszóterek (Rácz, 1996 idézi Horkai, 2004), klubok, esetleg kocsmák (Horkai, 2004) voltak.

A fiatal generáció körében csökkent baráttal rendelkezők aránya, valamint megváltozott a találkozások helyszíne, módja.

A 2012-es magyar ifjúsági adatfelvétel szerint a fiatalok negyede (24 százalék) nem rendelkezik olyan baráti körrel, társasággal, amellyel gyakran töltené együtt szabadidejét, míg a 2008-as adatfelvétel idején ugyanez az arány 13 százalék volt. A fiatalok leggyakrabban otthonukban és barátaiknál töltik el szabadidejüket, hétköznap és hétvégeken egyaránt. A tizenévesekre és a fiúkra jellemző (az átlagos képest) inkább, hogy nem otthon, hanem barátoknál töltik a szabadidejüket¹⁴ (Nagy, 2013). A „csak úgy elvagyok” tevékenység jellemzően a virtuális/online térbe húzódik vissza, azok a programok váltak gyakoribbá, amelyekben nincs szükség barátokra, társakra. Mindez arra is felhívja figyelmünket, hogy az élő kapcsolatok, interakciók aránya és a valós közösségek szerepe húzódik vissza.

Tehát önálló, fontos szocializációs ágensként jelenik meg a mai fiatalok életében a rendelkezésükre álló szab-

didő, és annak eltöltési módja az online térben jellemző. Mindez kiemelten fontos, hiszen egy meglehetősen izolált, „csendes generáció” körvonalazódik ki előttünk. Éppen ezért kiemelt figyelmet kell szentelnünk minden olyan ifjúsági programnak, amely a fiatal generáció megtartására, támogatására, a korosztály közösségeinek támogatására, a valós térben történő találkozások megélésére ad lehetőséget.

A szabadidő hasznos eltöltése témakörben felmerül a szervezett tevékenységekbe való bekapcsolódás: önkéntes tevékenységek, valamint azok a szabadidő-eltöltési programok, melyeket fel tudunk ajánlani a fiatalok csoportjai számára.

A fiatalok meglehetősen negatív attitűddel viszonyulnak az önkéntességhez, sokan „ingyenmunkának” tartják és a fejlődés lehetőségét nem tekintik az önkéntes munka lehetőségének. Azonban aki már részt vett jól szervezett önkéntes tevékenységben, az általában felismeri az önkéntes tevékenység pozitív hozadékait (Oross, 2013).

A zenei program, mint szervezett szabadidő-eltöltési eszköz megvalósítható, mint azt a nyári zenei tábor, mint pilot program monitoring eredményei bizonyították.

A zenei program nem tekinthető önkéntes programnak, így az önkéntesség témakörét a továbbiakban jelen írás nem érinti.

A zenei program további felhasználási lehetőségei

A fiatalok számára a társas környezet, a közösség megtartó erejének biztosítása túlmutat jelen élethelyzetük támogatásán, hosszú távon járul hozzá a társadalomba való sikeres és hatékony belépésükhöz, valamint ha a kérdéskört preventív szemlélettel közelítjük meg: támogató a kamaszkori problémaviselkedés¹⁵, valamint az áldozattá vagy elkövetővé válás megelőzésében is.

A fentiekben bemutatott zenei program a közös zenélés, a közös alkotás folyamatának köszönhetően, mint közösségépítő, közösségfejlesztő program használható. A következőkben arra hívom fel a figyelmet, hogy a fent bemutatott zenei program – annak elsősorban annak iskolarendszeren kívül kipróbált pilot eleme – alkalmas preventív program vagy programelem megvalósításaként is.

Serdülőkorban kortárskapcsolatok tehát hozzájárulnak az érzelmi fejlődéshez, új kognitív és szociális készségek megtanulásához, valamint a kortársak a serdülőkorban referenciacsoportként szolgálnak és az identitás formálódásában játszanak szerepet. Ugyanakkor a kutatók arra is rámutatnak, hogy a kortársak körében eltöltött idő kockázati tényezőt is jelent a rizikó-magatartási formákba¹⁶ való bekapcsolódásban (Zsiros et. al., 2013., 22.).

A sodródó – a korosztályán belül is izolált – fiatal egyánys könnyebben kerülhet nehéz helyzetbe, ami akár

a rizikó-magatartási formák vagy – önhibáján kívül – a jogszabályok megszegésében is megjelenhet.

A preventív szemléletben kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a kutatók a strukturált szabadidő-eltöltésnek (pl. iskolában, iskolai klubban, szülők felügyeletével, illetve velük együtt eltöltött idő), melyek protektív hatásúak a rizikó-magatartásokkal szemben. Ezzel szemben az ún. strukturálatlan tevékenységek (pl. céltalan csavargás, kortársakkal töltött idő), gyakran összekapcsolódnak a fiatalok devianciákkal (Pikó – Keresztes – Pluhár, 2006).

Sok esetben vékony a választóvonal a gyermeki csíny és a bűnelkövetés között, ezért fontosak mind az áldozattá válás, mind az elkövetővé válást megelőzése szempontjából a tájékoztató, illetve a preventív programok.

Véleményem szerint a prevenció mindhárom szintjén alkalmazható programelem lehet a fentiekben bemutatott zenei pilot program, amennyiben megvalósul a célcsoport specifikálása és amennyiben a zenei program más preventív tevékenység-elemekkel is párosul a prevenció specifikusabb célcsoportjai esetében.

A prevenció első és második szintje, bűnelkövetés és az áldozattá válás szempontjából korai beavatkozást jelent. Emellett ezek a prevenció szintek fokozatot is jelölnek: a szintek emelkedésével a célcsoport valamilyen ismérv szerint egyre speciálisabb.

Az *elsőleges prevenció* sérülékeny csoportokat igyekszik elérni (például azokat a fiatalokat, akikre jellemző gyakori iskolai hiányzás, a csavargás, vagy családjukban a tartós munkanélküliség) (Gönczöl, 1998). Az első prevenció szinten egy korai stádiumban való beavatkozás történik. Még nem feltétlenül különül el egymástól az elkövetői és a sértetti megelőzési stratégia, a lakosság egészére irányul és tartozik minden olyan tevékenység, amely a lakosság biztonságérzetének növelésével jár. Mivel még nem történt jogsértés a beavatkozás lehetősége igen csekély, a beavatkozás okozta esetleges stigmatizáló hatásra tekintettel, csupán segítő jellegű szolgáltatás képzelhető el (Juhász, 2015., 6.).

A második szint a prevenció már konkretizáltabb célcsoportra irányul, az elkövetői és sértetti megelőzési stratégia pedig már az előzőnél jobban elkülönül. A *másodlagos prevenció beavatkozás* az enyhébb deviáns viselkedés megjelenése, illetve az áldozattá vagy elkövetővé válás szempontjából veszélyeztetettek esetében alkalmazzák (például a függőségben szenvedők, a bűnelkövető családban nevelkedők, illetve család nélkül felnövekvők, valamint a negatív befolyású baráti körhöz tartozó gyermekek). A megelőzés tehát már kézzelfoghatóbb veszélyekre reagál, azonban a prevenció folyamat során nem lehet büntető jellegű intézkedéseket alkalmazni. (Gönczöl, 1998). A megelőzési tevékenység már nem általánosan mindenkire, hanem csak azokra irányul, akik a deviancia enyhébb fo-

kozatát tartósan mutatják, bűnelkövetésre hajlamosnak mutatkoznak, illetve áldozati oldalon, akik e személyek által veszélyeztetettek. A prevenció ezen szintjén az előbbieknél célirányosabb megoldásra, bizonyos enyhébb kényszerintézkedésekre (pl. szülői felügyelet megszüntetése, állami gondozásba vétel, intézeti elhelyezés, szabálysértési eljárás) van lehetőség (Juhász, 2015).

A *harmadlagos prevenció* célja elkövetői oldalon reintegrációja és visszaesés megelőzése, sértetti oldalon az ismételt áldozattá válás elkerülése, az áldozatvédelem, az áldozatsegítés és a kártérítés (Juhász, 2015., 6.).

Az elsődleges prevenció szinten a fiatalok megszólítására használható a zenei pilot program továbbfejlesztve és igazítva az adott sérülékeny célcsoport igényeihez, szükségleteihez.

Széleskörű ifjúsági szolgáltatás mellett elsődleges prevenció szintű tevékenységet valósítanak meg a skandináv országokban működő youth centerek. Finnországban az ifjúsági szolgáltatásokat az önkormányzathoz kapcsolódó, vagy non-profit szervezet keretein belül dolgozó, vagy egyházi kötődésű szakemberek valósítják meg. Tehát az állami, civil és az egyházi szféra közösen dolgozik a fiatalokért¹⁷. A youth centerek alacsony küszöbű szolgáltatásként – tehát regisztráció nélkül, anonim módon, csupán néhány egyszerű szabály megtartásával – bármely fiatal számára igénybe vehetők az ottani, főleg szabadidő-eltöltési programok. Tehát elsődleges prevenció szinten és szélesre tárt célcsoporti körrel dolgoznak a lehető legkisebb teleépüléseken tevékenykedő „ifjúsági munkások” (youth worker).

Amennyiben az ilyen és ehhez hasonló helyek „fogadják be” a zenei programot, elsődleges prevenció szintről beszélhetünk.

Hasonló profillal működnek az itthon nemrégiben kialakításra került közösségi terek,¹⁸ amelyek fiataloknak szóló programokat ajánlanak, illetve fiatalok saját kezdeményezésű programjait

Amennyiben áldozattá vagy elkövetővé válás veszélyének fokozottabban kitett csoportok számára nyújtjuk a zenei programot, másodlagos prevenció eszközként tekinthetünk rá. Ilyen például ha a hazánkban, hátrányos helyzetű térségekben működő tanodák használják a programot, amennyiben célcsoportjuknak az áldozattá vagy elkövetővé válás szempontjából veszélyeztetettek csoportját tekintik.

A prevenció szemléletben kiemelt jelentőségű, hogy a hátrányok, hiányok mellett azokra a védőhatásokra is fókuszáljunk, amelyek egyéni vagy közösségi szinten működésbe lépnek a megelőzés érdekében. A prevenció programokban fontos ezen védőfaktorok támogatása és ösztönzése, erősítése.

Védőfaktoroknak nevezzük a kockázati tényezők ellen ható, azokkal szemben immunizáló hatásokat. A védőfaktorok rezilienciához vezetnek, amely egyszerre egyéni jellemvonások összessége és egy dinamikus folyamat, hiszen külső az események, környezet kölcsönhatása alakítja. A reziliencia hozzásegíti az egyént a sikeres adaptációhoz a kockázatok és hátrányok ellenére (Solt, 2012). A reziliencia az egyén ellenálló képességét jelöli, mely a megváltozott külső körülményekhez való adaptálódási képességben jelentkezik (Farkas, 2012).

A reziliencia képessége önmagában még nem tekinthető protektív tényezőnek, magát a rezilienciát is számos védőfaktor alakítja ki, melyek egy része öröklött jellemvonásból ered, más része külső környezeti adottságokból (Farkas, 2012). Azonban a védőfaktorok, melyek hozzájárulnak a reziliencia kialakulásához bármely életkorban fejleszthetők (Solt, 2012).

Hester és munkatársai (2007) szerint gyermeki reziliencia vezető faktorai: alkalmazkodó személyiség; magas szintű gondolkodási és probléma-megoldási képesség; fizikai attraktivitás, mely szorosan kapcsolódik a pozitív interperszonális kapcsolatokhoz; humorérzék; jó szociális készségek, és szupportív kortárskapcsolatok; autonómia és kompetenciaélmény; biztonságos kötődés a szülőkhöz; kapcsolat egy tágabb közösséghez, mint például vallási vagy iskolai csoportokhoz, távoli családtagokhoz. (Farkas, 2012).

A reziliencia közösségi szinten is értelmezhető: a reziliens közösség „olyan közösség, amely képes a meglepetésszerű eseményekkel kapcsolatos problémák, lehetőségek és potenciálok anticipálására; képes csökkenteni a fejlődési, valamint társadalmi-gazdasági sérülékenységet és a lehetséges fenyegetésekkel szembeni érzékenységet; hatékonyan, helyesen és jogszerűen reagál egy sürgősségi esemény során; továbbá gyorsan, biztonságosan és kedvezően megy végbe a felépülése” (Kömlösi-Richter, 2015).

A reziliencia erősítésénél azonban körültekintően kell eljárni: a közösségi reziliencia erősítését célzó felülről/kívülről jövő támogatások csak a lehetőségek biztosítását jelenthetik. Elsődleges szempont, hogy maguk az érintett közösségek aktív szereplőként vegyenek részt a folyamatokban. A kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy a paternalisztikus támogatás ugyanis nem vezet rezilienciához (Kömlösi – Richter, 2015., 66.).

Mindezt a fiatalok és fiatalok csoportjainak támogatásánál is szem előtt kell tartanunk.

Fontos tehát, hogy megtámogassuk a fiatalok erősségeit, emellett figyelemmel legyünk az őket érintő nehézségekre és veszélyekre is. Olyan támogatást nyújtunk számukra, amely elsősorban erősségeikre fókuszál és az ő bevonásukkal, együttműködésükkel valósul meg. Vele-

ményem szerint a bemutatott zenei program alkalmas célok megvalósítására.

Összegzés

A fentiekben bemutatásra került ez olyan zenei program, amely mind iskolaenszerű képzésben, mind iskolai kereteken kívül alkalmazható fiatal korcsoportok támogatására. A fiatal korosztály társadalmi, valamint pszicho-szociális jellemzőinek ismerete mellett a zenei programra a fiatalok számára hasznos és értékes programként tekinthetünk.

A hazai ifjúságkutatási eredmények rávilágítanak fiatal korosztály esetében a közösséghez-tartozás, a társas kapcsolatok alacsony számára és intenzitására. A társadalmi jellemzőik közül kiemelt jelentőségű a szabadidő, mint önálló szocializációs színtér megjelenése, valamint a fiatal korcsoport értékviselkedésének, a fiatalok 'csendessége', online terekbe való visszahúzódása. Mindez indokoltrá teszi, hogy a fiatal generáció valóstérben megélhető kapcsolatainak lehetőségét támogassuk. A fiatalok nagyrészt az online világba való jelenléte (az 'always ON' életvitel) miatt fontos, hogy a fiatalokat meghívjuk a valós térbe, hiszen a közösségben megélt élmények és az ezen keresztül való fejlődés lehetősége kihát egész életükre: felnőtt szerepeik kialakítására, valamint a munkaerőpiacon való elhelyezkedésükre is.

A fiatalok meghívhatóak a valós térbe, közösségi eseményekre, kapcsolódásokra, azonban meg kell találni azokat a módokat és csatornákat, amelyeken keresztül leginkább elérhetők. Az ifjúságkutatásoknak köszönhetően azonban rendelkezésünkre áll ez a tudás: az online tárházakra vonatkozó kutatások és az ifjúságkutatások is sokrétű tudást nyújtanak számunkra a fiatalok médiafogyasztási szokásairól.

Azok a képességek, amelyek a fiatalok jövőbeni boldogulásának zálogát jelentik – többek között az együttműködés, rugalmasság, kreativitás képessége – elsősorban a valós térben megélt közösségi kapcsolatok mentén fejleszthetők. Ebben is jó eszköztárt biztosít a fent bemutatott zenei program.

A pszicho-szociális korosztályi jellemzők közül a valomihoz igazodás, a valahová tartozás éppen a kamaszkor egyébként lelkileg sérülékeny időszakában válik fontossá. Egy közösség, amelyben a fiataloknak lehetősége nyílik egymás felé fordulni, életre szóló barátságok kialakulásának ad lehetőséget, megtartó erőt is jelent. A közösségformálódásnak nyilván vannak spontán formái, azonban ebben sokkal több lehetőség rejlik, ha tudatosan megtámo- gatjuk ezt a folyamatot. Ezt a célt is szolgálhatja a fentebb bemutatott zenei program, illetve annak iskolai kereteken kívül megvalósult pilot verziója.

Szükséges támogatni, sőt kormányzati szinten erőforrást allokálni azokra az ifjúság szakmai feladatokra, amelyek célzottan reagálnak a fiatalok fentiekben leírt élethelyzetére és pszicho-szociális jellemzőkre. Kiemelt figyelmet kell tehát fordítani a közösségfejlesztésre, az „offline közösségek” támogatására. Olyan ifjúságpolitikai intézkedésekre van szükség, amelyek a fiatalok széles rétegeit érik el, éppen ezért nagy jelentősége van azon helyek létrehozásának és támogatásának (pl. közösségi terek, tanodák, ifjúsági klubok), amelyek a közösség megtartó színterei lehetnek a fiatalok számára, amelyek széles körű program-ajánlatokkal, a valódi találkozások lehetőségének biztosításával alternatívát nyújtanak az online világ mellett (Kovács, 2015). A mai magyar fiatalokat olyan, a korábbi- nál talán összetettebb kihívások érik, ami miatt fontos, hogy a fiatalokkal kapcsolatba lépő, őket támogató szakemberek tájékoztatása és fejlesztése is megvalósuljon. Jelen írás ezt igyekezett támogatni egy, a fiatalok segítségével jól használható program bemutatásával.

Irodalom

- Azzopardi, A.: Szabadidő: kockázati tényezők és a sebezhetőséghez vezető utak. in Furlong A., Stadler, B., Azzopardi, A. *Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben, Európában – perspektívák.* Szeged: Belvedere, 2003., 49–70.
- A kulturális fogyasztás néhány jellemzője, a szabadidő felhasználása. in Bauer B., Szabó A. (szerk.) *Ifjúság2008 Gyorsjelentés.* Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2009., 96–97.
- Bokányi Z., Szabó A.: NEET-fiatalok – Egy fogalom nyomában. in *Kapocs*, 15. évf. 64. lapszám, 2015., 28–39.
file:///C:/Users/kovacs.anna/Downloads/bokanyi-zita---szabo-akos_neet-fiatalok.pdf
- Domokos T.: Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. in Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet.* Kutatópont, 2013. 17–36.
http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjúság_2012_tanulmánykötet.pdf (Letöltve: 2016. április 15.)
- Farkas J.: *Családon belüli erőszak – különös tekintettel a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményekre.* PhD értekezés – Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2012.
<http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/FARKAS%20JOHANNA.pdf> (letöltve: 2016. augusztus 13.)
- Frenkl S., Rajnik M.: *Életesemények a fejlődéslektan tükrében. Menüthigiénés kultúra.* Párbeszéd Dialógus Alapítvány, 2007., 95–126.
- Gönczöl K.: Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In Gönczöl K., Korinek L., Lévai M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek – bűnözés – bűnözéskontroll.* Corvina Kiadó, Budapest, 1998., 127–130.
- Horkai A.: *Screenagerek. Kultúrák közötti kommunikáció az iskolában. Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben.* Belvedere, Szeged, 2004., 122–139.
http://www.ifjúságsegítő.hu/belvedere/ifjúsági_korszakv.pdf (Letöltve 2016. április 22.)
- Juhász L.: A bűnmegelőzés néhány lényegi kérdése a büntető-igazságszolgáltatás tükrében. *Diskurzus* V. évf. 2015/2. szám. 6.
<http://blszk.sze.hu/images/Dokumentumok/diskurzus/2015/2.%20sz%C3%A1m/juh%C3%A1sz.pdf>
- Kovács A.: A kapcsolatok szerepe a fiatalok prevenciójában. in Karlovitz J. T. (szerk.) *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban.* International Research Institute, 2015., 333–339.
- Kovács E.: A tradicionális szociokulturális védőfaktorok szerepe a fiatalok problémaműködésében. in *Doktori tézisek – SOTE Menüthigiénés Egészségtudományok Doktori Iskola*, 2012.

- forrás: http://phd.semmelweis.hu/nwp/phd_live/vedes/export/kovacsster.m.pdf
(letöltés: 2016. augusztus 13.)
- Laki L., Szabó A., Bauer B. (szerk.): *Ifjúsági gyorsjelentés*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 2001.
- Nagy Á.: Szabadidős tervek és tevékenységek. in Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kutatópont, 2013. 221-228.
http://kutatorpont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykoter.pdf (Letöltve: 2016. április 15.)
- Németh A.: A szociális kompetencia fejlesztésének lehetőségei az iskolában. in *Új Pedagógiai Szemle* 58. évf. 1. sz., 2008., 23-34.
<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00120/2008-01-ta-Nemeth-Szocialis.html> (letöltve: 2016. augusztus 12.)
- Oross D.: Társadalmi közérzet, politikához való viszony. in Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*, Kutatópont, 2013., 283-313.
http://kutatorpont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykoter.pdf (Letöltve: 2016. április 15.)
- Pikó B., Piczil M.: Ahogyan ők látják... – Fókuszban az ifjúság. in *Társadalomkutatás*, 21. (2. szám), 2003., 191-201.
- Pikó B., Keresztes N., Pluhár F. Zs.: Fiatalkor életmódja és egészsége lakóhelyük tükrében. in *Új Pedagógiai Szemle* 56/6., 2006., 36-47.
<http://epa.oszk.hu/00000/00035/00104/2006-06-ta-Tobbek-Fiatalkor.html>
(letöltve: 2016. augusztus 13.)
- Solt Á.: *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban*. Doktori értekezés. ELTE Társadalomtudományi Kar, 2012.
http://ratk.elte.hu/file/dissz_2013_SoltAgnes.pdf
(letöltve: 2016. április 13.)
- Székely L. (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012. 10 kérdés a magyar ifjúságról*.
http://kutatorpont.hu/files/2012/02/magyar_ifjusag_2012.pdf
(Letöltve 2016. július 20.)
- Székely L.: Az új csendes generáció. in Nagy Á., Székely L. (szerk.) *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, 2014., 18.
http://kutatorpont.hu/files/2012/02/Magyar_Ifjusag_2012_MA-SODKEZBOL.pdf (Letöltve 2016. február 20.)
- Székely L.: Előadás, elhangzott a Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012. kötet bemutatóján (2016. május 3.)
- Zsiros E., Arnold P., Huhn Zs., Költő A., Simon D., Németh Á.: Egészség és társas kapcsolatok kamaszkorban. Az iskola, a kortársak és a család szerepe a magyar serdülők életmódjában. in *Kapocs* 59., 2013., 22-39.
<file:///C:/Users/kovacs.anna/Downloads/zsiros---arnold---huhn---kolto---simon---nemeth---egeszseg-es-tarsas-kapcsolatok-kamaszkorban.pdf> (Letöltve: 2016. március 10.)
- V. Komlósi A. – Richter J.: Az egyéni és közösségi reziliencia kapcsolata a vörösiszap-katasztrófa tapasztalatainak fényében. in *Alkalmazott Pszichológia* 15., 2015., 66.
http://www.eltereadar.hu/media/2015/06/APA_2015-1_READER.pdf
(letöltve: 2016. augusztus 13.)
- Magyarország, 2014. – Központi Statisztikai Hivatal
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2014.pdf> (Letöltve: 2016. április 15.)
- Központi Statisztikai Hivatal – Gyorstájékoztatók
<http://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/#!/hu/document/mun1603> (Letöltve: 2016. április 30.)
- Oktatásfejlesztési Observatórium Központ – „NEETS” – Nem foglalkoztatott és sem oktatásban, sem képzésben nem részesülő fiatalok Európában.
<http://observatory.org/hu/neets-nem-foglalkoztatott-es-sem-oktatásban-sem-kepzesben-nem-reszesulo-fiatalok-europában/> (Letöltve: 2016. április 30.)
- rehabilitációs programban. Projekt általános bemutatása.
Készült: Új Nemzedék Központ Nonprofit, Közhasznú Korlátolt Felelősségű Társaság számára
- Megvalósíthatósági Tanulmány az EFOP-1.2.3-VEKOP/15 – Komplex ifjúsági fejlesztések – új nemzedék újrateremtése című pályázat keretében (2015).

Jegyzetek

¹ Az „Ifjúság.hu a sikeres nemzedékért – Átfogó ifjúsági szolgáltatásfejlesztés a közoktatásban tanuló diákok esélyegyenlőségének növelése érdekében” elnevezésű, TÁMOP 3.3.12-12-2013-0001 azonosítószámú projektet a zenei program az Új Nemzedék Központ koordinálta.

² A települések mindegyike – Pécs kivételével – a Leghátrányosabb Helyzetű (LHH) kistérségekben található. Pécs esetében egy periférikus státuszú iskola került bevonásra.

³ A PTE-ZEN a Pécsi Tudományegyetem kulturális-oktatási kezdeményezése, amely az egyetem hallgatói számára három kredites modul, valamint zenei fesztiválon megvalósuló szakmai gyakorlat keretében biztosít lehetőséget a zenéhez kapcsolódó tudás és rendezvényszervezés ismeretek megszerzéséhez. Ezúton is köszönetet mondunk a program megvalósításában vállalt lelkiismeretes és nagyfokú szakmai tudásról tanúszkodó munkájáért Dr. Beck Zoltánnak a PTE-ZEN szakmai igazgatójának és Koncz Balázsnak a PTE-ZEN ügyvivő szakértőjének. További információk: <http://zen.pte.hu/>

⁴ A zenei programban a következő intézmények bevonásával valósult meg:

- Mocsáry Antal Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola (Karanclapujtő, Nógrád megye);
- II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Gimnázium és Szakközépiskola (Szécsény, Nógrád megye);
- Dr. Mészáros Kálmán Általános Iskola (Ároktő, Borsod-Abaúj-Zemplén megye);
- II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola (Felsővadász, Borsod-Abaúj-Zemplén megye);
- Budai-Városkapu Általános Iskola és Szakképző Iskola Bátrfa Utcai Általános Iskolája (Pécs, Baranya megye);
- Magyarmecseki Általános Iskola (Magyarmecske, Baranya megye);
- Sásdi Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola (Sásd, Baranya megye);
- Zrínyi Miklós Középiskola Kétújfalu Konrád Ignác Általános Iskolája (Kétújfalu, Baranya megye);
- Tolna Megyei Szent László Szakképző Iskola és Kollégium, Vályi Péter Szakképző Iskolai Tagintézmény (Tamási, Tolna megye);
- Drávamenti Körzeti Általános Iskola Darányi Tagiskolája (Darány, Somogy megye).

⁵ Tananyag elérhető oktatási segédanyag címen letölthető dokumentumként, a következő oldalon: <http://ujnemzedek.com/hu/bazisiskolai-program>

⁶ Az oktató művésztanárokkal készült interjúk elérhetők az ujnemzedek.hu oldalon:

Baksa Péter – http://ujnemzedek.hu/suli/papirforma_szerint_klasszikus_zenesz_lennek_bar_ez_annyira_mar_nem_latszik-10147

Rozs Tamás – http://ujnemzedek.hu/suli/%E2%80%9Eaz_enekhangor_kulon_hangszernek_tartom%E2%80%9D-10197

Horváth Krisztián – http://ujnemzedek.hu/suli/probalok_elmenyszeru_enekorar_tartani-10342

Büki Richárd – http://ujnemzedek.hu/suli/az_ember_komfortoztat_jat_kicsir_felrugja_a_frontalis_okratas-10343

Szabó Artília – http://ujnemzedek.hu/suli/eszrevettek_hogy_becskoven_tok_olyan_mint_egy_modern_zene-10244

⁷ Az egyik iskola szervezési nehézségek miatt nem tudta vállalni a nyári ráboroztatást.

A következő iskolák diákjai és tanárai vettek részt a nyári zenei programban: Mocsáry Antal Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola (Karanclapujtő, Nógrád megye); II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Gimnázium és Szakközépiskola (Szécsény, Nógrád megye); Dr. Mészáros Kálmán Általános Iskola (Ároktő, Borsod-Abaúj-Zemplén megye); Budai-Városkapu Általános Iskola és Szakképző Iskola Bátrfa Utcai Általános Iskolája (Pécs, Baranya megye); Magyarmecseki Általános Iskola (Magyarmecske, Baranya megye); Sásdi Általános Iskola és Alapfokú

Felhasznált kéziratok

Beck Z., Koncz B. (2015) Zenei tehetségfejlesztés – szakmai monitoring jelentés.

Készült: Új Nemzedék Központ Nonprofit, Közhasznú Korlátolt Felelősségű Társaság számára

Beck Z., Koncz B., Lenthár B., Pamuki K., Papp S., Schiffer V., Steinler M., Várnagy Sz. (2015) Srúdiómunka és oktatási segédanyag a zenei

Művészeti Iskola (Sásd, Baranya megye); Zrínyi Miklós Középiskola Kétújfalu Konrád Ignác Általános Iskolája (Kétújfalu, Baranya megye); Tolna Megyei Szent László Szakképző Iskola és Kollégium, Vályi Péter Szakképző Iskolai Tagintézmény (Tamási, Tolna megye); Drávamenti Körzeti Általános Iskola Darányi Tagiskolája (Darány, Somogy megye)

* A nyári zenei tábor szakmai programja

Főbb szakmai elemek:

Próbasáv
Stúdió
Hospitálás
Kurzussáv
Kisesti
Prezi
Portfólió

A zenei tábor **Próbasáv** programpontjai keretében a diákok felfrissítették a tavaszi zenei program során megírt dalukat, annak szerkezeti elemeit, szövegeit, majd a próbákön gyakorolt zeneszámokat a táborban összeállított profi stúdióban rögzítették (**Stúdió**).

A diákoknak lehetőségük nyílt egymás próbáinak látogatására is, így megismerhették a többi oktató művésztanárt, illetve a többi iskola alkotócsoportjainak produkcióit. (**Hospitálás**)

A diákok a tábor mindegyik napján egy-egy speciális témát jártak körül zenésztanáraik vezetésével. (**Kurzussáv**) Ezek a kurzusok – a korábbiakhoz hasonlóan – szintén az élményközpontú oktatás módszerével valósultak meg, a diákok különböző produktumokat is előállíthattak a kurzusok zárásaképpen. A tábor mindegyik oktató művésztanára vezett egy-egy kurzust, így a táborban összesen öt kurzus került meghirdetésre, amelyek közül a táborozó gyerekek szabadon választhattak.

A tábor kurzusainak rövid leírása:

Pop-törté – Baksa Péter

Popzenei műfajok alakulása a 20. században a bluestől az elektronikus zenéig, a társadalmi és a piaci igények tükrében, vagyis hogyan követre a popzene a világ változásait az elmúlt bő 100 évben.

NéPop – Rozs Tamás

A kurzuson 25 zenekar, illetve zeneszerző bemutatására került sor, olyan előadók bemutatására, akik a népzenet izgalmasan, eredeti módon, igényesen emelték be a mai popzenebe, s alkottak így egy új zenei minőséget a műfajok, zenei világok kölcsönhatásában. (pl: Balkán Fanatic, Besh o Drom, Palya Bea, CimbaliBand, Ghymes, Sebestyén Márta, Muzsikás, Deep Forest, Hortobágyi László, Csík zenekar) Online zenehallgatással és beszélgetéssel valósult meg a kurzus.

Úsd, vágd! – dob- és stílustörténet – Bagány Attila

A kurzuson a gyerekek tanáruk vezetésével szétszedték a hangszert, és megnézték annak részeit, közösen átbeszélték, hogy ezek közül mi mire való. Majd különböző stílusú dobjáték bemutatásával megismerhették a dobfelszerelés részeit és a különböző dobverők szerepét.

Gitártörténet

A csoportalkotás különféle gitárok képeinek esetleges választásával valósult meg. Minden gitártípushoz kapcsolódott zene, előadó, korszak és stílus. A kurzus során sok zenehallgatás és a gitárzenéhez kapcsolódó interaktív beszélgetés, játék volt.

Laptop dj – Horváth Krisztián

A kurzuson a még napjainkban is közkedvelt dj-műfaj bemutatásával a gyerekek megismerhették a zene rögzítésének és keverésének technikáit, valamint az elektronikus és akusztikus zene összedolgozását.

A táborban minden este zenés műsorra került sor (**Kisesti**), amelyre egy-egy meghívott előadó is érkezett a hazai populáris zene hírességei közül. A Kisesti alkalmak a tábori napok esti záró programjai voltak, amelyen a zenészvendégekkel közösen zenélhettek, énekelhettek a táborozó gyerekek, valamint a diákoknak lehetőségük nyílt egy moderátor segítségével beszélgetni is a meghívott hírességgel, és megismerni egy-egy zenészi életutat, karriert.

A diákok a Kisesti beszélgetések vendégeiről zenésztanáraik segítségével prezentációt készítettek (**Prezi**), amellyel fogadták, köszöntötték a Kisesti vendéget. (A táborban fellépő zenészek voltak: Papp Szabolcs – Supernem, Bocskor Bőborka és Szepesi Máttyás – Magashegyi Underground, Likó Marcell – Vad Fruttik, Horváth Zoltán – Kanizsa Csillagai)

Minden portfólió tartalmazta a diák személyes adatait és értékelő kér-

déseket, hospitálási naplót, fiktív levelet egy barátnak, ill. családnak vagy családtagnak (szempontsortal), naplót (a program minden napjára vonatkozóan); szabadon választható elemeket, valamint a tábor végére egyéb kispjrojektet, prezentációk, az alkotás során született produktumait.

A diákok portfóliójával kiemelten vizsgált tevékenységek, programelemek:

- próbaalkalmak száma (összesen és egy diákra vetítve) és a rá vonatkozó aktivitások
- kurzus-tevékenység
- hangstúdió gyakorlat
- szabadidős programok
- egyéb közösségi aktivitás

A zenei tábor **Gálaestrel** zárult, ahol a gyerekek bemutatták a táborban rököletese csiszolt és színpadi fellépéshez igazított dalaikat.

A zenei táborról rövidfilm is készült, amely elérhető az Új Nemzedék youtube csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=0smxkuS3b-8>

⁹ A Központi Statisztikai Hivatal 2015-ös adatai alapján a magyar lakosság 17,8 %-a, azaz 1,760 millió fiatal tartozik a 15-29 éves korcsoportba. forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_aves/fi_wdsd009.html

¹⁰ A 20–24 éves korosztályban a munkanélküliségi ráta rendkívül magas, többszöröse az átlagnak. A fiatalok munkanélküliségének aránya 2010-ben érte el az egyik csúcspontját (25,1%) (Domokos, 2013.). A fiatalok munkanélküliségének aránya 2013 óta folyamatos csökkenést mutat. Majdnem minden hatodik munkanélküli továbbra is ebből a korcsoportból került ki. (KSH, 2016.)

¹¹ A magyar NEET- fiatalok aránya átlagosnak tekinthető (KSH, 2014), azonban mivel gazdaságilag inaktívak és oktatásban vagy képzésben sem vesznek részt, kockázatnak teszik ki magukat munkaerő- piaci és a társadalmi kirekesztés tekintetében egyaránt (Bokányi – Szabó, 2015). A fiatalok munkaerőpiacról való kikerülése nagy gazdasági veszteséget okoz, emellett a NEET- fiatalok között nagyon sok a kiábrándult, aki nem keres munkát, mert azt gondolja, hogy úgy sem találja. (Oktatásfejlesztési Observatórium Központ, 2013).

¹² Az 'új' jelző pedig azért vált elnevezés részévé, mert ez a generáció értékválasztásaiban leginkább a II. világháború előtt született generáció választásait tükrözi. Erre az ún. 'csendes generációra' volt szintén jellemző az óvatos, konform, biztonságra törekvő magatartás választása.

¹³ A magyar fiatalok többsége hétköznapokon átlagosan 3 és fél óra, hétvégenként 8 óra szabadidőről számolt be (Nagy, 2013).

¹⁴ Barátoknál töltött szabadidő jellemzői: barátoknál tölti szabad idejét a fiúk/férfiak 47-60 százaléka, addig a lányok/nők 39-52 százaléka. Nagy különbséget találunk korcsoportok szerint: a 15-19 évesek 48-63 százaléka, míg a 25-29 évesek 35-46 százaléka tölti szabadidejét a barátainál hétköznaponként és a hétvégéken.

¹⁵ A problémaviselkedés magában foglalja a serdülők egészségkockázati magatartását és a pszichés jóllétének elemeit. A fiatalkori problémaviselkedés (problem behavior) magában foglalja a szerfogyasztást, és emellett több magatartási elemet is tartalmaz, mint például: korai és kockázatos szexuális aktivitást, agresszív, antiszociális viselkedést, adaptációs nehézségeket, iskolai beilleszkedési és tanulási nehézségeket és pszichés zavarokat (szorongás, depressziós tünetek megjelenése, elégedetlenség, reménytelenség és pesszimizmus). (Kovács, E.)

¹⁶ Rizikó-magtartási formák: dohányzás, drog- és alkohol-fogyasztás.

¹⁷ Finnországban az ifjúsági törvény keretében és alapvető elveket nyújt az ifjúságért folytatott munkának, azonban ennél konkrétan nem ad iránymutatást a munka gyakorlati vonatkozásaira. A szerző a tanulmány írása alatt Erasmus+ szakmai gyakorlat keretében finnországi ifjúsági szolgálatások működését tanulmányozta. Meglátásait személyes tapasztalataira, ismereteire alapozta.

¹⁸ Az Új Nemzedék Központ koordinációjával 2016 szeptemberétől kerülnek kialakításra a megyeszékhelyeken található Közösségi Terek, az EFOP-1.2.3- -VEKOP/15 – Komplex ifjúsági fejlesztések – új nemzedék újrateremtése című pályázat keretében.

Erasmus+impACT szeminárium: a hatás fogalma az ifjúsági programok esetében

Jelen írást az Erasmus+Transnational Training and Cooperation Activities (TCA) keretében finanszírozott, Pozsonyban megrendezett „impACT” szeminárium inspirálta, amelyen részt vehettem 2016. június 15-19. között. A szeminárium programja arra épült, hogy megfogalmazzuk, mit jelenthet a hatás fogalma az ifjúsági területekre vonatkozó programoknál, miért érdemes ezzel foglalkozni, a hatások hogyan jeleníthetők meg és hogyan kommunikálhatók egy program során. Bár talán ezt nem is tisztáztuk egyértelműen, de számomra ezt jelentette az impACT elnevezés: a hatás és az akció, cselekvés összekapcsolása.

A hatások megfogalmazása és bemutatásának igénye erőteljesen összekapcsolódik az evidencia/ bizonyíték-alapú döntéshozatal logikájával, ahol elvárás, hogy tényekkel, bizonyítékokkal alátámasztható legyen nemcsak a program megegyezésnek megfelelő lebonyolítása, hanem a program „értelmének” a demonstrálása: valóban történt valami azzal, hogy a program megrendezésre került, valóban hozzáadott értéket jelent a megrendezett projekt. Amennyiben az Erasmus+ keretében finanszírozott programról van szó, akkor elvárás, hogy a projekt az Erasmus+ szellemiségében történjen, megfeleljen azoknak az értékeknek, amelyekért létrejött az Erasmus+.

A következőkben a szemináriumi tapasztalataimat szeretném bemutatni és továbbgondolni, abban bízva, hogy talán más szektorok munkatársai számára is hasznos lehet ez a tudás és megközelítés.

A program az Erasmus+ Transnational Training and Cooperation Activities (röviden: TCA) keretén belül valósult meg. Az Erasmus+ az Európai Unió 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó oktatás, képzési, ifjúsági és sportprogramja, ezen belül a TCA egy kis részt jelent, amely az Erasmus+ programokra jelentkező szervezeteket szakmai fejlődését támogatja, vagy a projektmenedzsmenthez, sikeres pályázáshoz kapcsolódó tréningek szervezésével vagy az ifjúsági területen aktuális témák feldolgozásával. Ahogy az elnevezés is mutatja, ezek mindig nemzetközi projektek, legalább kettő Erasmus+ nemzeti iroda szervezésében.

A programot a szlovák és a holland E+ nemzeti iroda szervezte együtt, és három tréner facilitálta a szemináriumot. A szeminárium legfontosabb céljai a következők voltak:

- a hatás fogalmának a megismerése és elemzése azért, hogy a nemzetközi ifjúsági munkában a minőségi hatásmérés stratégiai szempont lehessen
- az Erasmus+ keretein belül és kívül működő ifjúsági munka hatásvizsgálatra vonatkozó jó gyakorlatainak a megosztása és elemzése
- a minőségi hatásvizsgálatok megvalósításához ajánlások és indikátorok összegyűjtése, különös tekintettel a fiatalok fejlődésére.

A szeminárium az érkezéssel és a távozással együtt 5 napból állt, ebből az első nap az előkészítést jelentette, a csapatépítés kezdetét. Az impACT felépítésében a legfontosabb cél – az Erasmus+TCA programoknak megfelelően – egy olyan közös tudás, hozzáadott érték kialakítása, amely a nemzetköziségből és az eltérő szakmai-szervezeti háttérből táplálkozik. Így a program hangsúlyt fektetett a csapat összeállítására és összekovácslására, ezt segítendő, az interkulturalitásra, a kooperáció aktív támogatására. A szeminárium feladata volt a formális és a nem formális valamint informális tanulási módszerek ötvöztetése, ezért a konkrét szakmai program elméleti és gyakorlati részekből állt. Az elméleti részben az elhangzott három előadás arról szólt, hogy hogyan lehet definiálni a hatást, hogyan lehet mérni, és hogyan érdemes kommunikálni egy program hatásait. A tréning nagyobb részét azonban az elhangzottak megvitatása, már meglévő gyakorlatok, eszközök ismertetése és kipróbálása, illetve helyzetgyakorlatok jelentették.

A hatásvizsgálatok módszereinek megvitatása előtt első lépésként, a hatás fogalmát próbáltuk körülírni, olyan kiindulópontot találni a közös munkához, amely kielégítően rugalmas ahhoz, hogy lefedhesse az ifjúsági programok széles körét. A hatásvizsgálatok kérdése összekapcsolódik a minőség kérdésével is, ahogy erre Howard Williamson felhívja a figyelmet (Markovic, 2015). A minőséget az ifjúsági munka esetében a minőségi élmények nyújtásával, minőségi lehetőségek és minőségi elkötelezettségek biztosításával lehet elérni, de az, hogy ezek a tényezők milyen irányba hatnak (pl. a munkaerő piacon hasznosítható tudást eredményeznek vagy az önértékelésre hatnak) nem mindig meghatározható.

A hatásvizsgálatok szociológiai, közgazdaságtani megközelítése mellett a szeminárium gyakorlati részeiben az

volt a cél, hogy megértsük hogyan definiálható egy program hatása a résztvevők, a szervezők, a környezet, a közösség oldaláról. Ez azt is magába foglalja, hogy elvonatkoztatassunk a hatások mérésekhez kötődő definíciójától. Az ifjúsági közösségi munka olyan nehezen számszerűsíthető fogalmakkal dolgozik, mint személyiségfejlődés, attitűdváltozás, magabiztosság vagy élményadás.

A holland nemzeti iroda egyik munkatársa vezetésével 3-4 fős csoportokban végiggondoltuk szisztematikusan egy-egy konkrét tréning hatásait, úgy, hogy az a realitások szintjén maradjon, de illeszkedjen az Erasmus+ célrendszeréhez, valóban hozzáadott értéket képviseljen, mind a projektszervezők, mind a résztvevők, mind a tágabb környezet szempontjából.

Továbbá, a klasszikus mérésalapú megközelítések alkalmazását nehezíti az a tény, hogy a hatásoknak van egy időbelisége: nem mindig definiálható, hogy mikor jelentkeznek, általában nem feltétlen egyszerre, minden résztvevőnél és nem egyforma intenzitással. Van, aki a programok után hazatérve, hihetetlenül lelkesedve, feltöltődve vág bele a napi munkába (de lehet, hogy néhány hét múlva már a megszokott rutin áll vissza) és van akinél, akár hetek vagy hónapok múlva, pl. egy pályázat közös kialakításának folyamata során érnek be a programban megtapasztaltak.

A második tapasztalat, hogy a bekövetkezett hatásoknak csak egy részét lehet előrelátni, tervezni és meghatározni. Az impACT programon 9 nemzetiség (szlovák, cseh, román, francia, spanyol, portugál, holland, angol, magyar) képviselője vett részt, a közös nyelv az angol volt, de néha átváltottunk franciára, spanyolra, a szlovákra vagy akár magyarra. Az angol nyelv gyakorlása, az idegen nyelven való kommunikáció erősítése általában mindenki esetében egy tervezhető hatás. Ugyanakkor, ha nem az anyanyelvünkön dolgozunk együtt, nagy kihívást jelent, hogy megteremtjük a közös értelmezés lehetőségét, ugyanazt értsük a kifejezések, az egyes szavak, vélemények alatt. Ez pedig a másik aktív hallgatását feltételezi, illetve a saját megnyilvánulásokban az egyértelműségekre való törekvést, ezek pedig végső soron a demokratikus párbeszédnek is az alapját jelentik.

A harmadik, hogy el kell fogadni azt a bizonytalansági tényezőt, hogy a hatások intenzitása, kiterjedtsége egyénenként változó, attól függően, hogy milyen háttérrel, elvárásokkal indultak a résztvevők neki a projektnek, mennyiben tudnak bekapcsolódni és utána találkozhatnak olyan élethelyzettel, ahol hasznosulnak a tapasztalatok. Az impACT esetében a csoport terepen dolgozó ifjúsági szakemberekből, nagy szervezeteknél vagy Erasmus+ nemzeti irodánál dolgozó programkoordinátorokból és ifjúsági témákkal foglalkozó kutatókból állt. Ez azt jelentette, hogy a csoport egy része nem feltétlenül találkozott korábban a tréning felvetett problémákkal, kihívásokkal,

vagy nem gondolta ezeket hangsúlyos kérdéseknek. Az Erasmus+ programok egyik legérdekesebb része egy „külsős szem” számára a nem formális vagy az informális tanulás kipróbálása. Ez egy olyan élmény, amely pl. a pedagógusok vagy kutatók számára gyakran meglepő (így akár stresszforrás is, hiszen ismeretlen élethelyzet), ezért sokkal erőteljesebb, mint az ifjúsági szakemberek körében.¹

A szeminárium zárótémája az eredmények, a program hatásainak kommunikációja volt. A programok esetében a hatásmérésekre, amennyiben ez az igény megjelenik már a projekttervezés időszakában, vagy legalábbis a projekt indulása előtt, akkor léteznek viszonylag egyszerű és informatív eszközök, amelyek számszerűsíthetnek elért eredményeket. Mivel a hatás fogalma a változással kapcsolódik össze, ezért ez feltételez egy kiindulópontot, egy viszonyítási alapot, és ehhez mérten tudjuk meghatározni a változást.

Az impACT szemináriumon azonban az egyik gyakorlat (ahol egy EVS keretében érkező fiatal befogadásával kapcsolatos érveket kellett összegyűjteni) jól rávilágított arra, hogy vannak olyan hatások, amelyeket nem szükséges számszerűsíteni, mégis talán ezek a leglényegesebbek és a legmaradandóbbak. Idetartozik például az az élmény és tapasztalat, amelyet egy másik kultúrából érkező, másik nyelvet beszélő ember megismerése jelent. Vagy az a hírnév és pozitív kép, amelyet a közösségről fog továbbadni az a fiatal, aki jól érezte magát nálunk. A szemináriumon több példán keresztül elemeztük, hogy a szociológiai kutatások mellett, hogyan lehet megjeleníteni – akár lényegesen kisebb költségvetésből – a projektek eredményeit, hatásait. Az élménybeszámoló (testimony) vagy a storytelling ráadásul pontosan arra hívja fel a figyelmet, ami talán a legfontosabb az ifjúsági projekteknel, az az élmény, amit a résztvevők magukkal visznek.

Számomra az egyik ilyen „csomag” amit kaptam, a befogadásnak, másokra figyelésnek és az európai létnek a megtapasztalása. A másik a lelkesedés, pozitív attitűd, a sok nevetés, ami nem kis részben a trénereknek volt köszönhető.

Az Erasmus+ TCA programokról a SALTO és az Erasmus+ magyar nemzeti Iroda honlapján lehet információt szerezni és a programokra jelentkezni.

Irodalom

Markovic, Darko: It's alright – Youth work works in mysterious ways. An interview with Howard Williamson and Paul Kloosterman. 2015.

Jegyzet

¹ Ezt erősíti meg egy jelenleg is folyó kutatás az Erasmus programok résztvevőivel: „Research project on competence development and capacity building of youth workers and youth leaders involved in training/support activities in E+/YiA” <http://www.researchyouth.net/scope/>; magyarul: Szombathelyi, 2015.

Abstracts

Borbála Bányai

Individual stigmatization of people diagnosed with psychiatric disorders – occupational examples

Keywords: people diagnosed with psychiatric disorders, stigmatization theories, labour market exclusion and rehabilitation
Labour market activity of people living with disabilities/chronic illnesses is low both in Hungary and Europe. The labour market position of people diagnosed with psychiatric disorders is unfavourable even within the group of those living with disabilities/chronic illnesses. This is the consequence of their stigmatization and low education. Based on quantitative data in this paper I will present that these people are excluded from the labour market shortly after being diagnosed with mental illnesses. By using qualitative research results, I will also present the possibility of employment of people with psychiatric diagnoses.

Szilvia Baranyai

Recombined families – changing roles, samples, new kind of social value trend

The global challenge of individual values and values in relationships are clearly visible and has a significant impact on the life of families, while the increasing number of family break-ups and the evolvement of new family structures affect the change of social values. This reciprocity involves the emerging need of studies on family-image alterations among generations growing up in new family structures, in order to develop the appropriate interdisciplinary responses that meet the challenges of this plurality and to foster mental health and social policy. The paper lists the main stages of the evolution of broken families, mentions the formation of family roles affected by them, and proposes solutions for the challenges ahead.

Dóra Suri

Attitude research among young intellectuals – visions, family formation, lifestyles

Keywords: Marriage, Childbearing, Work, Lifestyles, Success, Mate choice

This article sheds light on the attitudes of young Hungarian intellectuals between ages 22 and 27. The aim of the research was to reveal today's Hungarian young people's stances on family formation, mate choice, career planning and different lifestyles since because of the expansion of education and existential aspirations willingness to have children is often undermined. The research was made using qualitative methods; the 16 interviews consist of 51 questions. Based on the results I identified that existential aspirations and career plans are related to the realization of a stable family life rather than to juvenile selfishness, and besides this they favor the traditional ways of family life.

Szilvia Szombathelyi – Mónika Földvári

Challenges of Parenting in Modern Societies

– Thoughts Connected with International Campaigns that Serve the Strengthening of Families

The social changes of our time, that redrew the conditions of family life, are a major challenge for parents. Because of the significant changes affecting families in the fields of labor market, lifestyle, values, attitudes and social expectations, they have to thrive under conditions that radically different from the one in which they were socialized.

One of the greatest problems of modern parents is to suit for the social expectations connected with parenting. Modern societies are characterized with uncertainty in parenthood, and formulation of unrealistic expectations in the field of reconciliation of work and family life. The change in the transfer of informations about parenting and in the forms of sharing problems lead to the loneliness of families.

In our study, by analysing the international campaigns that serve the strengthening of families, we would like to flash some elements of the problems of modern families.

Zoltán Mészáros - Petra Arnold

General Attitudes towards Personal Bankruptcy and Specific Attitudes of the Endangered Households – Thoughts from the Final Research Study

The reported results found in our journal series, build on our preliminary researches. The analyses aimed to discover which social groups or which type of households are most endangered of becoming bankrupt. It also investigates which of these could be most dependent on the newly introduced institutions and their specifically targeted actions (of which include foreign currency debt management and resolving issues of families already participating programs for debt management). We were also investigate what socio-economic indicators these endangered groups might have, how prepared people might be for the upcoming problems and if they are able to handle and react to crises (in an adequate manner) and what are their attitudes towards personal bankruptcy.

Anna Kovács

Pop music culture in service of organized leisure time activities

Presenting a music program and considering its further opportunities

keywords: cooperation, prevention, organized leisure time activities, youth affairs, community development, disadvantaged social status, professionals of youth work

The study examines some further potential applications of the presented music program taking into consideration the social and psycho-social attributions of young people.

The author recommends this music program for youth professionals as a prevention method used in the out of school system and as applicable prevention means for young people.

Furthermore, it emphasizes the importance of community development and the support of the so-called offline communities.

Szerzőink

ARNOLD PETRA

szociológus, Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet

BARANYAI SZILVIA

pedagógus, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Család- és Ifjúságügyért Felelős Államtitkárság

BÁNYAI BORBÁLA

szociológus

DEÁK MÁRIA

szociálpedagógus, adósságkezelési tanácsadó

DR. FÖLDVÁRI MÓNIKA

szociológus, statisztika tanár, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet

KOVÁCS ANNA ESZTER

szociológus, szervezetfejlesztő és mentálhigiénés szakember Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft.

MÉSZÁROS ZOLTÁN

szociológus, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet

SURI DÓRA ANNABELLA

szociológus és kommunikátor

SZOMBATHELYI SZILVIA

szociológus, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet

Szakmai lektoraink

Farkas Péter, Cs. Ferenczi Szilvia, Dr. Papházi Tibor, Dr. Pikó Bettina, Dr. Rác Andrea, Dr. Szabó-Tóth Kinga, Szombathelyi Szilvia, Törökné Sztankovics Ágnes